Rijksoverheid

Additional Draft North Sea Programme 2022 – 2027

Reaction paper to opinions and advices

Contents

1 Introduction 3
1.1 Why an Additional Draft North Sea Programme and this reaction paper? 3
1.2 How to interpret this document 5
1.3 Preparation 5
1.4 Opinions submitted 6
2 Opinions submitted and reactions 7
2.1 Key points of the opinions 7
2.2 Opinions and reactions per topic 8
2.2.1 Comprehensive overview 8
2.2.2 Ambition level of offshore wind energy and funnelling of search areas 8
2.2.3 Locations of designated wind farm zones in relation to landfall and coastal experience 9
2.2.4 Other forms of sustainable energy and system integration 9
2.2.5 Ecological carrying capacity 9
2.2.6 Mining, shipping and wind energy 10
2.2.7 Fisheries 11
2.2.8 Recreation 11
2.2.9 Spatial organisation of wind farm zones and co-use 11
2.2.10 International cooperation 11
2.3 Changes to the NSP 12
2.3.1 Changes in response to the opinions submitted 12
2.3.2 Official changes 13
3 Advice from the Netherlands Commission for Environmental Assessment 14
Appendix I: Notification of opinion procedure Additional Draft North Sea Programme 2022-2027 16
Appendix II: Overview of submitters of opinions on the Additional Draft North Sea Programme 2022-2027 17
Appendix III: Opinions submitted and reactions 21

1 Introduction

This is the reaction paper for the Additional (or Supplementary) Draft North Sea Programme 2022-2027 (AD NSP). It contains the reactions to the opinions submitted, an explanation of the advices and assessments for the AD NSP, and an outline of the planning and decision-making process followed and to be followed. The Dutch government would like to thank everyone for their input and involvement in the AD NSP. The opinions contribute to the integrality of the North Sea Programme 2022-2027 (NSP) and were used to further detail the NSP where necessary.

1.1 Why an Additional Draft North Sea Programme and this reaction paper?

The AD NSP is a supplement to the Draft North Sea Programme 2022-2027 (Draft NSP). The AD NSP presents wind farm zones on the North Sea that have been designated as part of the current climate target for 2030 and the EU objectives to increase this. The increased climate target set by the EU is aimed at reducing CO2 emissions by 55% in 2030 compared to 1990. This target is also included in the Coalition Agreement 2021-2025 of the Rutte IV government.

The Additional Draft North Sea Programme 2022-2027 replaces Chapter 9 of the Draft North Sea Programme 2022-2027 (Draft NSP) that was available for public consultation as an appendix to the Draft National Water Programme 2022-2027 (see reaction Paper NWP) from March 2021 until September 2021. After search areas for wind energy were determined using the Draft North Sea Programme, the AD NSP was used to designate some of these search areas as offshore wind farm zones. From Tuesday, 9 November until Monday, 20 December 2021, interested parties could submit opinions on the AD NSP and the accompanying additional Strategic Environmental Assessment (SEA) and Appropriate assessment (Aa).

Subsequently, the AD NSP and the Draft NSP, with due observance of the opinions and advices received for both documents, were integrated into the final North Sea Programme 2022-2027. On 18 March 2022, the Council of Ministers adopted this North Sea Programme as an appendix to the National Water Programme (NWP) 2022-2027.

The NSP 2022-2027 and accompanying appendices, Strategic Environmental Asssessment (SEA) and Appropriate assessment were published as part of the NWP 2022-2027 on the website: www.iplo.nl/water-nwp

Content of the AD NSP

The North Sea is a valuable and vulnerable ecosystem, where space is limited. Substantial growth in offshore wind energy is expected in the coming decades, new routes are planned for shipping,

new nature areas are designated, and sufficient space must remain available for defence, fisheries and other users of the North Sea.

This AD NSP (Chapter 9 of the NSP) explains how the various uses will be integrated in the area during this planning period. A long-term view of the North Sea in 2050, when all the designated uses have been successfully made sustainable, is guiding in this. Use of the North Sea must be efficient and safe and fit within the preconditions of a healthy ecosystem. Finding the right balance to facilitate this is the key task for spatial planning on the North Sea. The North Sea Agreement (NSA) also gives direction to the necessary spatial considerations for the different designated uses. Achieving a balance between the transitions related to food, nature and energy is key. This takes into account the interests of other users such as shipping, mining and sand extraction.

Increased offshore wind energy is necessary to reduce the CO_2 emissions of our energy supply and thus achieve the global, European and national climate objectives. Until 2030, additional space has been reserved to realise 10.7 GW of wind energy, which could make an important contribution to achieving 55% CO_2 reduction. For this purpose, wind farm zones have been designated in this AD NSP. This designation concerns a spatial reservation of areas with space for 16.7 GW, where no more than 10.7 GW of wind farms will be realised until 2030, on condition that this fits within the ecological carrying capacity. In the follow-up process, it will be investigated which part of the designated space can best be utilised. This will be done by means of further elaborations and further (ecological) studies as part of Roadmap 2030+ and during the preparation of wind farm site decisions. When final site decisions are taken, it must have been demonstrated that the ecological space is available.

Shipping on the North Sea is diverse and intensive. Developments in use of the North Sea may affect shipping and shipping routes. The construction of wind farms entails additional clearway reservations and possible routing measures in order to guarantee international passage, safety and accessibility of seaports.

The increase in various activities on the North Sea, and the associated spatial claims, are only admissible if they can be borne by the ecosystem of the North Sea. The environmental impact of the AD NSP is set out in the additional SEA, including an Appropriate assessment.

1.2 How to interpret this document

Central to this reaction paper are the opinions submitted and the cabinet's reaction to these opinions. Section 1.3 addresses the preparation of the AD NSP and stakeholders' participation in this process. Section 1.4 provides an overview of the opinions submitted and their origin. Chapter 2 outlines the opinions submitted and the cabinet's reactions to these opinions, including the changes made to the NSP in response. It also describes in general terms the so-called official changes, which have been made to update the programme since the publication of the Draft NSP, in response to recent (external) developments and new insights. Chapter 3 comprises a summary of the assessment advice on the AD NSP issued by the Netherlands Commission for Environmental Assessment. The appendices contain a comprehensive overview of all partial opinions and the responses to them (the reaction table), also indicating whether the partial opinions in question have led to a change to the NSP.

The following appendices are included:

- Appendix I: Notification of opinion procedure Additional Draft North Sea Programme 2022-2027
- Appendix II: Overview of submitters
- Appendix III: Opinions submitted and reactions

In case of conflicting translations, the Dutch version of this document prevails over the English translation.

1.3 Preparation

The AD NSP is a continuation on the Draft NSP and the participation process followed for it. For preparation of the Draft NSP, see the reaction paper to the NWP. The North Sea Consultation (NZO – in Dutch: Noordzeeoverleg) played a key role in preparation of the AD NSP. The NZO is a consultative body of stakeholders - including the national government - that conducts consensus-oriented consultations about implementation of the North Sea Agreement (NSA), which forms part of the basis of the NSP. The NZO meeting of 24 September reached consensus on supporting the government's preferred line to take, highlighting a number of points of interest. Various NZO parties also took part in the opinion procedure for the AD NSP.

A broader stakeholder meeting was also held on 6 October 2021, during which all stakeholders were informed about the designation of wind farm zones in the AD NSP and the underlying considerations. On 29 October 2021, the Council of Ministers approved the AD NSP, after which it was made available for public consultation from 9 November 2021 to 20 December 2021. During this period, everyone could view the relevant documents online via the website platformparticipation.nl and physically at the twelve provincial government buildings of the Netherlands, the Ministry of Infrastructure and Water Management in The Hague, and Rijkswaterstaat in Utrecht, and if desired submit their opinions on this.

An additional Strategic Environmental Assessment (SEA) and Appropriate assessment were drawn up for the AD NSP by consultancy firm Pondera in collaboration with Bureau Waardenburg and HEINIS Water management and Ecology (HWE). For this, they used as one of their sources the research results obtained on the basis of the Framework for the Assessment of Ecological and Cumulative Effects (KEC). This determines the cumulative ecological effects of wind farms, that is to say: all effects added together. These are the cumulative effects of wind farms in the designated wind farm zones, including all other offshore wind farms planned up to and including 2030 and the planned offshore wind farms in neighbouring countries. The Appropriate assessment determined the (cross-border) effects on protected areas. The SEA also includes the environmental impact and the effects on other uses. Subsequently, the independent Netherlands Commission for Environmental Assessment (NCEA) issued assessment advice on the SEA and the Appropriate assessment (see Chapter 3).

The reaction paper

The cabinet is pleased with the level of involvement shown and would like to thank the submitters for the carefully prepared opinions on the AD NSP. The cabinet carefully assessed the 43 opinions it received and considered them in drawing up the NSP 2022-2027. In this reaction paper, the cabinet responds to the opinions received and indicates how they were used. This paper also contains the response to the advice from the NCEA. For the discussion of the opinions and advices related to the Draft NSP, we refer to the reaction paper of the NWP, which was published simultaneously with this reaction paper.

1.4 Opinions submitted

43 unique opinions were submitted to the AD NSP, which were subsequently subdivided into 274 partial opinions for the purpose of answering. The opinions were submitted by, among others, companies and interest groups, non-governmental organisations (NGOs) and local authorities, both nationally and internationally. Submitters are active in areas such as energy (e.g. mining and wind energy), fisheries, nature and the environment, landscape management, recreation and research. Appendix 2 contains a complete overview of all submitters.

2 Opinions submitted and reactions

2.1 Key points of the opinions

The opinions submitted relate to a variety of subjects and interests. This follows from the complex considerations required for the reservation of space for up to a maximum of 10.7 Gigawatt (GW) of offshore wind energy. A part of the opinions concerns the surface area of designated space, linked to the maximum of 10.7 GW of wind farms. Some submitters express their concerns that this is insufficient to achieve the climate objectives in time. Other submitters are concerned about this size in relation to the ecological carrying capacity or effects on other uses of the North Sea.

Various regional parties expressed their concerns about the view from the coast, shipping risks and ecological effects. The opinions also show that there is a great demand for sustainable energy in a number of regions, with regions identifying opportunities for economic activity related to the energy transition. Several submitters asked for more wind farm zones to be designated in the northern North Sea, the so-called “leap to the north”, referring to future opportunities of transport using hydrogen as an energy carrier. Submitters also draw the government's attention to other forms of sustainable energy generation, such as floating solar parks at sea, and to combinations with mining and CO_2 storage.

Submitters emphasise that developments at sea must remain within the available ecological space. They are concerned about the fact that, for the time being, this is still uncertain for a number of bird species. Submitters insist on determining the cumulative ecological effects of different types of activities, both within future wind farms and across the entire North Sea, including internationally. They also identify knowledge gaps in relation to ecological effects, particularly in terms of uncertainties about ecosystem effects.

When it comes to effects on other uses, tensions have been identified between mining, future wind farms and clearways for shipping to be newly established. The mining industry is asking for discussions about this. The fishing industry is emphasising the impact of decreasing space for fisheries and the communities it supports. This sector also mentions the consequences for the ecosystem on which fish stocks depend.

Some of the opinions concern considerations that will be discussed in follow-up processes, such as in the supplementary Roadmap for offshore wind energy, the allotment within wind farm zones, the intended partial revision of the North Sea Programme or decisions about the landfall of electricity. Other opinions contain questions about the future design of wind farms, for

example on the density of wind turbines and the possibilities of fishing activities or combinations with other forms of energy generation.

Some parties stated that they would have liked to have been more intensively involved in the phase prior to the decision-making. Other parties indicate that a lot of research has been carried out, especially in the ecological field, which they want to know more about. Many parties would like to be involved in the various follow-up processes.

The opinions clearly show that cross-border cooperation between North Sea countries is becoming increasingly important. Neighbouring countries would like to be involved in further elaborations and ask for sharing of research reports.

2.2 Opinions and reactions per topic

2.2.1 Comprehensive overview

Appendix III presents all opinions submitted and the cabinet's reaction to these opinions. The following sections present an outline of the opinions and the cabinet's reaction to them per subject.

2.2.2 Ambition level of offshore wind energy and funnelling of search areas

Submitters asked questions and expressed concerns about the level of ambition. The answer was that no decisions are taken in this North Sea Programme about the number of GW of wind farms that will be realised at sea up to and including 2030. The cabinet has yet to decide on this. This North Sea Programme is based on the advice of the Additional Assignment Steering Committee [1] to make preparations for realisation of 10 GW of wind farms. To this amount, 0.7 GW has been added as the task remaining from Roadmap 2030. For this reason space has been reserved in this North Sea Programme for a maximum of 10.7 GW up to and including 2030, provided that the realisation of wind farms fits within the ecological space. The designated wind farm zones offer space for a total of 16.7 GW. It will be decided in the context of Roadmap 2030+ which areas will and will not be used, up to a maximum of 10.7 GW. In addition, this NSP indicates the search areas for the task of further developing offshore wind energy after 2030, based on the minimum scenario as used in the North Sea Energy Outlook[2] and the letter sent to the House about this[3]. In addition to the space in the existing Roadmap 2030 (10.8 GW) and the areas to be designated in this Programme (10.7 GW), space is still needed for 17 GW for the period after 2030 according to

[1] Parliamentary Documents II, 2020-21, 32 813, no. 683

[2] Kleijne, H. et al, DNVGL, North Sea Energy Outlook, November 2020.

[3] House of Representatives, session year 2020-2021, 32 813, no. 646

the above starting point. The cabinet has yet to decide on this task. These future wind farm zones will be designated through a partial revision of the North Sea Programme 2022-2027.

Several submitters wonder why not more northern search areas have been designated as wind farm zones. In response, it is explained that the intended "leap to the north" from the North Sea Agreement can only be made to a limited extent up to and including 2030. In the North, only area 5 east has been designated as a wind farm zone. This has to do with the realisation term. For example, area 5 central reservation, to which the submitters refer, is not feasible before 2030 due to research questions that have yet to be answered and increased safety risks for shipping. In areas 6 and 7, for which a number of submitters hoped that these would have been designated in this North Sea Programme, this has to do with the basic principle that up to and including 2030, the focus will be on landfall via the electricity infrastructure. Landfall of electricity results in high social costs in these more remote areas. The cabinet does not expect transport via hydrogen or other molecular energy carriers to be applied on a large scale before 2030. Search areas 6 and 7 may be suited for this, but only further down the line. A number of submitters believe that hydrogen production at sea should be developed more quickly and indicate that space is needed for a pilot. The reaction to this is that the space required for a pilot will be considered in conjunction with the designation of wind farm zones further out to sea and the energy infrastructure required for this. The wind farm zones further out to sea are being designated as part of a partial revision. Preliminary explorations will be carried out in preparation for this.

2.2.3 Locations of designated wind farm zones in relation to landfall and coastal experience

Regional parties expressed their concerns about the view. The reaction emphasises that the designated wind farm zones are further from the coast than existing wind farms and previously designated wind farm zones. In the follow-up phase, for Roadmap 2030+ and allotment, regional parties and representatives of the recreation sector will be contacted if wind farms are expected to be visible from the coast.

Parties from the northern region (Wadden Islands, Groningen) point to shipping safety risks. The reaction to this states that shipping safety risks, which have now been estimated on the basis of expert judgement, will be calculated further in the follow-up phase. The results can then be used to take mitigating measures. The Wadden Parties, together with the recreation sector, are concerned about possible wind farm development in search area 4. The cabinet's reaction is that this area has not been designated in the NSP. The relevant assessment will take place during a partial revision. Regional parties will be involved in this process.

Submitters from Den Helder and Groningen indicate that there is a need for sustainable energy in their region. At the same time, submitters request that research into the ecological effects of landfall through the Wadden Sea will be started in a timely manner, including routes around the Wadden Sea. The reaction states that a spatial programme under the Environment and Planning Act will examine in the coming period how a total of 4.7 GW can be landed around 2030, with as little impact as possible on the Wadden Region. Regional parties will be closely involved in this. The planning principle applied is adaptive. In the event of insufficient ecological space, for example, this can lead to investigated routes ultimately not being taken into consideration.

2.2.4 Other forms of sustainable energy and system integration

Several submitters point to the rapid development of other forms of sustainable energy production at sea. They request space for this, or are concerned about the ecological effects, for example of floating solar parks. The cabinet's reaction is threefold. First of all, it is explained that operators can apply for a permit that is treated in accordance with the assessment framework for activities requiring a permit. This also addresses the ecological effects. Secondly, the sun-at-sea Roadmap is being implemented. Thirdly, the paragraph on the development of offshore wind energy in section 9.1.2 has been replaced by a paragraph on energy production at sea. This paragraph briefly discusses other sustainable energy sources and the expected developments in mining. The latter was a question from the mining sector. In this way, system integration within the energy domain receives more attention in Chapter 9.

2.2.5 Ecological carrying capacity

The submitters express their appreciation for the extensive ecological research that has been carried out for the North Sea Programme. At the same time, they emphasise that the Good Environmental Status (GES) has not yet been achieved and that, according to the calculations performed, the ecological space for a number of bird species will be exceeded. Their concern is that the government nevertheless assumes that the intended wind farm development is possible. It has been indicated that spatial decisions are based in part on GES and biodiversity targets. The application of the precautionary principle and appropriate use within the ecological carrying

capacity of the North Sea are generic preconditions, which also apply to the development of offshore wind energy. The ecological space for wind farm development must be demonstrated prior to making site decisions. The planning principle applied is adaptive, which may mean, for example, that designated wind areas will ultimately not be used or only in part. The precautionary principle was used when determining the ecological effects, because worst-case assumptions were made in the model predictions, for example about the extent to which birds evade wind turbines. More knowledge can lead to different assumptions, but these are not 'booked in' in advance. That is why the ecological calculations performed are still subject to a review and further research on a number of assumptions.

The submitters ask what steps are being taken to demonstrate the required ecological space, and ask for examples of nature-enhancing measures. This is currently being elaborated. A plan for the follow-up process is not part of the North Sea Programme, but is being taken up by the cabinet, for example in the context of species protection plans and in the preparation of wind farm site decisions.

The submitters argue that the ecological cumulative effects have not been considered comprehensively enough in the SEA and the Appropriate assessment. They believe that the effects of other activities, within wind farms (co-use) and beyond, should be added to the expected effects of wind farms. In its reaction, the government states that this is an important notion, but that the knowledge for this is lacking. Firstly, there is uncertainty about the other activities and their effects. Secondly, there is a lack of knowledge to add up different types of effects. Most other activities do, however, require a permit. In the wind farm site decisions, more qualitative estimates can also be made about the relative contribution of the effects of different activities. Within the framework of the MONS research programme (Monitoring, Research, Nature Enhancement and Species Protection), steps are being taken with studies to calculate accumulation more extensively in the future.

The submitters asked questions about research into and future standards for underwater noise. It has been noted that there are knowledge gaps about the sound frequencies that affect marine mammals and about underwater noise during the operational phase. More attention is also being drawn to the effect of underwater noise on marine life other than marine mammals. The cabinet recognises these knowledge gaps, and research into the relevant effects is anticipated. If new knowledge is available when wind farm site decisions are made, it will be used to prepare project environmental impact assessments and Appropriate assessments, and to adjust the conditions for future wind farms. Here, too, the basic principle remains that developments must fit within the ecological carrying capacity.

The submitters also point out other knowledge gaps, including the effects of large-scale development of wind energy on the ecosystem. The answer indicates that this knowledge is being developed. Exploratory research shows where there is a greater and lesser chance of changes in the stratification of the water and the production of organic material. Based on this, the cabinet can initiate targeted follow-up research.
Other knowledge gaps that have been identified have also been acknowledged by the cabinet and are being addressed in the context of the MONS research programme. When new knowledge is available, it will be used in future environmental impact assessments. The submitters also have suggestions for clarifications and specifications in the North Sea Programme, in the SEA and in the Aa. Clarifying answers were given in the reactions to individual opinions. A number of text suggestions will be included in the text of the North Sea Programme. The SEA and the Aa have been completed. The text suggestions have no influence on the supporting information for the decision-making in these documents. The NCEA states that this provides sufficient information to substantiate a decision. As such, the SEA and the Aa do not need to be supplemented.

2.2.6 Mining, shipping and wind energy

Submitters from the mining sector note that three clearways have been planned on sites with platforms or exploration permits and anticipate shipping safety issues and barriers to operation. They would like to start discussions with the national government about this as soon as possible. The reaction stated that the North Sea Programme does not allocate clearways. This is done via the Mining Regulations, and as soon as the Environment and Planning Act has come into effect, via the Environment Regulations. In that regard, further coordination with stakeholders is taking place, and also prior to this in the context of Roadmap 2030+ and the allotment, as well as in a partial revision of the NSP.

At one of the clearways (from IJmuiden to the United Kingdom), space for a safety zone is already being factored in. Coordination and further research will take place in the context of Roadmap 2030+ and the allotment process. As regards the other two clearways (in the northern North Sea), there is a spatial indication of both the clearways and the adjacent search areas for wind energy, which have not been designated yet. This will be coordinated in the context of a partial revision. After these follow-up processes regarding spatial integration, clearways will be formally established under the Mining Act or the Environment Regulations. This has been clarified in the North Sea Programme.

Submitters note that there are still many mining platforms in wind farm zone 2. In its reaction, the cabinet stated that it is aware of this. In the context of Roadmap 2030+, coordination is taking place regarding the possibilities and impossibilities of combining mining and wind energy, in terms of both time and space. Other submitters see opportunities for Carbon Capture and Storage (CCS) and ask how this relates to the construction of wind farms. The cabinet's reaction is that attention will be paid to this during the preparation of Roadmap 2030+ and the preparation of wind farm site decisions.

2.2.7 Fisheries

In their response to the AD NSP, representatives of the fishing industry and the *Bestuurlijk Platform Visserij* argue in favour of sparing valuable fishing grounds. They also ask to more clearly identify the impact for fishermen, because the economic value is based on historical data and will change as fewer fishing grounds become available. They also ask for attention to the impact on fishing communities. In view of the many developments, the submitters ask the national government to draw up a food vision, given the fact that, in their view, the Cutter vision offers insufficient prospects. They argue for an accelerated deployment of more resources to take mitigating measures. Finally, they call for more research into the consequences for the ecosystem and application of the precautionary principle, since the sector is dependent on the ecosystem and healthy fish stocks.

The cabinet recognises that the fishing sector is affected by decreasing space as a result of the realisation of wind farms and many other developments that are unfavourable to them, such as the pulse fishing ban and Brexit. Choices about the designation of new wind farm zones were based on economic value using historical data on fishing yields in the different search areas. Some valuable areas for fisheries in the southern North Sea that had previously been designated for the realisation of wind farms have been eliminated as wind farm zones, partly because of their importance for fisheries; this concerns Hollandse Kust (southwest) and (northwest). In the context of the designation of new wind farm zones additional resources will be made available to fisheries (including the entire fish cluster) to adapt to the new reality. An extensive socio-economic impact analysis of all major developments affecting the cutter sector for the fishermen and the chain and communities behind them is already being carried out and will be used to determine measures where necessary. Other stakeholders also draw attention to research into ecological consequences and application of the precautionary principle. For this, reference is made to the passage under the heading “ecological carrying capacity”.

The coalition agreement states that, in view of the challenges for fisheries, there must be sufficient room and prospects for innovation and diversification. This will be worked on in the coming year together with fishermen and the other partners in the North Sea Consultation.

2.2.8 Recreation

The recreation sector indicates that they want to be more intensively involved in the planning process. This concerns coastal tourism and recreational boating. The cabinet has indicated that where the interests of recreation are affected, the sector will be involved in further elaboration and future planning.

2.2.9 Spatial organisation of wind farm zones and co-use

Some submitters have questions about the future density of wind farms. The cabinet indicates that 10 MW/km² is the starting point in the North Sea Programme, which it supports with experiences. The North Sea Programme also states that this may be deviated from if a better balance can be achieved between energy production, co-use and ecological carrying capacity.

Some parties are calling for attention to be paid to solving bottlenecks surrounding the co-use of wind farms. There is a plea for a broad study into the possibilities for fishing in wind farms. There are also questions about favourable locations for floating solar parks. The cabinet's response is that the options for fishing in wind farms will be further investigated. The risks associated with certain types of fishing gear are being explored, on the basis of which it will be determined what type of fishing gear will be permissible in wind farms. Promising locations for floating solar parks will be discussed in the area explorations and area passports, which will be drawn up for each wind farm site.

2.2.10 International cooperation

The neighbouring countries thank the Dutch government for the opportunity to respond to the North Sea Programme and would like to be involved in follow-up projects. German authorities and stakeholders would like to be involved in further considerations about shipping and the design of wind farm zones, especially in the German Bight. They are concerned about taking

away wind from wind farms across the border, and about increasing shipping safety risks, the ecological effects of wind farms and the consequences for fisheries. The German government would also like to be involved in decision-making about the search areas in the northern North Sea because of possible ecological effects. Belgium, Denmark, Germany and the United Kingdom are interested in the ecological studies carried out and would like to discuss these. The Dutch response is that neighbouring countries will be involved in follow-up processes and that the knowledge obtained will be shared. The Netherlands recognises that developments in the North Sea require more cross-border cooperation. This applies to specific topics such as shipping safety or ecological effects, and to the totality of developments and integral spatial considerations in this regard. It is the intention to work with the neighbouring countries in the coming years to explore how this can best take shape, partly building on existing initiatives and partnerships.

2.3 Changes to the NSP

This section describes the changes in the NSP compared with the AD NSP, distinguishing between changes made in response to opinions submitted (section 2.3.1) and so-called official changes for the purpose of updating (section 2.3.2). For the changes to the NSP compared with the Draft NSP, see the reaction paper to the NWP.

2.3.1 Changes in response to the opinions submitted

The opinions on the AD NSP that were received have contributed to clarifying the text of the NSP in a number of areas, but have not led to fundamental changes. The main changes to the NSP as a result of the submitted opinions on the AD NSP (Chapter 9) are outlined below. For a more detailed overview of the changes made in response to the opinions, reference is made to the answers to the opinions themselves (see Appendix III).

With regard to the search area map in the NSP, it has been clarified that the shipping routes and clearways west of search area 7 and north of search area 6 are indicative. This will be defined in more detail at a later stage, including during a partial revision of the North Sea Programme. This will include an examination of the safety aspects and the relationship with other uses, including mining and nature, and the necessary (international) coordination. It has also been clarified that the choice of location is related to the possible designation of search areas 6 and 7 as wind farm zones in a partial revision of the North Sea Programme. If these search areas will be designated as wind farm zones, their boundaries may also still change. Further detailing will take place following a partial revision, during the phase of roadmaps and wind farm site decisions. The locations of all new clearways will be finalised in the Mining Act or the Environmental Regulations of the Environment and Planning Act, with the associated internet consultation phase.

With regard to energy and the energy transition, it has been further clarified in a number of places in the NSP that this has a broader scope than merely offshore wind energy. The text states, for example, that space at sea to test innovations in sustainable energy production is also a point of attention for the national government during the planning period. In addition, the name of the original sub-section *Offshore Wind* has been changed to *Energy production and storage*, containing a broader description of (future) developments, such as in the field of mining, other sustainable energy sources and CCS (Carbon Capture and Storage).

Finally, the opinions have contributed to the detection of some deficiencies or omissions in the text of the AD NSP, such as the lack of further explanation or correct source reference, which were subsequently corrected in the text of the final NSP.

2.3.2 Official changes

The maps of the NSP have been clarified and updated on a number of aspects, partly as a result of recent developments.

For example, on 8 December 2021, the Brown Ridge was definitively designated as a Natura 2000 area under the Birds Directive. In addition, the boundary of the Borkumse Stenen area has been changed following consensus in the NZO of 22 December 2021. These changes have been implemented in the North Sea Programme maps.

The coalition agreement 2021 – 2025 of the Rutte IV government was published on 15 December 2021. It states that the 2030 target in the Climate Act will be increased to at least a 55% CO2 reduction. This increase in the national climate objectives has also been incorporated into the NSP. The AD NSP already assumed the EU ambition of a 55% reduction.

Finally, the reservations regarding coverage of integration costs for offshore wind energy before the final adoption of the programme have been removed, since this coverage has been realised.

3 Advice from the Netherlands Commission for Environmental Assessment

The Netherlands Commission for Environmental Assessment ('NCEA') was asked to issue advice on the content of the original SEA and on the supplement to the SEA in the Additional Draft NSP. The NCEA's advice on the supplement to the SEA can be found on the Commission's website[4]. In its advice, the NCEA summarises the conclusions as also has been done in the summary of the SEA. The NCEA considers the readability of the SEA to be good. The choice for wind farm zones 1, 2, 5 (east) and IJmuiden Ver (north) and the reconfirmation of the southern part of Hollandse Kust (west) can be traced based on the funnelling process. A great deal of quality research has been carried out, which in broad terms provides an adequate picture of the environmental risks for each area and in aggregate. The conclusions in the additional SEA and the Appropriate assessment are easy to follow. The SEA also clarifies that detailed research has yet to be carried out in further decision-making in follow-up procedures – the wind farm site decisions.

The NCEA is of the opinion that the SEA contains the essential information to be able to make a decision about the Additional Draft North Sea Programme 2022 – 2027, in which the environmental interest is fully taken into account.

In its advice, the NCEA lists a number of points for attention for environmental research during follow-up processes, such as the wind farm site decisions.

1. With regard to the new standards for ALIs (Acceptable Level of Impact) for bird populations, the NCEA advises not to look at population trends at European level but at the level of flyways, i.e. including the proportion of populations present on the southern North Sea in the consideration.
2. The SEA states that mitigating measures to prevent bird casualties are not available for bird species for which the working standard has been found to be exceeded. The NCEA suggests that improving the location-specific conditions of Dutch breeding colonies of herring gulls may be promising.
3. The NCEA endorses the conclusions in the SEA regarding bats. These state that foraging bats only occasionally come into contact with wind turbines in the wind farm zones considered, and that mitigating measures can be taken for migratory bats. With regard to the follow-up process, it is suggested to determine via calculations whether measures in the form of standstill provisions are justified in relation to the conservation status.
4. With regard to benthos and fish, the Commission believes that the impact assessment can be further elaborated for the benefit of wind farm site decisions, because of the introduction of hard substrate and the possible reduction of bottom-disturbing fisheries. The Benthic Indicator Species Index may help provide insight into changes in benthic fauna. The relevant environmental objectives of the Marine Strategy Framework Directive can also be assessed at the site decisions stage.
5. The investigation into shipping safety has been sufficiently carried out for the level of abstraction of the plan. The NCEA does note, however, that a reservation should be made because the situation would deteriorate seriously if no mitigating measures are taken. These concerns are known and have been translated into a Shipping Safety Monitoring and Research Programme (MoSWoZ) that was launched in 2021. This is intended to eliminate uncertainties. The NCEA recommends further investigating the cumulative effects on shipping, including the results from MoSWoZ, prior to taking wind farm site decisions.

[4] Netherlands Commission for Environmental Assessment Programma Noordzee, aanvulling zoekgebieden wind op zee – Toetsingsadvies over het milieueffectrapport. 25 January 2022/project number: 3595. Link: Adviezen - Commissiemer.nl.

The cabinet is pleased with the positive advice from the NCEA. The recommendations for the follow-up process are valuable. The recommendation to investigate the cumulative effects on shipping safety has already been put into practice. The other recommendations will be included in follow-up studies for future decision-making about offshore wind energy, and when exploring the necessity and possibilities of nature enhancement. The recommendation to look at the flyway population when setting standards for migratory birds, i.e., the share of populations that migrate over the southern North Sea every year, is a point of attention when making decisions about standards.

Appendix 1

Notification of opinion procedure Additional Draft North Sea Programme 2022-2027

Notification concerning the Additional Draft North Sea Programme 2022 – 2027

You can submit your views on the Additional Draft North Sea Programme 2022 – 2027 from Tuesday 9 November to Monday 20 December 2021. You can also submit your views on the accompanying additional environmental impact assessment and the appropriate assessment. Instructions for doing so are set out below.

The Additional Draft North Sea Programme 2022 – 2027 designates wind farm zones in the North Sea in the context of the current climate targets for 2030 and the EU's ambition to tighten them, with a view to reducing CO_2 emissions to 55% of 1990 levels by 2030.

The Additional Draft North Sea Programme 2022 – 2027 replaces chapter 9 of the Draft North Sea Programme 2022 – 2027, which was available for inspection from March to September 2021 as an appendix to the Draft National Water Programme 2022 – 2027. While the Draft North Sea Programme determined the search areas for offshore wind energy, the Additional Draft North Sea Programme designates some of these search areas as offshore wind farm zones.

After this period for submitting views has ended, the Additional Draft North Sea Programme 2022 – 2027 will be adopted in March 2022 as part of the North Sea Programme 2022 – 2027, which is appended to the National Water Programme 2022 – 2027. The North Sea Programme will be adopted by the Minister of Infrastructure and Water Management, the Minister of Agriculture, Nature and Food Quality and the Minister of the Interior and Kingdom Relations, in agreement with the State Secretary for Economic Affairs and Climate Policy.

Offshore wind energy
Space in the North Sea is scarce. Offshore wind energy is expected to expand substantially in the coming decades, new routes are planned for shipping, new nature conservation areas will be designated and sufficient space must remain available for defence, fisheries and other users of the North Sea. All this must remain within the ecological capacity of the North Sea. This means that the designation of wind farm zones is based on an integrated assessment that strikes a balance with other users.

Once certain areas have been reserved for this purpose, further investigations will be conducted to decide whether wind farms should be developed there and, if so, where. This involves carrying out ecological and other surveys to determine the best locations for wind farms and what mitigating or other measures need to be taken.

The environmental impact of the Additional Draft North Sea Programme 2022 – 2027 is detailed in the additional environmental impact assessment report (strategic environmental assessment), which includes an appropriate assessment. You can submit your views on the Additional Draft North Sea Programme 2022 – 2027 and the strategic environmental assessment, including the appropriate assessment.

FOLLOW-UP
After the period for collecting views starts, the ministries involved will ask the Netherlands Commission for Environmental Assessment to issue an advisory opinion on the strategic environmental assessment and appropriate assessment.

When the period for collecting views has ended, the views submitted and the advice of the Netherlands Commission for Environmental Assessment will be taken into account when the ministers concerned draw up the final North Sea Programme 2022 – 2027.

Everyone who submits their views will receive feedback on how their views have been used. The government's responses to the views submitted will be collated in a memorandum of response, which will be published at the end of March 2022 on: www.platformparticipatie.nl/nationaalwaterprogramma, along with the final National Water Programme 2022 – 2027, to which the North Sea Programme 2022 – 2027 is appended.

It is not possible to lodge an objection against the final programme or apply to the courts for review.

READ THE DOCUMENTS
All documents will be available at: www.platformparticipatie.nl/programmanoordzee from 9 November 2021. From that date until Monday 20 December 2021, you can also inspect the paper documents during normal opening hours at:

- **Ministry of Infrastructure and Water Management**, Rijnstraat 8, The Hague, tel. +31 (0)70 456 89 99 (by appointment only).
- **Rijkswaterstaat,** Griffioenlaan 2, Utrecht, tel. +31 (0)88 797 11 11.

The documents will also be available for public inspection at the offices of every province in the Netherlands. The addresses of all locations where the documents can be inspected are listed on: www.platformparticipatie.nl/programmanoordzee.

NB: You may need to make an appointment to inspect the documents in person and opening hours may be limited due to COVID-19-related measures. It is therefore a good idea to telephone the location before you go.

YOUR VIEWS ARE WELCOME
You can submit your views from Tuesday 9 November 2021, in three ways. You will be sent confirmation of receipt of your submission.

ONLINE
This is the preferred option.
Go to PostbusProgrammaNoordzee@minienw.nl.

IN PERSON
Call +31 (0)70 456 96 07 during office hours to make an appointment.

BY POST
Participation Directorate
Ministry of Infrastructure and Water Management
attn. Additional Draft North Sea Programme 2022 – 2027
Postbus 20901
2500 EX The Hague

DIGITAL GOVERNMENT INFORMATION POINTS
Digital government information points are for people who find it difficult to use online services and have questions about their dealings with the government. The information points are located at public libraries and are therefore readily accessible. They can help you with questions about government websites, such as how to consult online documents relating to this project.

Ask at your local library what the options are. For more information go to: www.informatiepuntdigitaleoverheid.nl.

INFORMATION
More information:
www.platformparticipatie.nl/programmanoordzee and www.noordzeeloket.nl.
Questions regarding the project? Send an email to: PostbusProgrammaNoordzee@minienw.nl.
Questions regarding the procedure? Call the Participation Directorate at the Ministry of Infrastructure and Water Management on +31 (0)70 456 96 07.

Appendix 2

Overview of submitters of opinions on the Additional Draft North Sea Programme 2022-2027

Opinion number	Registration number	Submitted by	Also on behalf of (if applicable)
001	85376971	LTO Nederland	
002	85476302	Stichting Gezond Water	
003	85495959	Samenwerkingsverband de Waddeneilanden	
004	85504314	Carbon Collectors	
005	85516158	Municipality of Den Helder	
006	85556148	Vereniging Schelpdierhandel & Producentenorganisatie van de Nederlandse Mosselcultuur	
007	85554437	Nederlandse Vissersbond	
008	85551333	Wintershall Noordzee B.V.	
009	85549374	Neptune Energy Netherlands B.V.	
010	85545519	NV Port of Den Helder	
011	85564184	Netherlands Organisation for Applied Scientific Research (TNO).	
012	85568378	Watersportverbond	
013	85578503	Wadden Association	

Opinion number	Registration number	Submitted by	Also on behalf of (if applicable)
014	85589975	Petrogas E&P Netherlands B.V.	
015	85591790	NetVISwerk	OWV (association of fishermen of the Eastern and Western Scheldt and the Voordelta)
016	85597998	Nederlandse Vereniging voor Handel en Industrie op het gebied van Scheepsbouw en Watersport (HISWA RECRON)	
017	85605075	CPO Texel UA	CPO Wieringen UA en CPO West UA
018	85605956	Netherlands Oil and Gas Exploration and Production Association (NOGEPA)	
019	85607232	ONE-Dyas B.V.	
020	85608812	TKI Wind op Zee	
021	85609784	De Nederlandse Aardolie Maatschappij B.V. (NAM)	
022	85611012	TenneT TSO B.V. (TenneT)	
023	85611596	Dana Petroleum Netherlands B.V. (Dana NL)	
024	85610026	Province of Groningen	
025	85611830	Dutch Marine Energy Centre (DMEC)	
026	85612669	Shell Nederland B.V. en TotalEnergies Power & Gas Nederland B.V.	
027	85614082	Dutch Arable Farming Union (NAV)	
028	85614267	Netherlands Wind Energy Association (NWEA)	
029	85615051	Netherlands Society for the Protection of Birds & Stichting De Noordzee	Natuur & Milieu World Wildlife Fund Natuurmonumenten [Society for the Preservation of Nature in the Netherlands
030	85616348	Stichting IJmondig	Residents and stakeholders NZKG
031	85664482	Bestuurlijk Platform Visserij (BPV)	

Opinion number	Registration number	Submitted by	Also on behalf of (if applicable)
032	85717770	Flemish Government, Department of Environment and Health	
033	85717658	Wasserstraßen und Schifffahrtsverwaltung des Bundes (WSV)	
034	85717618	Elia Transmission Belgium	
035	85717588	Offshore Coalition for Energy and Nature (OCEaN)	
036	85717537	Landesfischereiverband Schleswig-Holstein	
037	85717093	Marine Management Organisation (MMO)	
038	85717037	The TenneT Offshore GmbH (TenneT Offshore)	
039	85716996	Bundesverband der Windpark betreiber Offshore e.V. (BWO)	
040	85716199	Bundesamt fur Seeschifffahrt und Hydrographie (BSH)	
041	85716069	Deutschen Motoryachtverband (DMYV) en Landesverband Motorbootsport Niedersachsen (LMN)	
042	85797441	Port of Antwerp	
043	85831257	Danish Energy Agency (DEA)	

Appendix 3
Opinions submitted and reactions

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
001	1	In het Aanvullend Ontwerp programma Noordzee 2022-2027 staat beschreven dat er nog een forse opgave ligt voor de aanleg van windmolenparken op de Noordzee. De aanleg van windparken op de Noordzee gaat uiteraard gepaard met de aanlanding van de elektriciteitskabels op land. Deze kabels gaan veelal ook over en onder boerenland. Het Aanvullend Ontwerp programma Noordzee 2022-2027 stelt eveneens dat besluitvorming over de aanleg van een park op zee altijd gelijktijdig plaatsvindt met besluitvorming over aanlanding op land. Verwezen wordt naar de 'Effectanalyse Verkenning aanlanding windenergie op zee (VAWOZ), Afwegingsnotitie (Ministerie van EZK, september 2021). Daarin lezen wij dat de landbouwkundige aspecten onderdeel zijn van het afwegingskader. Er wordt gewezen op een aantal belangen (en onzekerheden) van de landbouw bij de aanlanding van kabels op/onder landbouwgrond. Het gaat om verzilting, bodemstructuur en bodemziekten (fytosanitaire risico's). Voorop gesteld; LTO Nederland onderschrijft de urgentie van de verduurzaming van de energietransitie. De landbouw vraagt om een volwaardige inbreng bij de besluitvorming over aanlanding van alle landbouwkundige aspecten. Wij stellen vast dat de landbouw (te) vaak als beoordelingscriterium in het afwegingskader voor het bepalen van een voorkeurstracé ontbreekt. De grondeigenaren zijn immers altijd nodig voor de realisatie van een initiatief.	De effecten op de landbouw worden meegewogen bij de beoordeling van de alternatieven bij de aanlanding van de elektriciteitskabels op land. Het oppervlakteverlies landbouwareaal en lengte doorsnijding landbouwgrond zijn bijvoorbeeld aspecten die meegenomen worden in het milieueffectrapport (MER) voor het tracé op land. Door een zorgvuldige tracékeuze wordt geprobeerd schade voor de agrariër te voorkomen of zoveel mogelijk te beperken. Bijvoorbeeld door rekening te houden met de verkavelingsstructuur. Mede op basis van het MER wordt het uiteindelijke tracé gekozen. Het thema 'Bodem en water op land' is altijd onderdeel van het MER van een Net op zee. Daarbij worden onder andere onderzoeken gedaan naar bodemsamenstelling, grondwaterstand en mogelijke verzilting. Indien nodig, wordt er vóór aanleg een uitgebreid bemalingsadvies en bemalingsplan opgesteld. Dit advies en plan worden afgestemd met de betreffende bevoegd gezagen en grondeigenaren en –gebruikers en indien gewenst worden monitoringsactiviteiten uitgevoerd. Voor meer informatie hierover, zie ook: Presentatie en animaties bemaling en verzilting online (www.netopzee.eu).	Nee
001	2	Landbouwkundige aspecten zijn, in aanvulling op het VAWOZ, tracélengte (in akkerbouw en grasland), bodemopbouw i.r.t. herstel, plantenziekten (fytosanitair), verziltingsrisico, warmte, straling en aanlegmethode. Het verziltings-en plantenziekterisico zijn twee onderscheidende aspecten. Bij de afweging over aanlanding is daarom een gedegen onderzoek nodig naar de gevolgen voor de bedrijven van een kabel op de bedrijfsvoering. Door de gevolgen voor de bedrijven in beeld te brengen kan de keuze van een voorkeursalternatief beter onderbouwd en gemotiveerd worden, kunnen de gevolgen op de bedrijfsvoering voorkomen worden en wordt het draagvlak vergroot. Verder stellen wij vast dat in de dagelijkse praktijk de aanleg van kabels en leidingen op en onder landbouwgrond steeds moeizamer begint te verlopen. Grondeigenaren moeten volgens ons kunnen rekenen op een transparant proces, actieve betrokkenheid in het proces, een passende vergoeding, een heldere juridische overeenkomst en een zorgvuldige aanleg van de kabels en leidingen. Alleen dan kan de grote opgave die Nederland heeft op het terrein van de verduurzaming van energietransitie gehaald worden. Wij stellen overigens steeds vaker vast dat de (uitvoerings) kennis op dit dossier in Nederland te wensen overlaat. Ook in het belang van aanlanding vanuit zee, maar zeker ook vanwege de grote opgave die er nog op het land ligt, pleiten wij al geruime tijd voor het inrichten van onafhankelijk expertisecentrum voor de aanleg van kabels en leidingen. LTO Nederland is graag bereid daarover mee te denken.	Grondeigenaren zijn inderdaad nodig voor de realisatie van een aanlanding. Het Rijk en TenneT zijn zich bewust van de gevoeligheden die spelen bij agrariërs en van het feit dat zij te gast zijn in hun gebied. Er wordt altijd gestreefd naar actieve betrokkenheid van grondeigenaren en een transparante en eerlijke relatie voor de lange termijn waarbij overlast zoveel mogelijk wordt voorkomen. Afspraken tussen TenneT en grondeigenaren worden vastgelegd in een Zakelijk Recht Overeenkomst (ZRO). Meer informatie voor grondeigenaren is hier te vinden: Brochures hoogspanning en omgeving - TenneT. Normaal agrarisch gebruik moet, na aanleg van ondergrondse kabels, voortgezet kunnen worden. Voordat de aanlegwerkzaamheden op landbouwgrond uitgevoerd worden, worden per perceel werkafspraken gemaakt tussen TenneT en de grondeigenaar en eventuele gebruikers, waarbij een cultuurtechnisch rapport het uitgangspunt is. Na afloop van de werkzaamheden wordt de grond hersteld zoals die voorheen was. TenneT zorgt ook dat eventuele drainage na de aanleg van de kabels weer hersteld wordt naar de oude status. Daarnaast is TenneT verantwoordelijk voor structuurschade aan de bodem, mocht dit toch nog optreden. Uitgangspunt bij eventuele vergoedingen is schadeloosstelling van grondeigenaren en grondgebruikers.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
002	1	In dit AOPN geeft u aan dat er voldoende ruimte beschikbaar moet blijven voor visserij bij de herverdeling van de ruimte vanwege de duurzame energie. Bij de verdeling van de ruimte weegt u niet alleen de belangen van de gebruikers maar vooral ook de ecologische draagkracht van de Noordzee mee. Stichting Gezond Water (SGW) vraagt u om voor de (sport)visserij mee te laten wegen dat deze het ecologische draagvlak onnodig belast met het onnodige gebruik van vislood.	De resultaten van de KRW-toetsing laten geen normoverschrijdingen van lood zien in de Noordzee. Voor veel stoffen, waaronder lood, is nationaal bronbeleid mogelijk. Hierbij wordt aansluiting gezocht bij bestaande sectorale dossiers, zoals het gebruik van vislood in de sportvisserij (in samenwerking met sportvisserij Nederland). Sportvisserij Nederland, de Unie van Waterschappen en de ministeries van IenW, VWS en LNV onderzoeken in het kader van de Green Deal de mogelijkheden om loodvrij te vissen. In de Green Deal is opgenomen dat het de ambitie is om in 2027 volledig loodvrij te vissen (zie https://www.sportvisserijnederland.nl/vis-water/sportvisserij-loodvrij/evaluatie-green-deal.html)	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
002	2	Ondanks alle goede voornemens, plannen en gepraat over vislood is er in 30 jaar niets veranderd. In plaats van verminderd is het loodverlies van de sportvisserij de laatste jaren met circa 30 % gegroeid. (Bijna) alle sportvissers gebruiken lood bij het vissen, hengelsportwinkels hebben nog nooit zoveel lood verkocht als de laatste tijd, bij geen van de in de Noordzee georganiseerde viswedstrijden is in het wedstrijdreglement een verbod op het gebruik van lood opgenomen of worden tijdens de wedstrijd eisen gesteld aan het gebruik van vislood en of treksterkte van de vislijn. Een kort onvolledig overzichtje van de voornemens, de plannen, en gepraat voor en over het vislood: • In het Uitvoeringsprogramma diffuse bronnen waterverontreiniging (december 2007 VROM) is opgenomen dat het gebruik van vislood wordt uitgefaseerd in 2012 of dat het gebruik ervan wordt verboden. • In september 2009 heeft Sportvisserij Nederland de Gedragscode zeehengelsport gelanceerd. Hierin staat o.a. probeer loodvervangers te gebruiken. • In gedragsregels voor de sportvisserij in de Natura 2000 beheerplannen voor de Noordzeekustzone en de Waddenzee is een van de gedragsregels voor de zeehengelsport; probeer met loodvervangers te vissen. • Het huidige gebruik van vislood kan dan ook niet als duurzaam worden gezien. (Mariene Strategie voor het Nederlandse deel van de Noordzee 2012-2020, blz. 113). • Verdere verduurzaming van het milieubeleid en dus ook het gebruik van milieuvriendelijke loodvrije alternatieven voor vislood in de sportvisserij, bijvoorbeeld gewichten die vervaardigd zijn uit ijzer, wordt door mij onderschreven. (Minister I&W 14 maart 2017, IENM/BSK-2017/70264) • Rijkswaterstaat onderschrijft de noodzaak om te komen tot verdere verduurzaming bij het gebruik van lood in de sportvisserij. Rijkswaterstaat staat open gezamenlijk te verkennen op welke wijze het visloodgebruik in de Oosterschelde kan worden verduurzaamd. (Nota van antwoord Beheer- en ontwikkelplan voor de rijkswateren 2016-2021.) • Gebruik van milieuvriendelijke loodvrije alternatieven voor vislood, bijvoorbeeld gewichten die vervaardigd zijn uit ijzer, wordt door RWS onderschreven. (Nota van antwoord bij Natura 2000-beheerplan Vlakte van de Raan, zienswijze nr. 2) • Verdere verduurzaming van het milieubeleid en dus ook het gebruik van milieuvriendelijke loodvrije alternatieven voor vislood in de sportvisserij, bijvoorbeeld gewichten die vervaardigd zijn uit ijzer, wordt door Rijkswaterstaat onderschreven. (Nota van antwoord Natura 2000 Beheerplan Deltawateren 2016-2022, blz. 47) • In 2018 is de Green Deal Sportvisserij Loodvrij ondertekend. Doel van deze deal is het loodverlies in 2021 met minimaal 30 % te hebben gereduceerd. Het verlies van lood in 2021 is echter met circa 30 % toegenomen in plaats van afgenomen. Het aantal sportvissers is met circa 30 % toegenomen mede door Covid-19 en omdat alle sportvissers lood gebruiken met genoemde gevolgen voor het loodverlies. • Het NOVI gaat in op het verbeteren en beschermen van de natuur en de omslag naar een duurzame visserij. • Vissen met lood is niet duurzaam, integendeel. Het past niet in het Zero Pollution actieplan. Verloren vislood hoopt op in de voedselketen en is daarmee ook een risico voor de voedselvoorziening. Hand contact met lood geeft opname in het lichaam, de gezondheid van sportvissers en winkelpersoneel loopt risico door het contact met lood. • Sportvissen met lood is helemaal niet nodig, de ECHA telt bij een inventarisatie van de alternatieven voor vislood er meer dan 1000. De alternatieven, die goed beschik- en verkrijgbaar zijn kosten voor een sportvisser circa 3 % meer.	Zie beantwoording deelzienswijze 002-3.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
002	3	Daarom vraagt Stichting Gezond Water u in het Aanvullend programma Noordzee 2022-2027 de (sport)visserij geen ruimte te geven om met lood te vissen.	Uw zorg over het gebruik van lood dat voor vervuiling zorgt in de zee wordt gedeeld. Hierbij wordt ingezet op verschillende instrumenten zoals communicatie en voorlichting, proefprojecten en pilotgebieden en het stimuleren van de ontwikkeling van bruikbare loodalternatieven. Sportvisserij Nederland en Dibevo zetten zich in voor voldoende beschikbaarheid van aantrekkelijke en duurzame alternatieven voor lood. Dit moet resulteren in een reductie van het loodgebruik met 30 procent in 2021, ten opzichte van 2018, en in een totale uitfasering van loodgebruik in de sportvisserij in 2028. In de evaluatie van de Green Deal is opgenomen dat het de ambitie is om in 2027 volledig loodvrij te vissen (zie https://www.sportvisserijnederland.nl/vis-water/sportvisserij-loodvrij/evaluatie-green-deal.html).	Nee
003	1	Als gezamenlijke Waddeneilanden hebben wij onlangs een zienswijze ingediend tegen het Ontwerp - Programma Noordzee 2022-2027. Daarin hebben wij naast onze zorgen over de visserij ook onze zorgen uitgesproken over de verwachte intensivering van de scheepvaart in relatie tot het programma voor de winning van windenergie op de Noordzee. Eerder al hebben wij onze zorgen geuit over de plannen met betrekking tot windparken op de Noordzee en de belangen en waarden van onze eilanden en het Waddengebied in zijn geheel. Die brief uit 2014 voegen wij hierbij en willen we hier als herhaald en ingelast beschouwen. Daarbij benadrukken wij nogmaals dat wij ons als Waddeneilanden scharen achter de urgentie van duurzame energiewinning, maar dat daarbij wel rekening moet worden gehouden met de unieke waarden van het Waddengebied en de belangen van onze eilanden en onze eilander leefgemeenschappen in het bijzonder. Ook het Omgevingsberaad Waddengebied heeft in haar advies met betrekking tot het Ontwerp- Programma Noordzee 2022-2027 aandacht gevraagd voor een betere afstemming tussen het Programma en de waarden en belangen van het Waddengebied. Wij willen nadrukkelijk ook op de inhoud van die zienswijze wijzen en deze hier als herhaald en ingelast beschouwen.	De door u aangehaalde zienswijze is beantwoord in de reactienota van het Nationaal Water Programma 2022-2027, waar het Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 een bijlage van is. U kunt de zienswijzen terugvinden bij zienswijzenummers 012-1 tot en met 012-5 in de antwoordtabel. Voor de reactie van de voorzitter van het Bestuurlijk Overleg Waddengebied op het aan haar gerichte advies van het OBW wordt verwezen naar haar brief van 16 december 2021. U benadrukt daarnaast de noodzaak rekening te houden met de unieke waarden van het Waddengebied en de belangen van de eilanden en hun bewoners. Dit wordt erkend. In paragraaf 9.3.2 van het Programma Noordzee is onder voorwaarden en afspraken voor het vervolgtraject windenergie-op-zee de kwetsbaarheid van de Waddenzee als belangrijk aandachtspunt opgenomen.	Nee
003	2	Wij willen bij deze ruimtelijke reservering van gebieden voor windparken opnieuw de aandacht vestigen op de relatie met de scheepvaartveiligheid. Tijdens het onlangs gehouden webinar Aanvullend Ontwerp-Programma Noordzee 2022-2027 van 6 oktober 2021 werd naar aanleiding van een vraag daarover aangegeven dat met de keuze van de gebieden met de veiligheid rekening is gehouden. Dat zal zeker zo zijn, maar het kaartje waarop alle denkbare gebieden zijn gereserveerd voor het uiteindelijk behalen van het benodigde aantal Gigawatts na 2030, geeft de indruk alsof er een schaars beschikbare ruimte geometrisch is verdeeld tussen de gebieden voor windparken en de benodigde scheepvaartroutes. In het Aanvullend programma staat letterlijk dat de risico's toe zullen nemen, dat er inschattingen zijn gedaan over (mitigerende) maatregelen en dat er nog een onderzoek komt naar de cumulatieve effecten op de scheepvaartveiligheid. Daarover willen wij opnieuw onze zorg uitspreken, mede in het licht van de in het Ontwerp Programma uitgesproken verwachte intensivering van de scheepvaart op de Noordzee en de gezamenlijke inspanningsverplichting om een scheepsramp als met de MS Zoë in te toekomst op alle mogelijke manieren te voorkomen.	De door u aangehaalde zienswijze is al beantwoord in de reactienota van het Nationaal Water Programma 2022-2027, waar het Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 een bijlage van is. U kunt de zienswijze terugvinden bij zienswijzenummer 012-2 in de antwoordtabel.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
003	3	Daarbij speelt veiligheid ook in relatie tot het militair medegebruik van het Waddengebied. Wij verzoeken u bij de reservering van de gebieden ook in te gaan op de relatie met dat veiligheidsvraagstuk.	Uit uw zienswijze kan niet worden opgemaakt wat volgens u de relatie is tussen het militaire gebruik van het Waddengebied en de scheepvaartveiligheid op de Noordzee. Het is evenmin duidelijk wat 'het veiligheidsvraagstuk' inhoudt. Het is dan ook niet mogelijk hiermee een relatie te leggen met de reservering van gebieden voor windparken op de Noordzee.	Nee
003	4	Wij vragen uw Ministerie opnieuw nadrukkelijk in het programma Noordzee ruimte in te lassen voor de aanpak van de scheepvaartveiligheid en de veiligheid in relatie tot het militair medegebruik die op korte en lange termijn wordt voorgestaan. Die aanpak gaat uit van de bescherming van de kust, de eilanden en de Waddenzee en de toegankelijkheid en beschikbaarheid van visgronden, in relatie tot de veiligheid, routering en intensivering van de zeescheepvaart, het militair medegebruik en de realisatie van grote windparken op de Noordzee.	Het Programma Noordzee beoogt een gebalanceerde ruimtelijke ontwikkeling. Daarbij komt de bescherming van de kust niet in het geding. Juist worden zandwingebieden gereserveerd om zeker te zijn van voldoende zand voor onder meer kustsuppleties. De realisatie van windparken leidt tot een afname van de beschikbare ruimte voor de visserij. Bij de afweging zijn de visserijbelangen meegewogen. Enkele eerder aangewezen windgebieden in de zuidelijke Noordzee worden in het definitieve Programma Noordzee geschrapt in verband met onder andere hun belangrijke betekenis voor de visserij. Daarnaast wordt medegebruik van windparken door passieve visserij onder voorwaarden toegestaan en komen er middelen beschikbaar voor mitigerende maatregelen voor de visserij en visserijgemeenschappen. De relatie tussen militair gebruik en veiligheid die u aanhaalt, wordt niet herkend. De scheepvaartveiligheid wordt geborgd door het instellen van veiligheidsmarges en het nemen van mitigerende maatregelen. Dit gebeurt op basis van veiligheidsstudies voorafgaand aan kavelbesluiten.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
004	1	1) In paragraaf 9.5.3. van het Aanvullend ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 (p. 21) staat de volgende alinea: "De bij de bron afgevangen CO2 wordt vanuit de industriële clusters per pijplijn naar de Noordzee getransporteerd. In het Klimaatakkoord is hiervoor een maximum (plafond) vastgesteld: tot 2030 maximaal 7,2 Mton industriële CO2, aangevuld met maximaal 3 Mton CO2 vanuit de elektriciteitssector. Havenbedrijf Rotterdam heeft in 2020 samen met Energie Beheer Nederland (EBN) en Gasunie de haalbaarheid bewezen van een robuuste basisinfrastructuur (backbone) voor het verzamelen en transporteren van CO2 van bedrijven in het havengebied, die vervolgens kan worden opgeslagen in (lege) olie- en gasvelden onder de zeebodem. Het gaat om het zogeheten Porthos-project38 (Port of Rotterdam CO2 Transport Hub & Offshore Storage). Ook in de projecten ces Aramis (Maasvlakte) en Clean Underground Sustainable Transport (CUST, North Sea Port) worden de mogelijkheden onderzocht van een grootschalige CO2-transport infrastructuur." Wij verzoeken deze alinea als volgt te wijzigen: De bij de bron afgevangen CO2 wordt vanuit de industriële clusters per pijpleiding of schip naar de Noordzee getransporteerd. Naar verwachting zal het hier gaan om 4 - 10 Mton CO2/jaar in 2025 oplopend tot ruim 10 - 50 Mton CO2/jaar in 2035 (Haskoning-DHV, 2021, "Rapport Nationale CO2- opslagbehoefte tot 2035"). Havenbedrijf Rotterdam heeft in 2020 samen met Energie Beheer Nederland (EBN) en Gasunie het zogeheten Porthos-project38 (Port of Rotterdam CO2 Transport Hub & Offshore Storage) opgestart als eerste voorbeeld van een pijpleiding voor het verzamelen en transporteren van CO2 van bedrijven in het havengebied, die vervolgens kan worden opgeslagen in (lege) olie- en gasvelden onder de zeebodem. Ook in de projecten CCS Aramis (Maasvlakte) en Clean Underground Sustainable Transport (CUST, North Sea Port) worden de mogelijkheden onderzocht van een grootschalige CO2-transportinfrastructuur van pijpleidingen. Daarnaast lopen er diverse initiatieven waarin wordt gekeken naar mogelijkheden van hergebruik van bestaande pijpleidingen en initiatieven waarin wordt gekeken naar de mogelijkheid van transport per schip en directe injectie van CO2 in uitgeproduceerde gasvelden onder de Noordzee (Pondera et al, 2021, "Ruimtelijke verkenning CO2 transport en -opslag, situatie medio 2021"). Voor een robuuste, efficiënte en voldoende flexibele CO2-infrastructuur (backbone) zal naast pijpleidingen naar verwachting ook gebruik moeten worden gemaakt van scheepstransport met aanvullende transportmodaliteiten voor de aanvoer en aggregatie vanuit het achterland." (Haskoning-DHV, 2021, "Rapport Nationale CO2- opslagbehoefte tot 2035") Toelichting: 2) Transport via pijpleiding is maar één van de opties voor transport van CO2 naar offshore velden en zal op zichzelf waarschijnlijk onvoldoende zijn om aan de te verwachten vraag te voldoen. Daarnaast bieden schepen extra zekerheid en flexibiliteit vergeleken met pijpleidingen, waardoor het risico van stranded assets en lock-ins wordt beperkt. In het in september 2021 gepubliceerde "Rapport Nationale CO2-opslagbehoefte tot 2035" wordt geconcludeerd dat "Op basis van de verwachte hoeveelheden afgevangen C02... buisleiding infrastructuur een knelpunt zal zijn wanneer dit de enige transportmogelijkheid is." (p. iv) en "Voor het C02-transport bieden schepen zekerheid en flexibiliteit waardoor de afhankelijkheid van de ontwikkeling van pijpleidinginfrastructuur voor afvangprojecten afneemt." (p.ii) 3) De genoemde plafonds voor CO2-afvang en opslag zijn plafonds voor gesubsidieerde CO2-afvang en opslag, niet voor CO2-afvang en opslag als zodanig. In bovengenoemde "Rapport Nationale CO2-opslagbehoefte tot 2035" wordt gewerkt met bandbreedtes van 4 - 10 Mton/jaar in 2025 oplopend tot ruim 10 - 50 Mton/jaar voor 2035.	Uw zienswijze bestaat uit vier punten, u vindt hieronder per punt de beantwoording: 1) Uit het genoemde onderzoek naar opslagbehoefte vanuit de industrie blijkt inderdaad dat het opslagpotentieel van 4 - 10 Mt in 2025 per jaar kan oplopen tot 10 - 50 Mt per jaar. Nog onzeker is hoeveel CO2 daadwerkelijk zal worden opgeslagen. Er lijkt voldoende opslagcapaciteit aanwezig te zijn om aan de opslagvraag te voldoen. 2) Het klopt inderdaad dat naast transport per pijpleiding behoort transport per schepen inderdaad tot de mogelijkheid. 3) Het klopt dat genoemde plafonds gelden voor subsidie. De tekst is hierop aangepast. 4) Het klopt dat zowel naar nieuw aan te leggen infrastructuur wordt gekeken als ook naar hergebruik van bestaande infrastructuur. Naast transport per pijpleiding behoren ook transporten via schepen, spoor- of wegverkeer inderdaad tot de mogelijkheden. Paragraaf 5.3.5 (CO2-opslag) en 9.5.3 (Carbon Capture and Storage (CCS) en opslag en transport van waterstof) uit het PNZ zijn naar aanleiding van van uw zienswijze aangepast. Het Aramisproject is daarbij op hoofdlijnen beschreven.	Ja

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
004	1 vervolg	4) Zoals blijkt uit de " Ruimtelijke verkenning CO2 transport en -opslag, situatie medio 2021", 15-11- 2021, zijn nieuwe pijpleidingen zeker niet het enige waarnaar wordt gekeken. Er lopen ook meerdere initiatieven waarbij gekeken wordt naar hergebruik van bestaande leidingen en/of scheepstransport met rechtstreekse injectie in een offshore opslaglocatie. Daarnaast is het onvoorstelbaar dat CO2-transport vanuit het binnenland uitsluitend via pijpleidingen zou moeten plaatsvinden. Voor veel locaties is transport per binnenvaartschip of over spoor of weg veel efficiënter. Voor grote (clusters van) emitters, waarvan het nagenoeg zeker is dat ze nog vele jaren vanuit dezelfde locatie CO2 zullen blijven uitstoten kunnen pijpleidingen voordelen bieden boven andere vormen van transport. Vergeleken met pijpleidingen is transport per schip echter veel flexibeler, ruimtelijk beter inpasbaar en in veel gevallen ook concurrerend op kosten. Daarnaast biedt rechtstreekse scheepstransport vanuit de emitter naar de offshore opslaglocatie de mogelijkheid om energieverbruik en ruimtegebruik in de keten te beperken door enkele stappen over te slaan (zie "Ruimtelijke verkenning CO2 transport en -opslag, situatie medio 2021" p. 10).		
005	1	Met belangstelling hebben wij kennisgenomen van het Aanvullend ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 (hierna: Aanvullend ontwerp PNZ). We maken graag gebruik van de mogelijkheid om een zienswijze in te dienen. Onze zienswijze is geschreven in de context van de nationale opgave om de klimaatdoelstellingen te realiseren. Daarvoor vindt onder meer de energietransitie plaats naar duurzame energie. Voor een duurzaam energiesysteem dat betrouwbaar, schoon, betaalbaar, veilig en ruimtelijk inpasbaar is, zijn CO2-vrije gassen onmisbaar. CO2-vrije waterstof is daarin een noodzakelijke schakel. De Noordzee speelt een sleutelrol in het realiseren van een klimaatneutraal energiesysteem dat betrouwbaar en betaalbaar is. De Kop van Noord Holland in het algemeen en de gemeente Den Helder in het bijzonder, kunnen daar een belangrijke bijdrage aan leveren. U geeft aan dat het Aanvullend ontwerp PNZ geldt als vervanging van hoofdstuk 9 in het Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 dat eerder dit jaar ter inzage lag. Samen met de gemeenten Hollands Kroon, Schagen en Texel hebben wij op dat ontwerp een zienswijze ingediend. Onze toen ingediende zienswijze bij hoofdstuk 9 in dat ontwerp is onverkort van toepassing op het nu ter inzage liggende Aanvullend ontwerp PNZ. Hierna volgen de concrete voorstellen van onze zienswijze.	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee
005	2	A. Olie- en gaswinning, blz 8 De tekst: De bestaande gasinfrastructuur wordt onderzocht op geschiktheid voor eventueel hergebruik voor het transport van waterstof. De Kop van Noord-Holland en specifiek Den Helder is reeds aangesloten op een rijk vertakte infrastructuur voor het transport van gas vanaf de Noordzee naar Den Helder. Ook heeft Gasunie concrete plannen om vanuit Den Helder een aansluiting te realiseren op de nationale waterstofbackbone. Zoals ook uit de structuurvisie kaart op blz 3 blijkt, liggen de in het Aanvullend ontwerp PNZ aan te wijzen windenergiegebieden "voor de deur" bij Den Helder. Hergebruik van de bestaande gasinfrastructuur en aanlanding bij Den Helder kan daarom een (grote) rol spelen bij het aan land brengen van op de Noordzee geproduceerde waterstof. Concreet voorstel is tekst aanvullen met: De bestaande gasinfrastructuur wordt onderzocht op geschiktheid voor eventueel hergebruik voor het transport van waterstof naar aanlandreqio Den Helder/de Kop van Noord-Holland.	Momenteel is nog niet vastgesteld op welke plek of plekken waterstof het beste aangesloten zou kunnen worden. In uw suggestie wordt het onderzoek naar hergebruik van infrastructuur op één locatie geconcentreerd. Het beoogde onderzoek zal zich echter veel breder richten, de suggestie is dus niet overgenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
005	3	De tekst: De ambitie is om bij het aanwijzen en benutten van windenergiegebieden maximaal in te zetten op de 'sprong naar het noorden' Dit vanwege: In de tekst klinkt een focus door op met name aanlanding met waterstof in Groningen. Nadrukkelijk wijzen we nogmaals op de centrale ligging van Den Helder ten opzichte van de zoekgebieden voor windenergie na 2030 (zie ook kaart 4 op blz 18 in het aanvullend ontwerp PNZ) en de reeds bestaande gasinfrastructuur die in Den Helder aanlandt. Daardoor is met hergebruik van de bestaande gasinfrastructuur transport mogelijk van op de Noordzee geproduceerde waterstof via Den Helder naar de nationale waterstofbackbone. Concreet voorstel is tekst aanvullen met: De ambitie is om bij het aanwijzen en benutten van windenergiegebieden maximaal in te zetten op de 'sprong naar het noorden'. Dit vanwege: [...] d. De centrale ligging van aanlandregio Den Helder/Kop van Noord-Holland ten opzichte van de zoekgebieden voor windenergie na 2030 en de mogeliikheden van transport van waterstof door hergebruik van de bestaande gasinfrastructuur die aanlandt in Den Helder.	De sprong naar het noorden in het AOPN betreft het verleggen van de focus voor nieuwe windenergiegebieden tót 2030 van de Noordzee ten westen van Nederland naar het gebied ten noorden van Nederland, als invulling van de afspraak die hierover is gemaakt in het Noordzeeakkoord. Deze afspraak heeft nadrukkelijk geen betrekking op de aanlanding, maar op de locatie van de gebieden op zee. In 2022 zal de Verkenning Aanlanding Wind op Zee 2031-2040 van start gaan, Den Helder zal hierbij als een van de aanlandregio's onderzocht worden.	Nee
005	4	De tekst: Bij het verdelen va de maximale hoeveelheid van 10,7GW over aangewezen windenergiegebieden in de Routekaart 2030+, zal sprake zijn van een intensieve afstemming met de onderzoeken naar de kabeltacés. Deze zin gaat over de Routekaart 2030+, maar noemt alleen aanlanding met kabels via kabeltracés. We hebben begrepen dat voor de routekaart na 2030 ook de aanlanding met moleculen/waterstof tot de mogelijkheden gaat horen. Dat zou in deze paragraaf ook genoemd moeten worden. Concreet voorstel is tekst aanvullen met: een zin toevoegen dat na 2030 aanlanding met waterstof ook tot de mogelijkheden zal horen.	De Routekaart 2030+ gaat nog steeds over aanlandingen tot en met 2030, daarom is uw suggestie niet overgenomen.	Nee
005	5	D. 9.5.2 Energie: winning op zee, omzetting in waterstof en aansluiting op land, blz 20 De tekst: Aanlandregio's in ons land spelen hier al op in, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de waterstofambities in Groningen. In het Aanvullend ontwerp PNZ staat dat de aanlanding van energie, in de vorm van elektriciteit of waterstof, de desbetreffende regio's veel kansen biedt en dat aanlandregio's daar op in spelen. Specifiek wordt de regio Groningen genoemd. We brengen hierbij onder uw aandacht dat ook in de regio Noord-Holland Noord een uitgebreid waterstofprogramma in uitvoering is waarmee ook in de vraag in industrieclusters zoals het Noordzeekanaalgebied kan worden voorzien. In de met het Rijk gesloten Regio Deal Maritiem Cluster Kop van Noord-Holland is tevens een programmalijn waterstofeconomie opgenomen. Bij de uitvoering van deze programma's is het ministerie van EZK steeds intensiever betrokken. Het Rijk erkent hiermee de waterstofambities in De Kop en de grotere regio Noord-Holland Noord. Dit is eveneens bevestigd in de Havennota 2020-2030. Erkenning van de bijzondere positie van Den Helder staat ook in het Aanvullend ontwerp PNZ zélf op blz 22: "Met offshore windenergie en inzet op waterstof is er potentie voor verdere ontwikkeling in de kop van Noord-Holland. Om de maritieme ontwikkeling in de regio te versterken, investeert het Rijk maximaal 5 miljoen euro als onderdeel van de derde tranche Regio Deals." De regio Noord-Holland Noord mag dan ook niet ontbreken bij een opsomming van aanlandregio's met focus op waterstof. Mede omdat er ook een samenwerking is met de havens van Den Helder, Groningen en Amsterdam onder de naam Hydoports. Concreet voorstel is tekst aanvullen met: Aanlandregio's in ons land spelen hier al op in, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de waterstofambities in Groningen, Noord-Holland Noord en Noordzeekanaalgebied mede in relatie tot Hydroports en de concrete plannen van de Gasunie m.b.t. de backbone tussen de drie zeehavens.	Uw suggestie om Noord-Holland Noord en het Noordzeekanaalgebied op te nemen als aanlandregio's met waterstofambities is overgenomen. In de door u genoemde tekst worden geen afzonderlijke projecten genoemd, het tweede deel van de suggestie is dan ook niet overgenomen.	Ja

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
005	6	De tekst: Deze zeehavens krijgen bij investeringen in bereikbaarheid steun van lokale en regionale overheden en komen daarmee niet direct in aanmerking voor MIRT-investeringen van het Rijk. Deze alinea gaat over zeehavens, waaronder Den Helder, die primair van lokaal of regionaal belang zijn. De zeehaven van Den Helder kan echter niet enkel als zodanig gepositioneerd worden. De zeehaven van Den Helder is óók van nationaal belang omdat het de thuishaven van de Koninklijke Marine en de Kustwacht is. Het Aanvullend ontwerp PNZ geeft dat ook zelf aan. Daar komt bij dat de Koninklijke Marine op basis van de Defensienota een groeiambitie heeft die extra beslag legt op de ruimte in de zeehaven. Dit versterkt én onderschrijft het nationale belang. Momenteel werken Provincie Noord-Holland, Koninklijke Marine en gemeente Den Helder samen aan de opgaves in het Maritiem Cluster. Dit pleit ervoor om de haven van Den Helder (zowel de defensiehaven als de civiele haven) in aanmerking te laten komen voor MIRT-investeringen of andere financieringsbronnen mogelijk te maken wanneer de plannen straks concreet zijn, zeker gezien het nationale belang van de defensie-haven en de rol die de civiele haven kan vervullen in de nationale energietransitie opgave. Concreet voorstel: Het Maritiem Cluster op te nemen op de MIRT-lijst of andere financieringsbronnen mogelijk te maken wanneer de plannen vanuit het Maritiem Cluster concreet zijn.	De door u aangehaalde zienswijze is al beantwoord in de reactienota van het Nationaal Water Programma 2022-2027, waar het Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 een bijlage van is. U kunt de zienswijze terugvinden bij zienswijzenummer 016-21 in de antwoordtabel.	Nee
006	1	Deze zomer hebben we een zienswijze ingediend op het Ontwerpprogramma Noordzee. Daarbij hebben we gesteld dat de schelpdiersector het waardeert dat het Rijk met het ontwerpprogramma Noordzee inzet op mariene voedselproductie -waaronder schelpdierproductie - en daarbij nodige ontwikkeling voor innovatie initieert en wil realiseren. Met de groei vna mariene voedselproductie wordt invulling gegeven aan de Sustainable Development Goals van de VN, de strategische richtlijn Aquacultuur van de EU en de klimaatdoelstellingenvan Parijs. Deze zomer stelde we al vast dat de schelpdiersector niet betrokken is geweest bij de huidige invulling van het ontwerpprogramma terwijl we natuurlijk veel relevante kennis in te brengen hebben voor een effectief programma. Daarom hebben we ook voor overleg met onze brancheorganisaties gepleit. Een respons hierop is echter uitgebleven. Parallel heeft het Rijk haar aanvankelijke plannen wel verder uitgewerkt zonder dat het ontwerpprogramma zelf is vastgesteld. Wij hebben helaas moeten vaststellen dat bij deze uitwerking naar het ontwerpprogramam ook inhoudelijk geen rekening is gehouden met onze zienswijze van deze zomer. Dit is een werkwijze die weinig uitnodigt om te participeren in het samen met de overheid plannen maken voor de Noordzee. Wij zijn daarover dan ook teleurgesteld en vragen u een uitleg van uw werkwijze en uw ambitie om stakeholders te willen participeren. Daarnaast hebben we en houden we dezelfde opmerkingen en suggesties bij het aanvullend programma Noordzee. Deze zijn in de bijlage toegevoegd.	U betreurt het dat u nog geen antwoord heeft gekregen op de ingediende zienswijzen op het ontwerp Programma Noordzee en dient daarom nogmaals dezelfde zienswijze in op het aanvullend ontwerp. De beantwoording van de eerder ontvangen (deel) zienswijzen vindt plaats met de publicatie van het definitief Programma Noordzee en is opgenomen in de tabel van de reactienota bij dit definitief Programma Noordzee onder nummers 004-1 tot en met 004-12. Voor de opnieuw ontvangen zienswijze wordt verwezen naar deze antwoorden.	Nee
007	1	Schaden belang De beroepsvisserij is een erkend belang op de Noordzee. Het plaatsen van nieuwe windmolenparken op zee betekent voor de beroepsvisserij een beperking voor het uitvoeren van een commerciële (beroeps-)visserij. In de reeds bestaande en al gegunde windmolenparken heeft de overheid er voor gekozen, ondanks de vele gesprekken, dat medegebruik en doorvaart slechts zeer beperkt, en naar mening van de beroepsvisserij veel te beperkt, kan worden toegestaan. De sleepnetvisserij lijdt nagenoeg het volledige verlies en krijgt daar niets voor terug. De te realiseren windparken worden in zee geplaatst op een plek die veelvoudig gebruikt wordt door de beroepsvisserij. Het plangebied en directe omgeving vormen een behoorlijk intensief gebruikt deel van de Nederlandse kustzone en de toenemende claims op gebieden zijn een bedreiging voor beroepsvissers.	De door u ingediende zienswijzen zijn al beantwoord in de reactienota van het Nationaal Water Programma 2022-2027, waar het Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 een bijlage van is. U kunt de beantwoording van deze deelzienswijze terugvinden bij zienswijzenummer 042-1 en 042-2 in de antwoordtabel. In de hierop volgende antwoorden wordt aangegeven waar de betreffende deelzienswijzen mee correspondeert in de reactienota NWP.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
007	2	De beroepsvisserij pleit voor het ontzien van belangrijke visbestekken, de zogenaamde 'visserij hotspots', bij het bestemmen van gebieden voor windenergie, het maken van afspraken aangaande de onderlinge afstand tussen individuele windturbines en bijvoorbeeld over het diep(er) in de zeebodem plaatsen en houden van de kabels van en naar de windparken. Op deze wijze kan er een situatie worden gecreëerd waarbij er voor de beroepsvisserij visserijmogelijkheden deels blijven behouden om te kunnen vissen in en nabij de windparken. Ondanks de diverse stakeholderbijeenkomsten waar de visserijvertegenwoordigers deze zaken naar voren hebben gebracht, zijn er besluiten genomen tot voorbereidende werkzaamheden en uiteindelijk tot plaatsing van windparken, waarbij ons inziens onvoldoende gehoor is gegeven aan onze inbreng.	Zie de beantwoording van deelzienswijze 042-2 en 042-3 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Nee
007	3	De visserman ziet steeds grotere delen van de Noordzee, waar hij tot dan toe reeds generaties lang heeft gevist, "verdwijnen" door claims van andere partijen voor onder andere de realisatie van windparken, voor de visserij gesloten natuurgebieden, vaarwegen en ankergebieden. De besluiten inzake de te realiseren windparken betekenen voor de vissers dat ze wederom visrijke gebieden verliezen en ook nog moeten omvaren om de resterende visgronden te kunnen bereiken. De overige scheepvaart zal onbedoeld ook tot meer hinder gaan leiden omdat de scheepvaart een steeds kleiner wordend deel van de drukbezette Noordzee tot haar beschikking heeft. De ontstane " drukte" op zee zal zeker toenemen als in de nabije toekomst nu er meer windmolen parken worden gerealiseerd waar ook de doorvaart beperkt wordt tot een kleine selecte groep scheepsverkeer of gesloten gebieden worden. Ter illustratie hebben wij een kaart van de Noordzee met voorgenomen en bestaande activiteiten bijgevoegd (zie bijlage 1). Het baart ons ernstige zorgen dat de nog beschikbare ruimte op de Noordzee steeds intensiever gebruikt zal gaan worden, waarbij wij onze ernstige zorgen uiten over het verlies aan visgronden. De Noordzee lijkt in rap tempo te veranderen in een industrieterrein. Op termijn wordt het voor onze beroepsvissers moeilijk, zo niet onmogelijk, om nog een inkomen te kunnen realiseren. De Nederlandse Vissersbond vindt dat de ontwikkeling van windenergie op zee de sector minder zou kunnen schaden dan dat nu het geval is, mits er bij het toewijzen van plangebieden en de daadwerkelijke bouw van windparken op zee ook daadwerkelijk rekening gehouden wordt met de belangen van de visserijsector. Het mijden van visgronden bij de aanleg van windparken en bijhorende kabels is een belangrijke voorwaarde voor de duurzame ontwikkeling van de windenergiesector én het behoud van een duurzame, economisch gezonde, visserijsector.	Zie de beantwoording van deelzienswijze 042-2 en 042-3 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
007	4	Het is ons welbekend dat er onderzoek is gedaan in de studie van Deetman et al. (2020), welke een rol heeft gespeeld bij het beschrijven van de zoekgebieden voor windenergie op zee. Deze studie stelt de Nederlandse Vissersbond echter helemaal niet gerust op een weloverwogen afweging voor het kiezen van windenergiegebieden. Deetman et al. (2020) beschreef namelijk dat door deze studie niet duidelijk wordt hoeveel ruimte er over blijft voor de visserij, waardoor het niet in te schatten is of er in de toekomst voldoende uitwijkmogelijkheden zijn voor vissers. Daarom is er geen inschatting mogelijk of de gebieden die open blijven de visserijdruk aan kunnen. Verdere identificatie van de in de toekomst te sluiten gebieden en de effecten daarvan zijn dan ook van groot belang voor een evenwichtige afweging van de verschillende varianten. Daarbij spelen naast de windparken op het Nederlandse deel van de Noordzee ook windparken in buitenlandse wateren en natuurgebieden in Nederlandse en buitenlandse wateren een rol. Daarnaast is de verwachting dat er in de toekomst extra ruimtebeslag komt door de ontwikkeling van maricultuur (mosselkweek, zeewierkweek). De verwachting is dat de druk op de gebieden die open blijven voor de visserij groot wordt. Niet alleen Nederlandse vaartuigen zoeken uitwijkmogelijkheden, maar ook vaartuigen uit andere lidstaten. In de studie van Deetman et al. (2020) kan het algehele effect niet worden gekwantificeerd. Om de beoordeling wat het voor de visserij, het visserijcluster en de visserij-gemeenschappen betekent als een gebied wordt gesloten, te verbeteren is er een breder beoordelingskader nodig dan alleen de economische waarde van de gebieden op basis van vangsten uit het verleden (Deetman et al., 2020).	Zie de beantwoording van deelzienswijze 042-5 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Nee
007	5	De Nederlandse Vissersbond is van mening dat er momenteel een dusdanige drang is ontstaan binnen overheidsinstanties om de Noordzee "vol te bouwen", om zo aan diverse (internationale) afspraken te kunnen voldoen, waaronder het Europese Energieakkoord in relatie tot (i.r.t.) de bestaande en te realiseren windparken op zee, en de Natura2000-instandhoudingsdoelstellingen i.r.t. het behoud en de ontwikkeling van de natuur op en in zee. Echter, de belangen van de beroepsvissers worden naar onze mening te weinig erkend in de belangenafweging en realisatie van plannen in de Noordzee. De visserijsector is in alle plannen, en zeker de plannen voor de aanleg van windparken op zee, het spreekwoordelijke 'ondergeschoven kindje'.	Zie de beantwoording van deelzienswijze 042-2, 042-3 en 042-4 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Nee
007	6	Ecologie Nederlandse Vissersbond vindt dat de impact van (voorbereidende werkzaamheden voor) grootschalige windenergie op zee onvoldoende wetenschappelijk is onderzocht. Het is onzeker wat de invloed op het zeeleven en de visstand is. Rasenberg et al. (2015) beschreef dat de algemene verwachting is dat, vanwege de harde substraten, dat wil zeggen steenstort rond de kolommen (= windturbines en platforms) en de kolommen zelf, alsmede het ontbreken van sleepnetvisserij de visstand zal toenemen. Echter, deze verwachting is niet gestoeld op daadwerkelijk uitgevoerd onderzoek. Daarnaast beschreef Rasenberg et al. (2015) ook het volgende: "geïnterviewde Britse vissers, die daadwerkelijk in de windparken hebben gevist stellen dat de kabeljauwstand zelfs is verminderd, wat zij wijten aan elektromagnetische straling van de kabels en/of lawaai van de windturbines. De zeebaars- platvis- en schaaldieren stand zou niet noemenswaardig veranderd zijn. Ook stellen zij dat de visgronden in de parken erg te lijden hebben onder een explosieve toename van zeesterren, die af zouden komen op de mossels die zich aan de kolommen hechten". De bevindingen van de door Rasenberg et al. (2015) geïnterviewde Engelse vissers baart de Nederlandse Vissersbond en haar leden ernstige zorgen.	Zie de beantwoording van deelzienswijze 042-7 en 042-8 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
007	7	Daarnaast melde Gyimesi et al. (2018) dat bij de vismonitoring van PAWP en OWEZ echter weinig effecten aantoont van het verbod van visserij (inclusief bodem beroerende visserij) op bodemvissen in het windpark (in het bijzonder bodemvissen). Het lijkt erop dat er vooralsnog geen positief effect is van een verbod van bodem beroerende visserij in het plangebied op de vispopulatie. Het is aangetoond dat de beoogde blijvende constructies, zijnde kabels, platforms en de windturbines, ongunstige effecten zullen hebben op het ecosysteem en, als gevolg daarvan, de visserij. Ongunstige effecten zoals voor benthische organismen zijn middels onderzoek reeds aangetoond: benthische organismen komen in kleinere hoeveelheden voor in niet bevisbare delen van zee (een bestaand gasplatform is onderzocht met als doel ook een uitspraak te kunnen doen over de toekomstig te bouwen windmolenparken) dan gebieden waar gevist wordt (Glorius et al., 2016) en de benthische soortensamenstelling in en rondom de Nederlandse windmolen parken komen nauwelijks overeen met de soortensamenstelling in en rondom Nederlandse natuurlijke riffen (Coolen et al., 2017). In het onderzoek van Coolen et al. (2017) werd een toename gevonden in het aantal soorten in en rondom windmolenparken, maar in dit onderzoek werd voornamelijk 'nieuwe' soorten aangetroffen, soorten die voorheen niet werden aangetroffen in het gebied. Er is dus sprake van verandering in de soortensamenstelling. Naar verwachting zal een verandering in de benthische soortensamenstelling ook doorwerken in de voedselketen en kan in potentie zodoende dus ook effect hebben op de aanwezigheid van de nu aangetroffen vis/schaaldiersoorten in de windmolenparken en de directe omgeving. Hier kan uit worden gelezen dat een ingreep in het ecosysteem (verdwijnen of aanpassen van visserij en plaatsen van windturbines) grote gevolgen kan hebben voor het ecosysteem. De effecten zijn in tegenstelling tot wat doorgaans wordt verondersteld niet positief voor de 'originele' aanwezige (doel)soorten. Zo melde Gyimesi et al. (2018) bijvoorbeeld dat bij een onderzoek met gezenderde tongen (de tong/Solea solea is voor de Nederlandse demersale visserij een van de meest belangrijke soort) er geen kraamkamerfunctie van het OWEZ park kon worden aangetoond (Winter et al. 2010, van Hal et l. 2012). De Nederlandse Vissersbond uit haar zorg over de visbestanden van de doelsoorten waarop de Nederlandse vissersvloot momenteel commercieel vist in de Noordzee en Waddenzee. Momenteel is er te weinig bekend over de effecten van windparken of bijbehorende constructies op zee op het bestaande ecosysteem en de daarin voorkomende, gezonde, visbestanden. Initiële onderzoeken die reeds zijn uitgevoerd tonen aan dat er een aanmerkelijke kans is dat de plaatsing van windparken in zee op termijn effect zal, dan wel kan, hebben op de samenstelling van diverse soorten binnen het ecosysteem.	Zie de beantwoording van zienswijze 042-8 en 042-10 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
007	8	De Nederlandse Vissersbond is dan ook van mening dat in het kader van het 'voorzorgsbeginsel' nader onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek dient plaats te vinden, nu te veel onduidelijk is aangaande de impact op het ecosysteem. En indien nodig dienen door de exploitanten van windparken maatregelen te worden genomen om significant negatieve effecten op het ecosysteem te mitigeren. In opdracht van Rijkswaterstaat heeft Deltares onderzoek gedaan naar de mogelijke systematische effecten van grootschalige windparken. Het onderzoek toont aan dat de schaalvergroting in offshore wind voor 2030 en zelfs nog meer voor 2050 in de Zuidelijke Noordzee op zeer fundamentele manieren invloed zal hebben op het functioneren ervan. Offshore wind op grootschalig niveau heeft direct effect op wind en golven (Boon et al., 2018). Gezien het feit dat vissers volledig afhankelijk zijn van getij, stroming en watertemperaturen, uit de Nederlandse Vissersbond haar bezorgdheid over deze fundamentele veranderingen in het ecosysteem wanneer windparken op grootschalig niveau actief worden. Ter illustratie kunt u in bijlage 2 een versimpelde illustratie vinden van de effect-keten benadering zoals opgesteld door Boon et al. (2018} van offshore windmoleneffecten vanuit verschillende factoren waaruit het ecosysteem van de Noordzee bestaat.	De zorgen die u aangeeft worden herkend. Na het door u aangegeven onderzoek heeft nog vervolgonderzoek door Deltares plaatsgevonden (o.a. Van Duren et al., 2021). Naast veel onzekerheden in de diverse bevindingen van het rapport, geeft een modelresultaat op basis van een hypothetisch grootschalig scenario een indicatie van gebieden in de Noordzee waar realisatie van windparken meer en minder kans geven op veranderingen in stratificatie (gelaagdheid van het water) en primaire productie (aanmaak van organische stof). Dit onderzoek is uitgevoerd met een model op basis van relatief betrouwbare kennis en laat effecten zien van grootschalige realisatie van windparken op de stratificatie (gelaagdheid) van het water. Het is nu van belang om tijdig nog meer inzicht te krijgen in deze effecten. Daarom is al vervolgonderzoek voorzien in het kader van het Wozep en het Programma Monitoring en Onderzoek Natuurherstel en Soortenbescherming (MONS). Verder wordt bij de planning en uitvoering van windenergie op zee steeds het voorzorgsbeginsel toegepast. Als na het vaststellen van de structuurvisie in een latere fase blijkt dat mitigatie benodigd is, zal deze in de kavelbesluiten worden voorgeschreven.	Nee
007	9	Een langere tijd worden er al zorgen gebaat over de geluidsproductie tijdens werkzaamheden ten behoeve van het realiseren van windmolenparken. Als voorbeeld refereren we naar een artikel in Vroege Vogels met een interview van dhr. W. Verboom en de schokkende titel: "Windmolen parken in zee catastrofaal voor vissen en zeezoogdieren" (Vroege Vogels, 2005). De verontrustende beweringen welke dhr. Verboom aanhaalt in dit interview zorgt er voordat de Nederlandse Vissersbond zich nader heeft verdiept in dit onderwerp. De Nederlandse Vissersbond wil er op wijzen dat door de promotie (deel)onderzoeken van zowel gedragsbioloog dhr. Errol Neo en geluidsdeskundige dhr. Özkan Sertlek nieuwe inzichten zijn verkregen in de gevolgen van geluid op een ecosysteem. Dit is zeker van belang gezien het feit dat er maar een beperkte hoeveelheid aan onderzoeksgegevens naar het effect van geluid op onderwaterleven beschikbaar is. De beroepsvisserij pleit voor nader onderzoek naar het mogelijk onbedoeld verstoren of verjagen van vissen door middel van geluid in het geplande tracé wel overwogen wordt meegenomen in de besluitvorming. Wat zijn de effecten van geluid bij plaatsing van de windturbines op zee? Wat zijn de effecten van het geluid van de draaiende windturbines en de bijbehorende trillingen van de turbines richting de zeebodem? Het zijn relevante vragen waarop vooralsnog geen sluitende antwoorden gegeven zijn. Neo et al. (2015) constateerde in een onderzoek dat zeebaarzen zich naar enige tijd herstelden naar hun normale zwemgedrag en dat ze gewend leken te raken aan de geluiden. Opmerkelijk was wel dat de vissen eerder wenden aan een harder geluid dat langdurig werd afgespeeld dan aan een zachter geluid met pauzes (Neo et al., 2015). Na elke pauze leken de vissen telkens weer te schrikken van het geluid (Neo et al., 2015). Dit onderzoek bevestigt dat we met menselijke perceptie snel een verkeerde interpretatie kunnen maken zonder degelijk onderzoek. Dit zou betekenen dat de onderwater geluidseffecten (zeker met de toenemende scheepsverkeer op kleiner deel van Noordzee) mogelijk sterker zijn dan nu vaak wordt verondersteld en het onderzoek van Sertlek et al. (2016) had dit mogelijk beter inzichtelijk kunnen maken. Want het onderzoek van Sertlek et al. (2016) leverde een belangrijke bijdrage aan het in modellen vatten van geluidverspreiding wat van belang is voor het voorspellen van effecten.	Het onderwatergeluid in de Noordzee neemt toe. Dit terwijl het onderzoek naar effecten van de diverse categorieën van onderwatergeluid nog in de kinderschoenen staat. De aandacht gaat vooralsnog vooral uit naar effecten van luid impulsief geluid op gewervelden. Er bestaan ook zorgen over effecten op de ongewervelden, en in 2020 is hier ook een motie over aangenomen in de Tweede Kamer (motie Stoffer) die het effect van onderwatergeluid op verschillende voor de Noordzee belangrijke schaal- en schelpdieren mee wil nemen in het Onderzoeks- en Monitoringsprogramma van het Noordzeeakkoord. Het gaat er in eerste instantie vooral om een goede inschatting te kunnen maken of er een reële kans is op belangrijke blijvende effecten op populatie-/gemeenschapsniveau. Mocht hier sprake van zijn, dan kan besloten worden om hier vervolgonderzoek op te zetten. Er is ondertussen sinds 2005 al veel nieuwe kennis ontwikkeld ten aanzien van de effecten van heigeluid op verschillende mariene diersoorten. De door u aangehaalde promotieonderzoeken van dr. Neo en dr. Sertiek behoren hier ook toe. Op dit moment zijn er ook onderzoeken gaande naar de effecten van onderwatergeluid en windturbineparken op vis, bijvoorbeeld het project APELAFICO. U constateert terecht dat er tot nu toe minder onderzoek is uitgevoerd naar de effecten van onderwatergeluid tijdens de aanleg en operationele fase van windturbineparken op vis dan op zeezoogdieren. Echter door het voorschrijven in de kavelbesluiten van een onderwatergeluidsnorm en een ADD met voor vis specifieke frequenties worden tijdens de aanleg de mogelijke effecten op vis voorkomen. In de Passende Beoordeling is aandacht besteed aan effecten op vissen, en in het hoofdstuk KRM aan de effecten van onderwatergeluid op vis. In dit stadium van ruimtelijk reserveren van gebieden voor windenergie is het voldoende daar op strategisch niveau op in te gaan. Bij het nemen van kavelbesluiten wordt in de projectMER in meer detail op de effecten op vis ingegaan.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
007	10	De beroepsvisserij heeft te maken met diverse natuurbeschermingsregels en daartoe behorende wetgeving. Het wordt steeds lastiger om de benodigde vergunningen op basis van de Wet natuurbescherming (Wnb-vergunningen) te verkrijgen. De beroepsvissers hebben te maken met vele kritische (ecologische) eisen waaraan zij moeten voldoen en hier werken de vissers met zorg aan mee. Daarom wil de beroepsvisserij, een activiteit welke al eeuwenlang plaatsvindt op de Noordzee, voorkomen dat er negatieve effecten optreden op het ecosysysteem van de Noordzee en aangrenzende wateren, voortkomend uit dit windenergieproject. Zeker als eventuele negatieve gevolgen in de toekomst worden gebruikt om de beroepsvisserij (wederom) verder in te perken vanwege cumulatieve effecten. Evenals bij plannen voor windparken op zee dient de beroepsvisserij ook (periodiek) vergunningen aan te vragen voor de beroepsmatige visserijactiviteiten die zij uitvoert. Hierbij dienen Passende Beoordelingen geschreven te worden, waarbij o.a. de effecten van de visserijactiviteiten dienen te worden gecumuleerd met de effecten van overige (reeds bestaande/gegunde) activiteiten binnen het Noordzee- en Waddengebied. Gelet op het feit dat dit voorbereidende werkzaamheden zijn voor het uiteindelijke beoogde doel van deze activiteit(= realisatie windmolenparken) zullen de grootschalige en blijvende activiteit omvat, in combinatie met de eventuele negatieve effecten op het ecosysteem van deze activiteit, is de verwachting dat het verkrijgen van de benodigde vergunningen voor de beroepsvisserij zullen worden bemoeilijkt.	Zie de beantwoording van zienswijze 042-16 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Nee
007	11	Onderzoek Samengevat betekent één en ander dat de aangewezen gebieden "onbruikbaar/minder bruikbaar" voor visserij groter zijn dan enkel de wind molenparken zelf. Daarnaast zijn concrete alternatieve mogelijkheden voor de visserij in Nederlandse windmolenparken beperkt en niet goed in de praktijk getest (Rasenberg et al., 2015). Het is van groot belang dat er meer en gedegen onderzoek wordt verricht naar de gevolgen op het ecosysteem d.m.v. het plaatsen van windmolenparken en aanverwant is er gericht onderzoek benodigd naar de opties voor doorvaart en medegebruik. Zo ligt het in de verwachting dat de visserij op krabben en kreeften in windparken op zee wellicht rendabel kan worden, maar ook dit is afhankelijk van diverse randvoorwaarden (Rasenberg et al., 2015).	De behoefte aan een breed opgezet onderzoek naar de mogelijkheden van medegebruik passieve visserij in windparken wordt onderschreven. Hiervoor wordt nader onderzoek uitgezet (zie ook beantwoording van zienswijze 015-1 en 015-2)). In dit onderzoek zullen (veiligheids-) technische, juridische, sociale, economische en ecologische aspecten van diverse vistuigen worden onderzocht op basis waarvan er in kaart kan worden gebracht welke risico's bepaalde vistuigen met zich meebrengen zodat er op basis daarvan kan worden vastgesteld welke vistuigen er toelaatbaar zijn in windparken. Zie ook de beantwoording van deelzienswijze 042-11, 042-12 en 042-13 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Ja
007	12	Tegelijkertijd wordt door de meeste vormen van medegebruik de doorvaartmogelijkheid belemmert (Bolman et al., 2019). Zo is het noodzakelijk om (meer) rekening te houden met de belangen van de demersale sleepnetvisserij aangezien deze groep vissers de meeste hinder en bijbehorende (financiële) schade ondervindt van de windparken op zee. Ondanks alle consultaties de afgelopen jaren stelt de Nederlandse Vissersbond dat het belang van de beroepsvisserij en dat van het ecosysteem te weinig erkend en meegenomen is in de plannen. De visserijsector voelt zich dan ook niet serieus genomen en de betrokkenen hebben onvoldoende gevoel bij de verliezen die door deze beroepsgroep geleden worden. De visserij is gebaat bij een gezond ecosysteem en aantasting ervan dient te worden voorkomen.	Zie ook de beantwoording van deelzienswijze 042-11, 042-12 en 042-13 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
007	13	De kansen van de visserij zijn afhankelijk van de kennis van welke organismen goed gedijen in deze nieuwe ecosysteem. Daarom dienen er opnames te worden gedaan wat betreft de impact en de gevolgen van de installaties op het mariene milieu inclusief de visbestanden. Daarnaast is het voor het aanvragen van diverse vergunningen, onder andere op basis van de Wet natuurbescherming, voor visserij-activiteiten zeer belangrijk om te weten wat de cumulatieve effecten zijn van diverse activiteiten op zee. Hiervoor zijn de gezamenlijke effecten van diverse activiteiten op zee voornamelijk belangrijk voor vogelbestanden. Daarom zou de Nederlandse Vissersbond graag zien dat deze cumulatieve effecten nader worden onderzocht.	Onder andere in het kader van het Programma MONS zal onderzoek worden gedaan naar de effecten van natuur-inclusief bouwen en het nieuwe windpark-ecosysteem op macrofauna en vis. Hiermee worden inzichten verkregen over de effecten op bepaalde soorten. Er zijn geen onderzoeken voorzien op de effecten van het nieuwe windpark-ecosysteem op visbestanden. In het kader van het PNZ 2022-2027 zijn ecologische effecten in beeld gebracht die relevant zijn in het stadium van ruimtelijk reserveren (aanwijzen) van gebieden voor windenergie. Hierbij zijn ook de ecologische effecten van de aan te wijzen gebieden in cumulatie met elkaar bekeken. Overige activiteiten die in dezelfde tijdsperiode worden uitgevoerd als de bouw van potentiële windparken in de zoekgebieden zijn nog niet bekend. Ook is er onvoldoende kennis om ecologische effecten van verschillende aard in cumulatie te berekenen. Hier worden wel stappen in gezet met onderzoeken in het kader van MONS. Cumulatieberekeningen met andere initiatieven en andere ontwikkelingen zijn dus vooralsnog niet goed mogelijk. Deze zullen, indien bekend, tijdens de voorbereiding van kavelbesluiten in de project-MER en project-PB wel nader uitgewerkt worden, zo mogelijk kwantitatief en anders kwalitatief.	Nee
007	14	Plaatsing kabels Op het Noordzee loket staat geschreven dat alleen al op het Nederlands Continentaal Plat ongeveer 4500 kilometer pijpleiding en 6000 kilometer kabel ligt. Van de kabels is nu in de helft niet meer in gebruik. De Nederlandse Vissersbond pleit ervoor dat deze 3000 km aan gediscarde kabels en leidingen eindelijk eens wordt opgeruimd voordat de zeebodem opnieuw wordt bezaaid met nieuwe kabels.	Zie de beantwoording van deelzienswijze 042-18 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Nee
007	15	Ook is de Nederlandse Vissersbond van mening dat de nog te ontwikkelen en te realiseren windparken op zee geplaatst moeten worden in gebieden die weinig worden bevist. Wanneer voor de windparken kabels worden geplaatst zal dit ook rijke visgronden doorkruizen. Doordat de plaatsing van kabels onmisbaar is voor de realisatie van het windpark zal de Nederlandse Vissersbond graag willen zien dat er gekozen wordt voor de tracé met de minste impact op visserij, namelijk het tracé waarbij de minste visgronden worden doorkruist.	Zie de beantwoording van zienswijze 042-19 op het Ontwerp Programma Noordzee.	Nee
007	16	Aansluitend streeft de Nederlandse Vissersbond ernaar dat de kabels op voldoende diepte worden gegraven. De visserijsector heeft in het verleden vaker zorgen geuit over kabels van windmolenparken die bloot komen te liggen op de bodem van de Noordzee, omdat netten eventuele schade zouden kunnen aanrichtingen aan deze kabels. Zo stelde TenneT in het verleden bij het ontwerpbesluit "Net op zee Hollandse Kust (noord) en Hollandse Kust (west Alpha)" het volgende hierover: "Dat kabels niet bloot komen te liggen is ook het belang van TenneT. Blootliggende kabels kunnen makkelijker beschadigen, door o.a. noodankers, visnetten en gezonken afval. TenneT kiest daarom voor een begraafdiepte die in principe geen onderhoud vergt gedurende de levensduur van de kabels. Ook geldt er vanuit de Waterwet een verplichte begraafdiepte met daarbij een monitorings- en herstelverplichting". We hopen dat ook tijdens deze werkzaamheden TenneT ervoor kiest om de kabels op voldoende diepte in de zeebodem te willen gaan plaatsen, waarbij het de voorkeur geniet om dit op minimaal drie meter diepte te plaatsen. Aanvullend is het voor de beroepsvisserij van belang dat de werkzaamheden in een korte tijd gebeuren i.v.m. overlast, door middel van verstoring doelsoorten en fysieke verstoring van vismogelijkheden bijvoorbeeld door kabels of werktuigen. Wij pleitten daarom voor een korte periode, gezamenlijk geen meerdere kwartalen/jaren duurt, voor het legen en daadwerkelijk ingraven van de kabels.	Voor aanleg van de kabels voert TenneT in het kader van de milieueffectrapportage risk based burial depth studies (risicogestuurde begraafdiepte) uit. Daarin wordt de benodigde diepte van de kabel bekeken. De kabels komen in de zeebodem te liggen op de vanuit de watervergunning vereiste diepte. De voorschriften vanuit de vergunningen schrijven een diepteligging van -5 meter onder NAP voor de eerste kilometer op zee en een gronddekking van ten minste 3 meter voor het tracé dat zich bevindt tot 3 kilometer vanuit de laagwaterlijn en voor de rest van het tracé op zee tenminste 1 meter. TenneT gaat daarbij uit van het niet mobiele zeebed niveau (het diepste punt van de dalen van de zandgolven). Ter plaatse van de kabelverbinding is na de aanleg geen visverbod aan de orde, alleen een ankerverbod. Daarmee levert de aanwezigheid van de kabels geen beperkingen op voor de visserij. Tennet beoogt de overlast als gevolg van de werkzaamheden zoveel mogelijk te beperken en streeft ernaar om de werkzaamheden in een zo kort mogelijke periode uit te voeren. Het moment dat werkzaamheden plaatsvinden wordt afgestemd met de sector scheepvaart en visserij. De tijdsduur en grootte van het gebied hangen sterk af van de contractor en de installatiemethode.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
007	17	Daarnaast blijft de Nederlandse Vissersbond bezorgd over de gevolgen van de toekomstig te realiseren windmolenparken en meer specifiek ten aanzien van de gevolgen van windmolen parken op de beroepsvisserij die in de directe omgeving plaatsvindt. Duidelijk is dat het ecosysteem in de voormalige visgronden en directe omgeving zal gaan veranderen met deze nieuwe "kunstwerken" en aanverwant de beperkingen van de visserijactiviteiten rondom de windparken.	Zie de beantwoording van deelzienswijze 042-02 het Ontwerp Programma Noordzee en de beantwoording van deelzienswijzen 007-8 en 007-9 in deze tabel.	Nee
008	1	1. Platform K13-A Wintershall Noordzee B.V. ("WINZ") is operator van het platform K13-A ("K13-A"). Dat platform is onderdeel van een meer omvattend offshore gas-transport systeem, bekend als "K13 Den Helder System". In dat systeem heeft K13-A de cruciale functie van "hub" waar dagelijks een zeer substantiële hoeveelheid van ca. 7,2 mln Nm3 gas door stroomt. Het is duidelijk dat het risico op aanvaringen tegen elk offshore platform, thans meer in het bijzonder K13-A, liefst afwezig maar toch in ieder geval zo klein mogelijk moet zijn. Uw ministerie is ongetwijfeld bekend met het reële risico op zulke aanvaringen. In voorgaande decennia hebben daarvan een aantal plaatsgevonden, meest recentelijk tegen de door WINZ geopereerde platforms P6-D (2019) en Q4-A (2021). Het verbaast WINZ derhalve dat er voor is gekozen om de "clearway Ijmuiden-Newcastle" ("clearway") zó te plaatsen dat K13-A zich er ruim binnen bevindt. Er is immers een simpel alternatief tracé voor de clearway beschikbaar. Aldus kan de richting van het tracé van de clearway vanaf platform K17-FA-1naar noordelijke richting verplaatst worden zó dat de zuidgrens van de clearway ruim boven K13-A loopt.. Alsdan is er ook nog voldoende ruimte voor het handhaven van de veiligheidszone rond K13-A. Zo'n verschuiving heeft bovendien het gunstige gevolg dat óók de op het Britse deel van het continentale plat gelegen platforms Shamrock en Caravel buiten de clearway liggen. Voorts: evenals elk ander offshore platform moet K13-A goed bereikbaar zijn, zowel met (bevoorrading en onderhouds-) schepen als door de lucht in verband met het helikopter-transport van personeel. Zoals eerder met uw ministerie besproken, meest recentelijk in verband met de aanwezigheid van platforms P6-A, P6-B en P6-D in het voorgenomen windenergie-gebied Hollandse Kust (west), bestaat de reële mogelijkheid dat het installeren van windmolens zulke bereikbaarheid ernstig belemmerd. Wij verzoeken u met dat gegeven rekening te houden bij het aanwijzen van offshore gebieden voor windenergie in het algemeen, en dus ook in verband met de aanwezigheid van K13-A. Wij verzoeken u tevens in overweging te nemen toekomstige exploitanten van zulke gebieden te verplichten om de belangen van houder(s) van een aangrenzende koolwaterstof-vergunning te waarborgen. Tenslotte: K13-A is verbonden met een tweetal pijpleidingen: de KB-Extensie, komend van platform J6 en de K13-Den Helder, lopend naar de kust. WINZ heeft de wettelijke taak om de conditie van die pijpleidingen regelmatig en tot in de verre toekomst te controleren en te onderhouden. Die leidingen lopen door de voorgenomen windenergie-gebieden" 1-noord" en "2-noord", maar het kan niet zo zijn dat die wettelijke taak wordt belemmerd door de aanwezigheid van windmolens. Wij verzoeken u met dat gegeven rekening te houden bij de definitieve aanwijzing van die gebieden, bijvoorbeeld door het instellen van een veiligheids-strook van 500 meter aan beide zijden van die pijpleidingen. Een vergelijkbare regeling is overigens opgenomen in het Kavelbesluit VII Windenergiegebied Hollandse Kust (west).	In de structuurvisiekaart in het Programma Noordzee is ruimte voor een clearway aangegeven en is afgesproken dat de breedte van een toekomstige clearway door gebied IJmuiden Ver (noord) 6400 meter is, en door gebied 1 7400 meter. Deze extra breedte door gebied 1 is afgesproken met het oog op toekomstige veiligheidszone rondom platform K13-A. Hoe de clearway exact komt te liggen en hoe deze wordt geordend, wordt in stappen nader uitgewerkt in het vervolgtraject, in overleg met indiener en andere belanghebbenden. Gesprekken met indiener zijn al gaande. - Deze gesprekken worden gehouden in het kader van Routekaart 2030+ en de verkaveling van gebied 1. Hierin wordt de precieze ligging van de clearway afgestemd. Bij de verkaveling wordt de precieze locatie van windparken bepaald en komt ook de helikopterbereikbaarheid en de benodigde onderhoudszone aan de orde. Dan worden risico's geanalyseerd die gepaard gaan met scheepvaartverkeer en vaste objecten. Als de ligging van de clearway ten opzichte van ander gebruik, waaronder mijnbouw, is ingepast, zal deze definitief vastgelegd via de Mijnbouwregeling, of zodra de Omgevingswet in werking is getreden via de Omgevingsregeling. Dit met bijbehorende internetconsultatiefase. - Uw suggestie voor het verplaatsen van de clearway ten noorden van K13A zou betekenen dat de clearway in het windenergiegebied 1-noord komt te liggen. Dat verhoudt zich niet tot verkeersregels in relatie tot het kruisen van verkeersbanen. Daarnaast sluit de toekomstige clearway door gebied 1 dan niet aan op die door gebied IJmuiden Ver (noord). - Het is het vermelden waard dat de beoogde clearway in eerste instantie vooral benut wordt door de ferry IJmuiden-Newcastle, zoals nu ook al gebeurt. Het ligt in de lijn der verwachting dat pas later de beoogde clearway intensiever bevaren wordt. Deze intensivering hangt namelijk samen met mogelijke ontwikkeling van zoekgebied 6 en 7 in de noordelijke Noordzee. Dit zijn nog zoekgebieden; in het kader van een partiële herziening wordt bepaald of dit windenergiegebieden worden. Als tot aanwijzing van windgebieden wordt besloten, dan worden windparken hier pas na 2030 ontwikkeld.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
008	2	WINZ is mede-houder en operator van de winningsvergunning voor in offshore deelblokken K18b en L16a. Die vergunningen geven WINZ en haar mede-houder Nederlandse Aardolie Maatschappij B.V. ("NAM") het exclusieve recht om in die gebieden koolwaterstoffen op te sporen en te produceren. Dat recht behelst mede het bepalen van de locatie voor een (tijdelijk aanwezig) boorplatform als voor een (permanent aanwezige) productiefaciliteit, eea. voor zover niet gelegen in een thans reeds bestaande scheepvaartroute of militair oefengebied. WINZ en NAM bestuderen thans de mogelijkheden om de reeds in 1978, 1992 respectievelijk 2001 aangetroffen gasvelden K18-Lambda Main, K18-Lambda North en L16a-Alpha te ontwikkelen en in productie te nemen. Die productie zal alsdan plaatsvinden door middel van een platform en pijpleiding binnen het gebied dat in de structuurvisie is aangegeven als voorgenomen windenergiegebied "2-z". Daarmee zouden de rechten en belangen van WINZ en NAM ernstig worden geschaad. Wij zien echter een alternatieve locatie voor dát deel van het voorgenomen windenergie-gebied "2-z" dat zich in de deelblokken K18b en L16a bevindt. Die delen van dat windenergie-gebied zouden eenvoudig naar de noord/west hoek van het (volledige) mijnbouwvak K18 en/of de noord/oost hoek van het mijnbouwvak Kl 7 verplaatst kunnen worden. Voor zover ons bekend bestaan er voor dat laatst genoemde vak geen plannen voor opsporing of winning. Wij verzoeken u die alternatieve locaties in overweging te nemen.	Ontwikkeling van de betreffende gasvelden kan in principe samengaan met de ontwikkeling van het voorgenomen windenergiegebied 2-z. Meest cruciaal daarbij is het eventueel noodzakelijke helikopterverkeer omdat dit de meeste ruimte vergt en lastig te combineren is met de aanwezigheid van een windpark. De benodigde ruimte voor de veiligheidszone rondom een productieplatform en de onderhoudszone rondom een gaspijpleiding zijn in het algemeen redelijk eenvoudig te combineren met een windpark. Aan WINZ wordt voorgesteld om hierover met het ministerie van EZK te overleggen. De voorgestelde alternatieve locatie biedt geen mogelijkheid voor windenergie op zee omdat deze overlapt met de manoeuvreerruimte van Defensie-oefengebied EHD-41, waarbinnen geen obstakels aanwezig mogen zijn.	Nee
009	1	Pagina 8 - 'Olie- en gaswinning' Hier staat:Olie- en gaswinning opde Noordzee blijft binnen de grenzen van het Klimaatakkoord en wordt uitgefaseerd. Neptune Energy heeft moeite met de stelligheid waarmee wordt opgemerkt dat olie- en gaswinning wordt uitgefaseerd. Wij kunnen deze opmerking niet plaatsen in het licht van, met name, verleende winningsvergunningen. Het merendeel van deze vergunningen heeft een geldigheid die doorloopt tot eind jaren '20 en medio/eind jaren '30. Wij hebben op dit moment geen reden om aan te nemen dat deze vergunningen daarna niet meer zullen worden verlengd. Als de winningsomstandigheden daartoe aanleiding geven, zullen wij zeker verzoeken indienen om de geldigheidsduur van de winningsvergunningen te verlengen. Wij kunnen de opmerking ook niet plaatsen in het licht van het kleine velden beleid. Voor zover wij weten is een wijziging van dit beleid niet aan de orde, zodat geen aanleiding bestaat aan te nemen dat olie- en gaswinning op de Noordzee zal worden uitgefaseerd. Dat lijkt ons ook niet voor de hand te liggen, gelet op de huidige vraag naar aardgas, geopolitieke ontwikkelingen en de rol die aardgas kan spelen in de energietransitie. Ten aanzien van dit laatste punt geldt bovendien dat behoud van infrastructuur die wordt gebruikt voor olie- en gaswinning, zoals platforms en pijpleidingen, een belangrijke rol spelen. Platforms kunnen bijvoorbeeld een rol vervullen bij groene waterstofproductie op de Noordzee en CO2 opslag. Pijpleidingen spelen een rol bij het transport van waterstof. Behoud van deze infrastructuur draagt bij aan het versnellen van de energietransitie en aan het betaalbaar houden hiervan. Tot slot merken wij op dat de beleidsperiode van het AOPN betrekking heeft op 2022-2027. Hoewel wij begrijpen dat olie- en gaswinning op enig moment tot het verleden zullen behoren, zullen olie- en gaswinning in deze periode in ieder geval niet worden uitgefaseerd. De opmerking over het uitfaseren is daarmee voorbarig en hoort wat Neptune Energy betreft niet in het AOPN thuis. Wij verzoeken u derhalve de opmerking te schrappen. Genuanceerder zou het zijn om op te nemen dat een geleidelijke overgang van Noordzeegas naar hernieuwbare energiebronnen wordt voorzien. Dit past beter in het beeld van de energietransitie.	De op pagina 8 bedoelde uitfasering van olie- en gaswinning is inderdaad niet voorzien vóór 2030, het tekstgedeelte beoogt de ontwikkelingen op de lange termijn te schetsen. Het tekstgedeelte is verhelderd om dit te reflecteren.	Ja

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
009	2	Pagina 10/15/19/20-21-Het niet-aanwijzen van zoekgebieden 6 en 7 als windenergie-gebied In het AOPN staat dat voor het bereiken van 49 procent COrreductie in 2030 er nog een tekort van 0,7 GW bestaat aan op de Noordzee geproduceerde windenergie. Dit betekent dat, samen met de 10 GW die nodig is voor het bereiken van 55 procent CO2-reductie, tot en met 2030 extra ruimte nodig is voor 10,7 GW. Hiertoe worden in het AOPN de zoekgebieden 1, 2 en 5 (oost) (versneld) als windenergiegebieden aangewezen. Op zichzelf bezien is dit een goede ontwikkeling. Echter, Neptune Energy zou graag zien dat de zoekgebieden 6 en/of 7 (ook) versneld tot windenergiegebied worden aangewezen, al dan niet in combinatie met de gebieden 1, 2 of 5. Uit het AOPN make wij op dat u de ontwikkeling van zoekgebieden 6 en 7 voor windenergie pas opportuun acht na 2030, omwille van de volgende redenen: De aanlanding (transport van opgewekte elektriciteit) is niet tijdig realiseerbaar en de aanleg van elektriciteitsinfrastructuur is op dit moment niet rendabel of weinig kosteneffectief. Pas op langere termijn zou transport via moleculaire energiedragers zoals waterstof hier een rol kunnen spelen (pagina 10). De aanwijzing van deze gebieden als windenergiegebieden wordt gekoppeld aan de 'sprong naar het noorden' die kennelijk pas na 2030 gemaakt moet worden (pagina 15). Voor gebied 7 geldt dat de maatschappelijke kosteneffectiviteitsanalyse negatieve maatschappelijke baten liet zien - alhoewel de mogelijkheden van energie-hubs en energietransport via moleculaire energiedragers zoals waterstof de kosteneffectiviteit wellicht verhogen (pagina 19). De huidige ontwikkeling van offshore wind is sterk geredeneerd vanuit de kust. Dat isbegrijpelijk, omdat de afstanden tot de afzetmarkt hiermee kort zijn en de kosten het laagst. Tegelijkertijd zijn dit ook de drukste gebieden van de Noordzee met de grootste druk op de openbare ruimte. Voor windenergie in de vorm van waterstof ligt de toegang tot de afzetmarkt al honderden kilometers uit de kust, namelijk in de vorm van de bestaande mijnbouwinstallaties waar aardgas wordt geproduceerd. Die toegang kan worden gefaciliteerd door middel van het robuuste en uitgebreide netwerk van pijpleidingen dat al aanwezig is op de Noordzee. Hierin schuilt een belangrijk voordeel ten opzichte van transport via elektriciteitskabels. Die kabels zijn vanwege de grotere afstanden zeer kostbaar en tijdrovend om aan te leggen en hebben bovendien een negatieve ecologische impact. Het is tegen deze achtergrond dat Neptune Energy meent dat de ontwikkeling van de zoekgebieden 6 en 7 voor windenergie voor 2030 juist opportuun is. De voornaamste reden zien wij in de voorgenomen uitvoering van het H2opZee project dat Neptune Energy, samen met RWE Renewables GmBH (RWE), heeft aangemeld voor een subsidie uit het Nationaal Groeifonds.	In het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee is gebied 6 niet meegenomen voor benutting tot en met 2030, omdat het uitgangspunt was dat windparken tot en met 2030 elektrisch worden aangeland. De gebieden die hiervoor gekozen zijn, hebben als voordeel de relatief korte afstand tot de kust. Voor de geplande elektrische aanlanding biedt dit voordelen. Gebied 6 blijft beschikbaar voor aanwijzing in de partiële herziening en voor ontwikkeling na 2030. In de partiële herziening zal rekening gehouden worden met ontwikkelingen in aanloop naar de verdere uitrol van windenergie op zee na 2030. Hierbij wordt ook rekening gehouden met bestaande infrastructuur die mogelijk hergebruikt kan worden voor het transport van waterstof. De locatie voor een pilot wordt in het licht bezien van deze toekomstige ontwikkelingen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
009	3	Het H2opZee project Voor de Nederlandse energietransitie is duurzame energie uit de Noordzee essentieel. Aanlanding en integratie van die energie is een belangrijke barrière voor het tijdig, betaalbaar en grootschalig benutten van de Noordzee. De oplossing is met additionele elektriciteit van wind-op-zee, waterstof-uit zee te produceren en die via een (bestaande) pijpleiding aan te landen. Hiermee wordt de energie integratie gerealiseerd en de energietransitie versneld. Eén pijpleiding kan immers evenveel energie vervoeren als 5-10 elektriciteitskabels, die in realisatie kostbaar en complex zijn. Versnelling wordt daarnaast gefaciliteerd doordat bestaande infrastructuur simultaan wordt gebruikt voor Noordzeegasproductie. Dit betekent dat geen lange vergunning-trajecten nodig zijn en dat gevoelige gebieden als de Waddenzee niet hoeven te worden doorkruist. H2opZee realiseert 500 MW additionele waterstof-uit-zee-capaciteit gecombineerd met een (bestaande) pijpleiding voor 10-12 GW. Het project is van essentieel belang om de grootschalige uitrol van waterstof-uit-zee te versnellen en de klimaatdoelstellingen te halen. Bovendien wordt met dit project regelgeving ontwikkeld voor de gunning, realisatie en operatie van waterstof-uit-zee. H2opZee versnelt een betaalbare energietransitie door productie van essentiële groene waterstof in zulke hoeveelheden dat verduurzaming van bijvoorbeeld de industrie (chemie, staal) en zwaar transport mogelijk wordt en het waterstofenergiesysteem wordt opgestart. H2opZee versterkt de concurrentiepositie van de Nederlandse industrie, helpt de wind- en waterstofproductie-waardeketen naar Nederland te trekken en levert technologie en kennis die wereldwijd kan worden geëxporteerd. Aanlanding en transport Transport van opgewekte elektriciteit is onderdeel van het project in de vorm van een pijpleiding met een capaciteit van 10-12 GW. Deze pijpleiding kan in het kader van het project worden gerealiseerd. Een alternatieve mogelijkheid is dat de bestaande pijpleiding van NOGAT en/of NGT geschikt wordt gemaakt voor transport van waterstof om de beoogde transportcapaciteit te behalen. Dit betekent dat de aanleg van een elektriciteitskabel niet nodig is. Het grote voordeel, zoals ook in de AOPN wordt onderkend, van een dergelijk transport is dat gebruik wordt gemaakt van de al aanwezige infrastructuur op zee en dat meer energie tegelijkertijd door eenzelfde leiding is te transporteren, waardoor het ruimtebeslag beperkt blijft, zowel op zee als op het land. Maatschappelijke baten De maatschappelijke baten van H2opZee zijn legio. Wij hebben de voordelen in onderstaande tabel op een rijtje gezet. In het AOPN wordt in het geheel niet op deze voordelen ingegaan. Zonder nadere toelichting menen wij dan ook dat niet kan worden gesteld dat sprake zou zijn van negatieve maatschappelijke baten. [tabel niet opgenomen] Als gebied 6 en/of 7 zou worden aangewezen, eventueel in combinatie met een ander, kleiner gebied, kan niet alleen de benodigde extra 10,7 GW worden geleverd voor 2030, maar wordt tegelijkertijd een belangrijke stap gezet in de ontwikkeling van en het kunnen doen van onderzoek naar de toepassing van groene waterstof. Hiermee heeft de aanwijzing van gebied 6 en/of 7 een belangrijk voordeel boven aanwijzing van de gebieden 1, 2 en 5. Er kunnen meerdere vliegen in een klap worden geslagen. Uit het AOPN lijkt te volgen dat pas op een later moment gekeken zal worden naar het aanwijzen van zoekgebieden voor de ontwikkeling van offshore waterstofproductie, althans, dat dergelijke gebieden pas na 2030 beschikbaar komen. Neptune Energy meent dat Nederland hiermee in Europees (en internationaal) verband uit de pas loopt. Wij wijzen in dit verband naar Duitsland, waar men al bezig is met de voorbereidingen voor het veilen van een windpark waar waterstof kan worden geproduceerd. De eerste aanbestedingsronde hiervoor vindt plaats in 2022. Het gaat om het SEN-1 gebied, waar ongeveer 425 MW geproduceerd kan gaan worden. Het zou van ambitie getuige als	De voordelen van offshore elektrolyse in combinatie met een windpark op zee worden erkend. In de partiële herziening van het Programma Noordzee zal rekening worden gehouden met de mogelijkheid van waterstofproductie op zee. De locatie van een pilot wordt in het licht van de benodigde infrastructuur en toekomstige windenergiegebieden bezien.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
009	3 vervolg	Nederland gelijke tred houdt met buurlanden als het gaat om het inzetten op de productie van groene waterstof op de Noordzee. Maak ruimte voor innovatie Mocht onze zienswijze geen aanleiding geven de gebieden 6 en/of 7 alsnog integraal aan te wijzen als windenergiegebied, dan verzoeken wij u een gedeelte van (een van) deze gebieden aan te wijzen als bestemd voor innovatieve projecten. Het H2opZee project zou dan binnen dat kader doorgang kunnen vinden. Kamerbrief 2 december 2021(DGKE-WO/21269180) Steun voor al het voorgaande ontlenen wij tot slot aan een recente kamerbrief van de Minister van Economische Zaken en Klimaat over het starten van ruimtelijke procedures voor het aan land brengen van windenergie door middel van stroomkabels vanuit de in het aanvullend ontwerp Programma Noordzee aangewezen windenergiegebieden. In de brief (p. 5) staat onder meer: Op termijn is waterstofproductie op zee en daarmee aanlanding van moleculen een reëel alternatief voor het produceren en aanlanden van windenergie op zee door middel van elektriciteit. Het produceren van waterstof op zee door middel van windmolens biedt voor de aanlanding grote voordelen omdat een enkele buisleiding evenveel energie kon transporteren als co. vijf verbindingen met stroomkabels. De ontwikkeling van waterstofproductie op zee gaat mogelijk sneller don verwacht en daarom is het belangrijk nu al de voorbereidingen te treffen om waterstof-productie op zee mogelijk te maken. Wij lezen in deze passage juist een aanmoediging om eerder voor te sorteren op de productie van groene waterstof en het transport daarvan via bestaande pijpleidingen. Wat ons betreft blijkt uit de passage evident dat investeren in een techniek (transport via elektriciteitskabels) waarvan al duidelijk is dat deze binnen nu en 10 jaar achterhaald zal zijn, onverantwoord is en de lange termijn doelen van het Klimaatakkoord niet dient. Waarom dan niet nu groene offshore waterstofproductie en het transport daarvan faciliteren, te meer aangezien er partijen zijn die staan te popelen om hiermee aan de slag te gaan? Pagina 21 - 9.5.3 Carbon Capture and Storage (CCS) en opslag transport van waterstof In de eerste alinea komt terug dat de opslag van CO2 plaatsvindt in en onder de zeebodem. Dit wekt de indruk dat opslag willekeurig en overal plaatsvindt. Dat is (uiteraard) niet het geval. Juister is het dan ook om op te nemen dat opslag plaatsvindt in lege gasvelden onder de zeebodem. Wij verzoeken u dit aan te passen. Ten aanzien van de tweede alinea hebben voorts de volgende opmerkingen: Met betrekking tot het transporteren van CO2 wordt alleen de optie van transport per pijplijn genoemd. Wij missen hier de optie om CO2 per schip direct aan te leveren. Samen met andere partijen onderzoekt Neptune Energy deze mogelijkheid. De 7.2 megaton die hier wordt genoemd, is circa de helft van de hoeveelheid van de opgave van de Industrietafel in het Klimaatakkoord en de cap in de SDE++ subsidieron-de van 2021. Dit hoeft natuurlijk niet de bovengrens overall te zijn voor het opslaan van CO2 tot 2030 - dat hopen wij niet althans. Als een emitter ervoor kiest om zonder subsidieaanvraag CO2 op te slaan, is dat mogelijk - ook boven de hoeveelheid van 7.2 megaton. Wij verzoeken u te verduidelijken dat de 7,2 megaton geen absolute bovengrens is voor de periode tot 2030. Door alleen Porthos, Aramis en CUST te noemen als projecten waarbij wordt gekeken naar mogelijkheden van grootschalige COrtransportinfrastructuur, wordt geen recht gedaan aan andere projecten met dezelfde doelstelling. Neptune Energy heeft bijvoorbeeld een jaar geleden al aangegeven een haalbaarheidsonderzoek te starten naar grootschalige opslag van CO2 in het LI0-gebied. Deze haalbaarheidsstudie, waarbij ook wordt gekeken naar transportmogelijkheden, is zo goed als afgerond en wij werken thans toe naar het opstellen van een aanvraag opslagvergunning. De tekst van		

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
009	3 vervolg	paragraaf 9.5.3 is op dit onderdeel (veel) te beperkt en wij verzoeken u om meer inclusieve bewoordingen. Hierbij zou juist ruimte moeten worden geboden aan andere partijen die evengoed betrokken zijn bij het onderzoeken van mogelijkheden naar COropslag en infrastructuur. Op deze manier kan een optimale en breed gedragen besluitvorming worden bereikt. Vanzelfsprekend zijn wij graag bereid het voorgaande nader toe te lichten. Wij kijken uit naar uw reactie.		
010	1	A. 9.2 Stuctuurvisiekaart 2022 -2027 Detekst: De structuurvisiekaart (kaart 3) biedt overzicht over alle ruimtelijke functies op de Noordzee in de beleidsperiode 2022-2027. Zoals ook al in onze zienswijze van 6 september 2021 is aangegeven, is bij de voorkeur-tracés voor kabels en leidingen de aanleiding van Den Helder (nog) niet opgenomen. Wij realiseren ons dat aanlanding ter hoogte van Den Helder niet voor 2027 realiseerbaar is, maar voor de periode erna zouden wij graag alsnog opgenomen worden als voorkeur-tracé voor aanlanding van electra en/of waterstof, mede vanwege de reeds aanwezige buisleidingeninfrastructuur van de Noordzee naar de aanlandlocatie nabij Den Helder	Uw zienswijze is al beantwoord in de reactienota van het Nationaal Water Programma, waar het ontwerp Programma Noordzee een bijlage van is. Daarom wordt verwezen naar de reactie op zienswijze 009-1 op het Ontwerp Programma Noordzee. De hier op volgende zienwijzen worden eveneens in deze reactienota beantwoord, daarom is bij elke deelzienswijze een verwijzing opgenomen naar het zienswijzenummer in deze reactienota.	Nee
010	2	B. Olie-en gaswinning, pagina 8 De tekst: De bestaande gasinfrastructuur wordt onderzocht op geschiktheid voor eventueel hergebruik voor het transport van waterstof. De Kop van Noord-Holland en specifiek Den Helder is reeds aangesloten op een rijk vertakte infrastructuur voor het transport van gas vanaf de Noordzee naar Den Helder. Gasunie heeft concrete plannen om vanuit Den Helder een aansluiting te realiseren op de nationale waterstofbackbone. Zoals ook uit de structuurvisie kaart (pagina 6) blijkt, liggen de in het Aanvullend ontwerp PNZ aan te wijzen windenergiegebieden "voor de deur" bij Den Helder (zie kaartje hiernaast). Hergebruik van de bestaande gasinfrastructuur en aanlanding bij Den Helder kan daarom een (grote) rol spelen bij het aan land brengen van op de Noordzee geproduceerde waterstof. Concreet voorstel is tekst aanvullen met: De bestaande gasinfrastructuur wordt onderzocht op geschiktheid voor eventueel hergebruik voor het transport van waterstof naar aanlandregio Den Helder/de Kop van Noord-Holland.	Zie beantwoording deelzienswijze 009-8 op het Ontwerp Programma Noordzee. De tekst van het PNZ is naar aanleiding van de eerder ingediende zienswijze al aangepast, de nu ingediende zienswijze leidt daarom niet tot aanpassing van het PNZ.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
010	3	C. 3. Sprong naar het Noorden, pagina 15 De tekst: De ambitie is om bij het aanwijzen en benutten van windenergiegebieden maximaal in te zetten op de 'sprong naar het noorden' Dit vanwege: In de tekst lijkt een focus op met name aanlanding met waterstof in Groningen. Nadrukkelijk wijzen we (nogmaals) op de centrale ligging van Den Helder ten opzichte van de zoekgebieden voor windenergie na 2030 en de reeds bestaande gasinfrastructuur die in Den Helder aanlandt. Daardoor is met hergebruik van de bestaande gasinfrastructuur transport mogelijk van op de Noordzee geproduceerde waterstof via Den Helder naar de nationale waterstofbackbone. Ook zou het aspect afstand van windpark naar aanlandingspunt moeten worden meegewogen bij de aanwijzing van windenergiegebieden. In VAWOZ 2040 is de koppeling tussen aanlandingspunt en vraag ook losgelaten, ivm ruimtegebrek bij de locaties waar de vraag is. Zoals ook op de Structuurvisiekaart te zien is, is Den Helder (gelegen in de rode cirkel) qua afstand gunstig gelegen om als aanlandingspunt van elektriciteit en/of waterstof in aanmerking te komen, mede ook omdat de bestaande gasinfrastructuur uit dat gebied al aanlandt in Den Helder, hetgeen een rol kan spelen in de kosteneffectiviteit. Bovendien liggen de tracées er al. Dit kan ook leiden tot kortere realisatietermijnen. Concreet voorstel is tekst aanvullen met: De ambitie is om bij het aanwijzen en benutten van windenergiegebieden maximaal in te zetten op de 'sprong naar het noorden'. Dit vanwege: [...] d. De centrale ligging van aanlandregio Den Helder/Kop van Noord-Holland ten opzichte van de zoekgebieden voor windenergie na 2030 en de moge/i;kheden van transport van waterstof door hergebruik van de bestaande qasinfrastructuur die aanlandt in Den Helder.	Zie beantwoording deelzienswijze 009-10 op het Ontwerp Programma Noordzee. De tekst van het PNZ is naar aanleiding van de eerder ingediende zienswijze al aangepast, de zienswijze op het aanvullend ontwerp PNZ leidt daarom niet tot aanpassing van het PNZ.	Nee
010	4	9. Samenhang met aanlanding, pagina 16 De tekst: Bij het verdelen va de maximale hoeveelheid van 10,7GW over aangewezen windenergiegebieden in de Routekaart 2030+, zal sprake zijn van een intensieve afstemming met de onderzoeken naar de kabeltacés. Deze zin gaat over de Routekaart 2030+, maar noemt alleen aanlanding via kabeltracés. We hebben begrepen dat voor de routekaart na 2030 ook de aanlanding middels moleculaire energiedragers zoals waterstof (zie ook 9.4 Zoekgebieden en ruimtelijke verkenningen, pagina 18) tot de mogelijkheden gaat horen. Dat zou in deze paragraaf ook benoemd moeten worden. Concreet voorstel is tekst aanvullen met: een zin toevoegen dat na 2030 aanlanding middels moleculaire energiedragers zoals waterstof ook tot de mogelijkheden zal horen.	Zie beantwoording deelzienswijze 009-10 op het Ontwerp Programma Noordzee. De tekst van het PNZ is naar aanleiding van de eerder ingediende zienswijze al aangepast, de zienswijze op het aanvullend ontwerp PNZ leidt daarom niet tot aanpassing van het PNZ.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
010	5	D. 9.5.2 Energie: winning op zee, omzetting in waterstof en aansluiting op land, pagina 20 De tekst: Aanlandregio's in ons land spelen hier al op in, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de waterstofambities in Groningen. In het Aanvullend ontwerp PNZ staat dat de aanlanding van energie, in de vorm van elektriciteit of waterstof, de desbetreffende regio's veel kansen biedt en dat aanlandregio's daar op in spelen. Specifiek wordt de regio Groningen genoemd. We brengen hierbij onder uw aandacht dat ook in de regio Noord-Holland Noord een uitgebreid waterstofprogramma in uitvoering is waarmee ook in de vraag in industrieclusters zoals het Noordzeekanaalgebied kan worden voorzien. In de met het Rijk gesloten Regio Deal Maritiem Cluster Kop van Noord-Holland is tevens een programmalijn waterstofeconomie opgenomen. Bij de uitvoering van deze programma's is het ministerie van EZK steeds intensiever betrokken. Het Rijk erkent hiermee de waterstofambities in De Kop en de grotere regio Noord-Holland Noord. Dit is eveneens bevestigd in de Havennota 2020-2030. Erkenning van de bijzondere positie van Den Helder staat ook in het Aanvullend ontwerp PNZ zélf op pagina 22: "Met offshore windenergie en inzet op waterstof is er potentie voor verdere ontwikkeling in de Kop van Noord-Holland. Om de maritieme ontwikkeling in de regio te versterken, investeert het Rijk maximaal 5 miljoen euro als onderdeel van de derde tranche Regio Deals." De regio Noord-Holland Noord mag dan ook niet ontbreken bij een opsomming van aanlandregio's met focus op waterstof. Mede omdat er ook een samenwerking is met de havens van Den Helder, Groningen en Amsterdam onder de naam Hydoports. Concreet voorstel is tekst aanvullen met: Aanlandregio's in ons land spelen hier al op in, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de waterstofambities in Groningen, Noord-Holland Noord en Noordzeekanaalqebied mede in relatie tot Hydroports en de concrete plannen van Gasunie m.b.t. de backbone tussen de drie zeehavens.	Zie beantwoording deelzienswijze 009-12 op het Ontwerp Programma Noordzee. De tekst van het PNZ is naar aanleiding van de eerder ingediende zienswijze al aangepast, de zienswijze op het aanvullend ontwerp PNZ leidt daarom niet tot aanpassing van het PNZ.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
010	6	E. 9.5.6 Havens, pagina 22 De tekst: Deze zeehavens krijgen bij investeringen in bereikbaarheid steun van lokale en regionale overheden en komen daarmee niet direct in aanmerking voor MIRT-investeringen van het Rijk. Deze alinea gaat over zeehavens, waaronder Den Helder, die primair van lokaal of regionaal belang zijn. De zeehaven van Den Helder kan echter niet enkel als zodanig gepositioneerd worden. De zeehaven van Den Helder is óók van nationaal belang omdat het, naast dat het de thuishaven van de Koninklijke Marine en de Kustwacht is, ook van belang is in de nationale energievoorziening en de energie-transitie. Via Den Helder komt zo'n 80% van het gewonnen gas op de Noordzee aan land. De bestaande infrastructuur kan een aanzienlijke rol spelen in de energietransitie. Dat blijkt ook uit de initiatieven die nu genomen worden door de eigenaren van die infrastructuur. In de Havennota 2020-2030, pagina 9, wordt dit ook verwoord: Ondanks dat Den Helder geen haven van nationaal belang is in de economische zin, gaat het hier wel om een Rijkszeehaven van een bijzondere categorie gezien de combinatie van civiele en defensiebelangen. De haven van Den Helder is immers de thuishaven van de Koninklijke Marine en de Kustwacht. Defensie is, gezien het Defensiebelang, aangewezen als Rijkshavenmeester op grond van de Scheepvaartverkeerswet. Met offshore en inzet op waterstof is er, door combinatiemogelijkheden waarover in de Kabinetsvisie op waterstof wordt gesproken, potentie voor verdere ontwikkeling in de Kop van Noord-Holland. De provincie Noord-Holland, gemeente Den Helder en het havenbedrijf Den Helder hebben dan ook de ambitie om de haven van Den Helder een schakel van nationaal belang te laten worden in de energietransitie. Verder verkennen partijen in en om de haven van Den Helder de mogelijkheden voor CO2 afvang- en opslag via de gasinfrastructuur vanaf de NAM-installatie naar de lege gasvelden in de buurt van de Den Helder (zie pagina 14 van de Havennota). Daarnaast is de toepassing van CCS essentieel in de overgangsfase naar duurzame havens. ook Den Helder speelt hierin een rol. Op pagina 37 van de Havennota wordt daarover het volgende gezegd: Onder regie van het ministerie van EZK zal CCS nader ingevuld worden. Het vigerende ruimtelijk beleid voor de Noordzee, de Beleidsnota Noordzee 2016-2021, benoemt CO2-opslag als een activiteit van nationaal belang en stelt dat er voldoende ruimte moet zijn voor de opslag van CO2 in lege olie- en gasvelden of in ondergrondse waterhoudend bodemlagen (aquifers) en voor de bijbehorende leidingen. De waterwet biedt ruimte om bestaande platforms en leidingen hiervoor in te zetten. Bij aanleg kan worden bekeken of dit gekoppeld kan worden met andere buisleidingsystemen. Er is in alle vijf havens van nationaal belang en ook in Oen Helder behoefte om aangesloten te zijn op een CO2 buisleidingen netwerk. De havenindustriële clusters kunnen daarmee cruciale schakels worden in de CO2-reductie ambities van het Klimaatakkoord. Daar komt bij dat de Koninklijke Marine op basis van de Defensienota een groeiambitie heeft die extra beslag legt op de ruimte in de zeehaven. Dit versterkt én onderschrijft het nationale belang. Momenteel werken Provincie Noord-Holland, Koninklijke Marine en gemeente Den Helder samen aan de opgaves in het Maritiem Cluster. Dit pleit ervoor om de haven van Den Helder (zowel de defensiehaven als de civiele haven) in aanmerking te laten komen voor MIRT-investeringen of andere financieringsbronnen mogelijk te maken wanneer de plannen straks concreet zijn, zeker gezien het nationale belang van de defensie-haven en de rol die de civiele haven kan vervullen in de nationale energie-transitie opgave. Concreet voorstel: Het Maritiem Cluster op te nemen op de MIRT-lijst of andere financieringsbronnen mogelijk te maken wanneer de plannen vanuit het Maritiem Cluster concreet zijn.	Zie beantwoording deelzienswijze 009-12 op het Ontwerp Programma Noordzee. De tekst van het PNZ is naar aanleiding van de eerder ingediende zienswijze al aangepast, de zienswijze op het aanvullend ontwerp PNZ leidt daarom niet tot aanpassing van het PNZ.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
011	1	[..] NL heeft zich zelf ten doel gesteld om in 2030 70% van ons elektriciteitsverbruik duurzaam op te wekken. Windenergie zal daarvoor de grootste bijdrage leveren. Ten opzichte van eerdere doelstelling is bepaald dat er minimaal 42 TWh extra duurzame elektriciteit moet worden opgewekt in 2030. Dit is vertaald in een extra capaciteit van 10 GW additioneel wind vermogen. Bij die vertaling is er (blijkbaar) vanuit gegaan dat de netto capaciteitsfactor van het windvermogen bijna 48% is, wat relatief laag is voor de huidige windturbines en windparken. Het is niet zeker of de reden voor deze lage opbrengst aanname te maken heeft met het volgende: In de PlanMER [2] is aangegeven dat de windparken een hoge windpark vermogensdichtheid zullen hebben, nl. 10 MW per km2, hetgeen veel hoger is dan voor de windparken Borssele en Hollandse Kust. Hiermee is ruimte gebruik van de windparken laag maar daardoor zal de wind farm efficiency substantieel lager worden door meer zog effecten van windturbines op elkaar. Ten opzicht van bijv. windpark Borssele is de vermogensdichtheid meer dan 50% hoger in het ontwerpprogramma Noordzee 2022 - 2027. Daarnaast wordt de opbrengst vergeleken met de voorspelde opbrengst van Hollandse Kust West (HKW)waar uitgegaan wordt van 4600 vollast uren per jaar, een capaciteitsfactor van 52.5%. Het is maar de vraag of die opbrengst gehaald gaat worden daar de windpark vermogensdichtheid van HKW lager is dan 8 MW/km2• Juist wanneer windparken groter worden of er meer windparken in elkaars nabijheid1 worden gebouwd zullen zog effecten substantieel hoger worden en de capaciteitsfactor dus fors lager worden. 1. Nabijheid is misschien een relatief begrip maar zog effecten van windparken zijn op 30 km stroomafwaarts nog steeds significant merkbaar! Systeemintegratie en leveringszekerheid De echte kosten van duurzame energie zijn opgebouwd uit directe opwekkingskosten, profielkosten, balanceringskosten en netwerkkosten. [..]Door windparken met een lage capaciteitsfactor te bouwen, zullen niet alleen de kosten van de export kabel per MWh hoger uitvallen maar zullen er ook meer kosten moeten worden gemaakt voor opslag en net inpassing (hogere piek capaciteit) dan wanneer windparken met een hoge capaciteitsfactor worden gebouwd. Jaarlijkse variatie in opbrengst Een ander punt van zorg is dat door variërend windaanbod er jaren zullen zijn die substantieel minder opbrengst zullen hebben. Hieronder is de opbrengst, uitgerekend voor een virtueel windpark met 15 MW windturbines ten Noorden van de Wadden gemodelleerd met DOWA wind als input. [tabel niet opgenomen] Het verschil tussen maximale opbrengst en minimale opbrengst is in de orde van 15%, tussen de 91 en 106%. Dit is slechts voor een periode van 10 jaar, normaliter worden periodes van 25 jaar geanalyseerd wat met zekerheid grotere variaties zal opleveren.	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
011	2	Conclusies: 1. Wanneer windparken groter worden of er meer windparken in elkaars nabijheid worden gebouwd zullen zog effecten substantieel hoger worden en de capaciteitsfactor dus fors lager worden. Hierdoor is meer gealloceerde ruimte nodig om de benodigde TWh op te wekken. 2. Door windparken met een relatief lage capaciteitsfactor te bouwen, zullen de systeem- en inpassingskosten van de opgewekte windenergie stijgen! 3. Ook vanuit de waarschijnlijke variatie uit opbrengst per jaar zou zijn om een 15% groter gebied te alloceren voor de extra 10-12 GW.	De door u genoemde 42 TWh wordt niet herkend. Leidend zijn de moties die de Tweede Kamer heeft aangenomen (Kamerstuk 35668, nr. 21 en Kamerstuk 35925, nr. 30) die vragen om 10 GW extra windenergie op zee in 2030. De gehanteerde dichtheid van 10 MW/km2 is gebruikt om een indicatie te verkrijgen van de capaciteit van een mogelijk windenergiegebied. Na aanwijzen van een windenergiegebied worden middels kavelbesluiten de uiteindelijke kavels vastgelegd waarbinnen windparken kunnen komen. Dan zal ook de uiteindelijke dichtheid worden bepaald. De gehanteerde dichtheid van 10 MW/km2 is daarbij vertrekpunt. Zoals in paragraaf 9.3.2 van het PNZ staat, is hiervan van af te wijken als daarmee een betere balans ontstaat tussen energieproductie, mede gebruik en ecologische draagkracht. 10 MW/km2 is een dichtheid die aansluit bij de dichtheid die wordt gehanteerd bij de kavels in de windenergiegebieden (Hollandse Kust (west), IJmuiden Ver en Ten noorden van de Waddeneilanden) voor de bestaande routekaart windenergie op zee 2030. Deze dichtheid ligt rond 9 tot 10 MW/km2 en is daarmee wat hoger dan die van de reeds bestaande en geplande windparken, waaronder Gemini, Borssele en Hollandse Kust (zuid en noord) welke tussen circa 4 tot 9 MW/km2 ligt. Een hogere dichtheid zorgt enerzijds voor een compacter windpark, dat meer ruimte laat aan andere gebruikers op zee. En de beschikbare ruimte op het Nederlandse deel van de Noordzee is schaars. Anderzijds ontstaan er grotere zogverliezen, waardoor de windopbrengst afneemt. Het is dus een kwestie van het vinden van een optimale balans. Die balans kan verschuiven naar hogere dichtheden naarmate het kostenniveau van windenergie op zee daalt, omdat ook bij wat grotere zogverliezen een vruchtbare businesscase voor het windpark overblijft. Ook de ontwikkeling naar grotere windturbines helpt daarbij, omdat deze minder last hebben van zogverliezen (zie o.a. Optimal wind farm power density analysis for future offshore wind farms ECN cost model evaluation for large wind farms; ECN-E--18-025).	Nee
012	1	In aanvulling op onze zienswijze op het oorspronkelijk programma hierbij onze zienswijze op het aanvullend ontwerp programma Noordzee. Nog steeds wordt de recreatievaart helaas slechts summier benoemd. Dit komt mede doordat de recreatievaart niet aan tafel zit en dus niet voldoende mee kan praten over de plannen.	Aanleiding voor het Aanvullend Ontwerp is de noodzaak om windenergiegebieden ruimtelijk te reserveren. Daar waar in het vervolgtraject de belangen van recreatievaart geraakt kunnen worden, wordt de recreatievaartsector geconsulteerd.	Nee
012	2	Bij herhaling hebben we ons standpunt over de doorvaarbaarheid van windmolenparken te kennen gegeven. De recreatievaart wordt gedwongen gebruik te maken van corridors. Er wordt gesteld dat dit leidt tot een (geringe) vergroting van het aanvaringsgevaar. Er is echter door MARIN onderzocht en geconstateerd dat het aanvaringsgevaar van recreatievaart verwaarloosbaar klein is. Bij het toestaan van beide mogelijkheden is het aannemelijk dat de kans op aanvaringen toeneemt. Deze situatie is niet voorzien, maar ook niet onderzocht. Er zijn geen belangen afgewogen, want de recreatievaart is niet gehoord. Er is dus geen sprake van zorgvuldige voorbereiding, onderzoek en afweging. Door het bouwen en in gebruik nemen van windmolenparken mag de scheepvaart, en daaronder valt ook de recreatievaart, niet in het gedrang komen. MARIN concludeert dat het gevaar verwaarloosbaar klein is. Uw reactie daarop is een verbod tot doorvaart. Dat besluit lijkt ons geen passende maatregel, maar een disproportioneel besluit. Bovendien creëert deze maatregel extra gevaar, namelijk dat de recreatievaart vaker moet uitwijken naar de grote scheepvaartroutes. Houdt daarbij in ogenschouw dat de recreatievaart afhankelijk is van windkracht en -richting en rekening moet houden met de (soms sterke) stroming op zee.	Er is op uw standpunt over doorvaart in windparken door de recreatievaart gereageerd met de beantwoording van zienswijzen op het Ontwerp Programma Noordzee. Deze beantwoording is te vinden in de antwoordtabel van de reactienota van het Nationaal Water Programma, waar het Ontwerp Programma Noordzee onderdeel van is. Kijk bij deelzienswijzen 015-4, 015-7 en 015-14 in de antwoordtabel van de reactienota.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
012	3	Daarnaast vragen we aandacht voor de internationale afstemming. Er dreigen grote verschillen te ontstaan in de regelgeving op internationale wateren afhankelijk van de EEZ waarin het schip zich bevindt. De afweging van de consequenties van deze keuze mist in het programma.	Internationale afstemming is een van de belangrijkste uitgangspunten van maritieme ruimtelijke planning. De verschillen in beleid en hoe hier mee om te gaan worden internationaal en met de buurlanden besproken. Ieder land mag binnen de kaders van het internationale recht in zeker mate zelf bepalen hoe dit binnen zijn EEZ gebeurt. Daar situaties verschillend kunnen zijn, wordt dit verschillend ingevuld en afgestemd.	Nee
013	1	Hierbij dien ik, mede namens Vereniging Natuurmonumenten, It Fryske Gea, Sportvisserij Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, Vogelbescherming Nederland en Stichting Wad, een zienswijze in over het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027. Grootschalige windenergie op de Noordzee is op dit moment een van de beste mogelijkheden om de transitie naar duurzame energiebronnen verder te brengen. Wij staan dan ook achter het ontwikkelen van windparken op de Noordzee. Tegelijk kunnen keuzes in de ruimtelijke invulling op de Noordzee effecten hebben op natuur en landschap in de Waddenzee. Wij willen met name aandacht vragen voor een aantal van dergelijke effecten.	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee
013	2	De hoofddoelstelling voor de Waddenzee luidt: 'een duurz.ame bescherming en ontwikkeling als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap van de Waddenzee'. Onderdeel hiervan is de bescherming van rust, stilte en duisternis. Terecht, want deze belevingswaarden van de Waddenzee wordt door velen erg gewaardeerd. Een deel van de windparken op de Noordzee wordt mogelijk gerealiseerd binnen zichtafstand van de Waddenzee. Dit betekent dat de beschermde landschappelijke waarden van de Waddenzee mogelijk worden aangetast. Hiermee dient rekening gehouden te worden in de precieze locatiekeuze van de windparken. Effecten moeten inzichtelijk gemaakt worden en zo klein mogelijk worden gemaakt. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het uitschakelen van verlichting van turbines wanneer er geen vliegverkeer in de buurt is.	Met het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee wijst het kabinet zoekgebieden 1, 2 en 5 aan. Hiervan ligt zoekgebied 2 binnen circa 33 kilometer ten noordwesten van Texel en Vlieland. Zoekgebied 1 ligt daarachter, op circa 93 kilometer vanuit Texel. Zoekgebied 5 ligt op circa 78 kilometer vanuit Ameland. De zichtbaarheid van een windpark wordt bepaald door het zichtbereik. Dit bereik hangt van een vijftal factoren af: 1. Eigenschappen van het object 2. De kromming van de aarde 3. De visus van het menselijke oog 4. De meteorologische omstandigheden 5. De ooghoogte van de waarnemer. Op basis van zichtbaarheidsonderzoek en visuele analyses in onder andere milieueffect-rapportages voor windparken op zee dichter bij de kust (nl. op 18 – 22 km) zijn niet zulke gegevens en data gekomen dat licht en zichtbaarheid bij afstanden van 33 km en verder op voorhand kunnen worden aangemerkt als substantieel. Wat de exacte zichtbaarheid en lichtimpact is, zal in het MER voor de respectievelijke windparken worden onderzocht.	Nee
013	3	Bekend is dat windturbines effecten hebben op vogels, maar ook op het onderwaterleven (vissen, zeezoogdieren, enz.). Er wordt hard gewerkt om deze effecten te minimaliseren. Onderzoek hiernaar is zeer belangrijk. Een belangrijke stap die hierin momenteel gezetwordt voor windturbines op land, is het ontwikkelen van een model dat kan voorspellen wanneer de vogeltrek het meest intensief is. Windturbines kunnen dan stilgezet worden. Zo'n stilstandvoorziening zou op de Noordzee ook vogelslachtoffers kunnen voorkomen en wij hopen dan ook dat zo spoedig mogelijk een stilstandvoorziening voor alle windparken op de Noordzee wordt geïmplementeerd.	Momenteel wordt in opdracht van het ministerie van EZK gewerkt aan het ontwikkelen en toepassen van een voorspellingsmodel waarmee windturbines op zee worden ‘gestopt’ bij massale vogeltrek op rotorhoogte. Bij massale vogeltrek wordt het aantal rotaties per minuut pr windturbine tot minder dan 2 teruggebracht zodat er veel minder kans is op vogelaanvaringen en daarmee slachtoffers. In de kavelbesluiten voor de windparken op zee is deze stilstandvoorziening opgenomen. Afronding van het onderzoek voor en de implementatie van het voorspellingsmodel worden verwacht in respectievelijk 2022 en vanaf 2023.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
013	4	Wij wijzen verder op de studie Mortality limits used in wind energy impact assessment underestimate impacts of wind farms on bird popu/aüons (Schippers et al., 2020), die aantoont dat bij effecten op vogels er niet zomaar uitgegaan kan worden van bijv. de 1% norm om te bepalen of een activiteit geen significante effecten heeft. Met name bij langlevende soorten met een lage reproductie kunnen al (veel) eerder significante effecten optreden.	De aangehaalde referentie van de Waddenvereniging wordt onderschreven. In de Passende beoordeling wordt daarom ook gewerkt met de zogenaamde Acceptable Level of Impact, waarbij de nadelen van de genoemde 1% niet van toepassing zijn. Bij de Acceptable Level of Impact wordt gewerkt met populatiemodellen die meer inzicht geven in de consequenties van een bepaalde additionele sterfte op een populatie. De uitkomsten van populatiemodellen worden tegen de soortspecifieke maatlat van de Acceptable Level of Impact (ALI) gelegd. Deze maatlat is gebaseerd op de Europese status van de soort, zoals bepaald door International Union for Conservation of Nature (IUCN).	Nee
013	5	Zowel in en rond de Waddenzee als in en rond de Noordzee vinden veel menselijke activiteiten plaats, die vaak op dezelfde natuurwaarden negatieve effecten veroorzaken. Het is zeer belangrijk deze effecten volledig te cumuleren, zodat goed inzicht ontstaat in de totale effecten per natuurwaarde en significante effecten voorkomen worden.	In het kader van het PNZ 2022-2027 zijn ecologische effecten in beeld gebracht die relevant zijn in het stadium van ruimtelijk reserveren (aanwijzen) van gebieden voor windenergie. Hierbij zijn ook de ecologische effecten van de aan te wijzen gebieden in cumulatie met elkaar bekeken. Overige activiteiten die in dezelfde tijdsperiode worden uitgevoerd als de bouw van potentiële windparken in de zoekgebieden zijn nog niet bekend. Ook is er onvoldoende kennis om ecologische effecten van verschillende aard in cumulatie te berekenen. Hier worden wel stappen in gezet met onderzoeken in het kader van MONS. Cumulatieberekeningen met andere initiatieven en andere ontwikkelingen zijn dus vooralsnog niet goed mogelijk. Deze zullen, indien bekend, tijdens de voorbereiding van kavelbesluiten in de project-MER en project-PB wel nader uitgewerkt worden: zo mogelijk kwantitatief en anders kwalitatief.	Nee
013	6	Een deel van de windparken op de Noordzee wordt aangelegd op locaties die aanlanding via een kabel door de Waddenzee voor de hand liggend maken. Bekend is dat het aanleggen van kabels door de kwetsbare delen van de Waddenzee veel schade aan de natuur veroorzaakt. Begin daarom ruim op tijd met onderzoek naar hoe de aanlanding van energie het beste plaats kan vinden, met de minste ecologische schade. Denk daarbij ook aan routes om de Waddenzee heen.	Duidelijk is dat alle mogelijke tracés door het Waddengebied grote uitdagingen kennen ten aanzien van technische uitvoerbaarheid en effecten op natuur, visserij, landbouw en scheepvaart. In een ruimtelijk programma onder de Omgevingswet zal de komende periode worden gekeken hoe de 700 MW uit windgebied Ten Noorden van de Waddeneilanden én maximaal 4 GW uit windgebied 5-oost kan worden aangeland rond 2030 met zo min mogelijk impact op het Waddengebied. Regionale partijen worden hierbij nauw betrokken. Doel van dit programma is om een nog beter beeld te vormen van de impact van de aanlegtechnieken op de omgeving, de uitvoerbaarheid, vergunbaarheid en ecologische impact en inzichtelijk te maken welke capaciteit er nog is voor kabel- en waterstofverbindingen na 2030. Deze verdere uitwerking wordt getoetst in een Plan-Milieueffectrapportage (PlanMER). De komende periode samen met stakeholders de planning voor dit programma uitgewerkt.	Nee
013	7	Op p. 8 van het Aanvullend ontwerp programma Noordzee 2022 - 2027 wordt aangegeven dat er voor de haven Den Helder een tijdelijke parkeerfaciliteit voor boorplatforms wordt gezocht. Wij gaan er vanuit dat deze faciliteit buiten de Waddenzee zal komen, zoals ook al was toegezegd in de PKB Derde Nota Waddenzee. Het verzuimen dit tijdig op te pakken kan niet betekenen dat deze faciliteit alsnog weer ten koste gaat van de hoofddoelstelling voor de Waddenzee.	De desbetreffende passage is overgenomen uit de Agenda voor het Waddengebied 2050. In hoofdstuk 4.7, Duurzame waddeneconomie, is als strategie 7 opgenomen: ”Modernisering en/of ombouw van boorplatforms faciliteren door met alle partijen samen een oplossing te zoeken voor een tijdelijke parkeerfaciliteit in de buurt van de haven van Den Helder.” De Agenda is aan de orde geweest in het Omgevingsberaad Wadden en vastgesteld in het Bestuurlijk Overleg Wadden en kan rekenen op een breed draagvlak (er is door veel partijen mee ingestemd). Vervolgens is in het ontwerp-Uitvoeringsprogramma 2021-2026 onder UP 17 het initiatief opgenomen om aan de gezamenlijke zoektocht binnen de planperiode uitvoering te geven. In deze gezamenlijk zoektocht kan een ieder zijn belangen inbrengen. Er is dan ook geen aanleiding de betreffende passage op pagina 8 aan te passen	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
014	1	1. Scheepvaarroutes Het Aanvullend Programma NZ bevat een kaart waarin nieuwe, mogelijke scheepvaarroutes zijn ingetekend. Daarbij wordt geen - althans te weinig - rekening gehouden met de bestaande en geplande infrastructuur en opsporings- en winningsactiviteiten van Petrogas in het gebied. Petrogas is met name bezorgd over vaarroute b, aangezien deze route infrastructuur kruist die verband houdt met de ontwikkeling van de gasvelden in de A18- en BlO-blokken op het Nederlands continentaal plat. De route, zoals nu voorgesteld, leidt tot een gevaarlijke en volstrekt onaanvaardbare situatie. Daarnaast zijn vaarroutes b en d een punt van zorg omdat ze nabij bestaande en geplande infrastructuur liggen. O.a. nabij AB infrastructuur, en eveneens nabij het Cearus prospect dat Petrogas ontwikkelt (onder de bestaande Duitse exploratievergunning NE3-0002-01 en dat gedeeltelijk in het Nederlandse F03-blok ligt).	Vaarroute b en d betreffen ruimtelijke indicaties voor een toekomstige Northern Sea Route (NSR) en een clearway van Esbjerg naar het Verenigd Koninkrijk. Daarom staan deze routes ook alleen op de zoekgebiedenkaart, en niet op de structuurvisiekaart. In geval van route d staat het indicatieve karakter niet in de legenda van de zoekgebiedenkaart. Dit is aangepast. Ook in de tekst is aandacht besteed aan het indicatieve karakter. Nadere definiëring van de toekomstige clearways (route b en d) vindt plaats tijdens de partiële herziening van het Programma Noordzee. Daarbij worden veiligheidsaspecten en de samenhang met ander gebruik, waaronder mijnbouw en natuur bekeken. De locatiekeuze hangt samen met de mogelijke aanwijzing van zoekgebieden 6 en 7 als windenergiegebied in een partiële herziening van het Programma Noordzee. Indien deze gebieden worden aangewezen, kan ook de vorm nog veranderen, de begrenzing van de gebieden ligt nu nog niet vast. De locatie van de clearways dient in internationaal verband besproken te worden vanwege de benodigde aansluiting met scheepvaartroutes bij de buurlanden. Ook dat kan beperkingen geven ten aanzien van de locatiekeuze. De partiële herziening start in 2022. De samenhang tussen scheepvaart– en mijnbouwactiviteiten wordt in deze fase afgestemd. Het Rijk zal belanghebbenden uitnodigen waaronder de mijnbouwsector en de scheepvaartsector, zodra deze afstemming aan de orde is. Detaillering vindt aansluitend plaats tijdens de fase van routekaarten en kavelbesluiten, waar de mijnbouwsector eveneens bij wordt betrokken. De formele vaststelling van clearways vindt plaats via de Mijnbouwregeling, zodra de Omgevingswet in werking is getreden via de Omgevingsregeling.	Ja
014	2	a. Vaarroute b - kruising infrastructuur In Figuur 1 en 2 (zie bijlage) is duidelijk te zien dat ons bestaande A18-A-platform midden in de voorgestelde vaarroute b ligt. Dit platform is een 5-puts gasproductieplatform, dat ongeveer 1,4 miljoen Nm3/dag gas exporteert naar de centrale verwerkingsfaciliteit op het A12-A platform (dat ten noorden van het A18-A-platform ligt). Vermeld zij dat het ondiepe A18-FA gasveld (waar winning plaatsvindt middels het voornoemde A18-A platform) al in 2015 ontwikkeld is en een verwachte potentiële levensduur heeft tot 2039. Ook twee andere, reeds ontwikkelde, gasvelden met bestaande productieplatformenen een verwerkingsfaciliteit (CPP) bevinden zich in het betreffende gebied; te weten: Al2-A CPP en B13-A (zoals duidelijk aangegeven in Figuur 3 in de bijlage). Daarnaast kruist de voorgestelde vaarroute b de veldlocatie van het B10-FA-veld en de geplande locatie van het B10-A platform. Dit veld zal in de nabije toekomst worden ontwikkeld, met een verwachte eerste productie in 2024. De betreffende winningsvergunning is reeds aangevraagd en voorlopig verleend onder de Mijnbouwwet. O.b.v. het bovenstaande moge duidelijk zijn dat het toestaan van vaarroute b zoals nu voorgesteld tot een gevaarlijke, en volstrekt onaanvaardbare situatie zou leiden t.a.v. zowel ons bestaande A18-A platform als ook ons geplande 810-A platform. Dat kan geenszins de bedoeling zijn en Petrogas vraagt dan ook met klem om de aanwijzing van de scheepvaartroutes te heroverwegen en te herzien en rekening te houden met onze rechten als vergunninghouder in de genoemde gebieden.	Zie beantwoording deelzienswijze 014-1.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
014	3	b. Vaarroute b en d - nabij infrastructuur In de buurt van de voorgestelde route b zijn nog twee andere productieplatforms gepland. Eén platform voor de ontwikkeling van het AlS-A-veld, dat samen met het 810-FA-veld moet worden ontwikkeld (met eerste productie in 2024). En één platform voor de B16-FA-ontwikkeling, die gepland staat met eerste productie in 2026. In de buurt van de voorgestelde route d ligt het Cearus prospect, dat Petrogas momenteel onderzoekt en waarvoor de Duitse exploratievergunning NE3-0002-01 is afgegeven. Als onderdeel van het werkprogramma m.b.t. deze vergunning staat een mogelijke exploratieboring gepland, en het uiteindelijke doel is de ontwikkeling van dit Chalk prospect. Het Cearus prospect ligt gedeeltelijk in het Duitse G0l blok en gedeeltelijk in het Nederlandse F03-blok. De nabijheid van vaarroute d baart zorgen, vooral als de voorgestelde route verder naar het noorden zou worden verplaatst of als deze zou worden verbreed. De precieze locatie van het Caerus prospect, in het vergunningsgebied NE3-0002-01 binnen de G0l blokgrenzen, wordt weergegeven in Figuur 4. Tot slot wenst Petrogas erop te wijzen dat zij bezig is om elektrificatie van het A12-A platform te onderzoeken middels het plaatsen van enkele windturbines rondom dat platform. Dit project wordt in samenspraak met de overheid onderzocht en is ook (in algemene zin) in de zienswijze van NOGEPA van 17 september 2021 ter sprake gebracht. De verwachte locatie van deze windturbines is eveneens nabij vaarroute b. Het zou spijtig zijn als het project vanwege deze vaarroute niet mogelijk zou zijn. Petrogas' zorg m.b.t. bovengenoemde nabijheid van infrastructuur is de verhoging van activiteit rondom haar platforms, waardoor het risico op een aanvaring wordt vergroot en daarmee dus ook het risico voor de mensen op het platform en mogelijke milieuschade (o.a. in Natura-2000 gebied). Dat Petrogas' zorgen daadwerkelijk gegrond zijn, blijkt uit de aanvaring die op 31 december 2017 bij het Halfweg platform van Petrogas heeft plaatsgevonden. Ook de toenemende inbreuken op de 500 meter veiligheidszones rondom verschillende platforms zijn wat dat betreft illustratief. Bovendien zijn de voorgestelde routes onaanvaardbaar nu het monitoren en waarborgen van de veiligheid rondom platforms door de Kustwacht - zoals alom bekend en veelvuldig besproken - kwalitatief achterblijft bij de wettelijke taak van de Kustwacht (en hetgeen de markt in dat kader mag verwachten). Wegens financiële en personele tekorten kan de Kustwacht de veiligheid onvoldoende waarborgen, en een verhoging van de activiteit rondom platforms zoals nu voorgesteld is dan ook in dat opzicht niet acceptabel.	Zie beantwoording deelzienswijze 014-1. De mogelijkheden en wenselijkheid van het plaatsen van enkele turbines zal worden onderzocht in de partiële herziening van het Programma Noordzee 2022-2027, die in 2022 van start zal gaan. De samenhang tussen scheepvaart– en mijnbouwactiviteiten wordt onder meer in deze fase verder afgestemd. De mijnbouwsector wordt daarbij betrokken. Het plaatsen van enkele turbines bij platforms kan mogelijk tot flinke CO2-besparing leiden. Echter brengt de plaatsing van losse clusters turbines op de Noordzee naar verwachting ook nadelige ecologische effecten met zich mee. Ook dient onderzocht te worden welke mogelijke effecten er zijn op andere gebruikers, zoals de scheepvaart en de visserij. De stelling dat de Kustwacht kwalitatief achterblijft wordt niet gedeeld. Jaarlijks worden er regelmatig processen verbaal opgemaakt als een schip binnen de veiligheidszone van 500 meter van het platform komt. Overigens is het aantal aanvaringen tussen schip en platform in de afgelopen 30 jaar zeer beperkt. Met de komst van meer objecten op zee worden ook de veiligheidsmaatregelen uitgebreid. Een van de maatregelen is dat het aantal Emergency Response Towing Vessels (ERTV) wordt uitgebreid. In 2021 is er een tweede ERTV in de vaart genomen en dit jaar zal er een derde ERTV bij komen. Deze ERTV's kunnen ook optreden als er een aanvaring dreigt tussen schip en een platform. Ook heeft de platformeigenaar een eigen wettelijke veiligheidstaak rond een straal binnen de 500 meter van het platform.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
014	4	c. Algemene opmerkingen Tot slot, vermelden wij graag nog de volgende onduidelijkheden die Petrogas graag verhelderd zou zien in het Aanvullend Programma NZ. Figuur 1 suggereert dat: er tussen vaarroutes b en d een buitenlandse route aankomt (zie de rechter kant van het rode vierkant in Figuur 1). Deze route is niet op andere kaarten te zien. Graag ontvangen wij zo snel mogelijk informatie over deze route en bevestiging dat deze geen belemmering vormt voor bestaande of geplande infrastructuur; en vaarroute b niet doorloopt naar het buitenland. Ook hierover ontvangen wij graag zo snel mogelijk meer informatie. 2. Doggersbank - A12 Op pagina 7 van 27 van het Ontwerp Programma is vermeld dat de: "Doggersbank (Natura 2000): voor 2023 uitbreiding van het Natura 2000-gebied met als doel het voor bodemberoerende visserij gesloten gebied met 557 km2 te vergroten; [...]" In het genoemde, vergrootte gebied, liggen - als bekend - de A/B blokken, waar Petrogas van drie velden operator is en waar reeds enkele jaren gas wordt gewonnen. De benodigde winningsvergunningen zijn afgegeven na uitvoerige MER-adviezen over de destijds voorgenomen aardgaswinning. Graag wijzen wij erop dat Petrogas dit gebied, zoals eveneens bekend, mogelijk verder wenst te ontwikkelen (bijvoorbeeld in B16). Uiteraard zal dit gebeuren conform de geldende regelgeving en met alle zorg die nodig is rondom Natura-2000 gebieden. Echter, de genoemde, nieuwe, vergroting mag geen beperking vormen op de bestaande en potentiële ontwikkeling van het gebied waar reeds vergunningen voor zijn verkregen, zijn aangevraagd, dan wel voor zullen worden aangevraagd. In dat kader haalt Petrogas overigens graag aan dat het A12 blok ook onder het Natura-2000 gebied bevindt, en dat daar geheel conform de regelgeving aardgas wordt gewonnen.	De buitenlandse route betreft de Duitse scheepvaartroute SN16 uit het Duitse Marine Spatial Plan (BSH - Maritime-Spatial-Plan-2021). Deze route interfereert niet met de Nederlandse ruimtelijke plannen. Daarom is deze scheepvaartroute niet opgenomen in het Programma Noordzee en kunnen schepen, zoals momenteel ook het geval is, zelf hun koers bepalen. In het Noordzeeakkoord is afgesproken dat de begrenzing van de Doggersbank wordt aangepast (NZA geeft aan: Vergroting van het gesloten gebied voor bodemberoerende visserij op de Doggersbank). Het ministerie van LNV overweegt momenteel welke aanvullende maatregelen genomen dienen te worden met oog op deze aanpassing. Indien een aanpassing volgt, zal er een aanwijzingsbesluit ter wijziging worden voorbereid door middel van de uniforme openbare voorbereidingsprocedure. Dit betekent dat eerst een ontwerpbesluit ter inzage wordt gelegd, waarop kan worden gereageerd. Een voorbereiding wordt bekend gemaakt via de website www.natura2000.nl. Dit ontwerpbesluit wordt later in 2022 verwacht.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
015	1	Gaarne reageert NetVISwerk (de landelijke vereniging van kleinschalige beroepsvissers in de kust- en binnenvisserij) samen met de Vereniging van beroepsvissers op de Ooster-, Westerschelde en de Voorde/to {OVW) op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027. Onze gezamenlijke reactie heeft met name betrekking op hoofdstuk 9.2. met de titel Structuurvisiekaart 2022-2027 en betreft het volgende. Op pag. 6 van het Aanvullend Ontwerp Programma staat de volgende passage: "Visserijgegevens ontbreken op de structuurvisiekaart, omdat de visserij in beginsel overal toegang heeft, mits er geen beperkende maatregelen gelden.". NetV/Swerk en OWV merken hierbij het volgende op: • Bij de start van het Noordzee Overleg (NZO) was duidelijk dat de grootschalige bouw van windparken ingrijpende beperkingen zou opleveren voor de visserijsector. • NetVISwerk heeft zich er bij de onderhandelingen over het Noordzee akkoord (NZA) sterk voor gemaakt dat er kleinschalige visserij in windparken kan plaatsvinden. • Naar verwachting zijn de mogelijkheden daarvoor gunstig. Wageningen Marine Research (WMR) wil dit samen met de visserijsector en eigenaren van windparken onderzoeken nader onderzoeken. • Voor een door dit consortium ingediend onderzoeksvoorstel heeft het ministerie van LNV bij voorbaat voor de visserijsector belangrijke vismethoden als ontoelaatbaar bestempeld. • NetVISwerk en OWV zijnvan mening dat daarmee relevante en interessante mogelijk-heden voor met name de kleinschalige visserij in windparken buiten beschouwing blijft. NetVISwerk en OWV vinden dat daarmee het toekomstperspectief van de kleinschalige kustvisserij substantieel zou verminderen. • Het voorgaande punt geldt des te meer, omdat juist de kleinschalige kustvisserij weinig impact heeft op het mariene ecosysteem en om die reden als zeer duurzaam wordt gekenschetst 1). Daarmee draagt deze vorm van visserij bij aan de deostelling, zoals vermeld op pag. 6 van het Aanvullend Ontwerp Programma. Daar staat onder het kopje "Natuur_in relatie tot visserij(voedse/voorziening)" de volgende zinsnede vermeld: "Ook de omslag naar duurzame visserij is in de NOIV benoemd als nationaal belang.	Medegebruik van windparken door experimenten met passieve visserij wordt op dit moment door het Rijk gefaciliteerd middels uitvragen in de Staatscourant. Hierbij moet te allen tijde aan voorwaarden worden voldaan die voortkomen uit zowel de Visserijregelgeving als de Waterwet. Het belang van een verkenning voor verruiming van de commerciële mogelijkheden voor passieve visserij in windparken op zee wordt erkend. Hiervoor wordt nader onderzoek uitgezet. Zie ook beantwoording zienswijze 015-02.	Nee
015	2	Op basis van het voorgaande pleiten NetV/Swerk en OWVvoor opname in het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022 - 2027 van een breed opgezet onderzoek naar de mogelijkheden voor visserij in windparken, waarbij in kaart gebracht wordt welke risico's de diverse vismethodes met zich meebrengen, zodat op basis daarvan is vast te stellen welke vismethoden in windparken toelaatbaar zijn.	De behoefte aan een breed opgezet onderzoek naar de mogelijkheden van passieve visserij in windparken wordt erkend. Hiervoor wordt nader onderzoek uitgezet, zie ook beantwoording van zienswijze 015-1. Op basis van dit onderzoek zal er in kaart worden gebracht welke risico’s bepaalde vistuigen met zich meebrengen zodat er op basis daarvan kan worden vastgesteld welke vistuigen er toelaatbaar zijn in windparken.	Nee
016	1	Met interesse heeft HISWA-RECRON het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 doorgenomen. Waar het Ontwerp Programma Noordzee de zoekgebieden voor windenergie op zee heeft bepaald, wijst het Aanvullend Ontwerp een deel van deze zoekgebieden aan als windenergiegebieden op zee. Positieve grondhouding In de basis is HISWA-RECRON een groot voorstander van nieuwe windmolenparken op zee. Als toeristische branche hechten we een groot belang aan duurzaamheid en dus ook in de toepassing van windenergie op zee. U stelt dat de ruimte op de Noordzee schaars is maar dat de komende decennia een forse groei van windenergie op zee wordt verwacht. U dient daarbij rekening te houden met scheepvaart, natuurontwikkeling en er moet voldoende ruimte overblijven voor defensie, visserij, en andere gebruikers van de Noordzee. Dit betekent dat er in balans met andere gebruikers onder andere in het Noordzeeoverleg een integrale afweging is gemaakt bij de aanwijzing van windenergie-gebieden. Ook HISWA-RECRON is bij deze overleggen betrokken geweest om de toeristische belangen te duiden.	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
016	2	Zoekgebieden In het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 komt u tot een cartografische weergave c.q. een ruimtelijke reservering van gebieden, waarbinnen verder wordt onderzocht óf, en zo ja, waar, de windparken het best ontwikkeld kunnen worden. Na de aanwijzing van windenergiegebieden in het Programma Noordzee, zal er daarom sprake zijn van nadere uitwerkingen en verdere (ecologische) onderzoeken om de exacte locaties van de windparken in de windenergiegebieden en daarbij benodigde (mitigerende) maatregelen te kunnen bepalen. HISWA-RECRON hecht er aan goed betrokken te worden bij de onderzoeken die gaan bepalen wat de meest geschikte gebieden voor nieuwe windturbine parken zullen zijn. Met name omdat we zien dat het woord toerisme in uw onderliggende stukken in het geheel niet terugkomt. Toerisme op het land inclusief de belangen voor de Waddeneilanden is wat HISWA RECRON betreft volledig uit het oog verloren.	In uw zienswijze refereert u naar het belang van toerisme op land en het belang voor de Waddeneilanden. De aangewezen windenergiegebieden liggen in vergelijking met eerder ontwikkelde windenergiegebieden ver uit de kust. Er wordt niet herkend dat de belangen van toerisme of van de Waddeneilanden uit het oog zijn verloren. Bij de gebieden waar wordt verwacht dat windparken zichtbaar zijn, komt dit aspect terug in de milieueffectrapportage en de afwegingen bij de kavelbesluiten.	Nee
016	3	Behoud landschappelijke kwaliteit De zoekgebieden 4 en 8 geprojecteerd ten westen van de Waddeneilanden liggen relatief dichtbij deze belangrijke toeristische gebieden. Dit betekent dat wanneer hier grootschalige windenergieparken verrijzen deze zeer goed zichtbaar zullen zijn vanaf de stranden en er sprake is van horizonvervuiling. Omdat we in heel Nederland steeds meer windmolenparken voor de kust hebben gekregen betekent dit ook dat er steeds minder locaties zijn waar je nog kunt genieten van een niet geïndustrialiseerde horizon.	De gebieden 4 en 8 zijn niet aangewezen als windenergiegebied. Dit zijn zoekgebieden waarover tijdens een partiële herziening wordt besloten of deze worden aangewezen. Daarbij zal de landschappelijke kwaliteit meegewogen worden.	Nee
016	4	Landschapskwaliteit en relatie toerisme eldersonderbelicht/ 55 km grens Het is dan ook opvallend dat in uw onderliggende stukken niet wordt verwezen naar de toeristische belangen van de Waddeneilanden en kustgemeenten. Het economisch belang is met circa 90% voor toerisme op de Waddeneilanden erg groot. In figuur/tabel 2 is door onderzoeksbureau Pondera becijferd wanneer een windmolenpark wel of niet goed zichtbaar is en hieruit blijkt dat minimaal een 55 km afstandsgrens t.o.v. de kust een logische keuze is om zo een vrije horizon te kunnen garanderen. HISWA RECRON pleit er daarom voor hier serieus rekening mee te houden en nieuwe zoekgebieden tenminste 55 kilometer buiten de kust gaat realiseren. Niet in de laatste plaats omdat de windmolens steeds groter/hoger worden en daarmee duidelijker zichtbaar zullen zijn (zie afbeelding 1 als illustratie). Uiteraard kennen we de onderzoeken van het Rijk uit 2016 waarin wordt gesteld dat de toerist zich niet laat weerhouden om het strand te bezoeken als er voor de kust een windmolenpark wordt gerealiseerd. Omgekeerd kennen we ook onderzoeken waaruit blijkt dat wanneer de toerist een keuze heeft voor een strand met of zonder windmolens voor de kust het laatste wel degelijk de voorkeur geniet. Verder is Nederland dusdanig dichtbevolkt en ontvangt het vele gasten uit met name Duitsland dat er simpelweg geen andere keuze isom toch maar op het strand plaats te nemen met eennoodgedwongen 'uitzicht' op een windmolenpark. We vragen u daarom nadrukkelijk om ook de landschappelijke kwaliteit een belangrijke plaats te geven in het afwegingskader én hier, naast HISWA-RECRON, ook de gemeentebesturen op de Waddeneilanden en kustgemeenten bij te betrekken. Niet in de laatste plaats omdat we in Nederland nog nauwelijks locaties over hebben waarbij we onbelemmerd vrij zicht op de horizon hebben en dit juist een belangrijk toeristisch belevingsaspect is.	In de meeste gevallen liggen de aangewezen windenergiegebieden meer dan 55 kilometer uit de kust. Daar waar zichtbaarheid aan de orde kan zijn, wordt dit aspect nader onderzocht in de milieueffectrapportage bij de kavelbesluiten. Zoekgebied 4, dat min of meer parallel loopt langs de twaalfmijlszone ten noorden van de Waddeneilanden is niet aangewezen als windenergiegebied. Op het moment dat hierover een nadere afweging wordt gemaakt, zullen de regionale en lokale overheden en HISWA-Recron betrokken worden en wordt het aspect van landschappelijke kwaliteit meegewogen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
016	5	Concluderend HISWA-RECRON benadrukt het belang van nieuwe windmolenparken op zee maar constateert ook dat de toeristische belangen en het behoud van landschapskwaliteit onderbelicht is gebleven in dit Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027. Een minimale afstand van 55 kilometer voor eventuele nieuwe windmolenparken voor de Waddeneilanden/kust is daarom noodzakelijk. Afsluitend, waar Nederland eerst het land van de onbegrensde vergezichten was langs haar kustlijn is dit de afgelopen jaren onder druk komen te staan. Het is daarom ook een taak van het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat om dit thans nadrukkelijker mee te wegen in de ontwikkeling van nieuwe windmolenparken op zee waaronder voor de Waddeneilanden. De zoekgebieden kunnen geprojecteerd worden in verder weg gelegen territoriaal gebied uiteraard rekening houdend met hiervoor genoemde belangen (figuur 3).	Er wordt niet herkend niet dat de landschappelijke kwaliteit onderbelicht is gebleven. De meeste aangewezen windenergiegebieden liggen beduidend verder uit de kust. Daar waar zichtbaarheid aan de orde is, wordt dit meegenomen in de project MER bij kavelbesluiten. Gebied 4, dat min of meer parallel loopt aan de twaalfmijlszone ten noorden van de Waddeneilanden is zoekgebied. Op het moment dat hierover nadere besluitvorming plaats vindt in het kader van de partiële herziening van het Programma Noordzee, zullen de landschappelijke kwaliteiten meegewogen worden.	Nee
017	1	Bij dezen wil ik graag onze zienswijze op het Aanvullend ontwerp Programma Noordzee (PNZ) 2022- 2027 kenbaar maken, mede namens CPO en Beheersgroep West U.A. (PO West) en CPO en Beheersgroep Wieringen U.A. (PO Wieringen). In 2020 is het Akkoord voor de Noordzee (NZA) tot stand gekomen, na een proces volgend op de behoefte van belanghebbenden om rust en duidelijkheid te verkrijgen met betrekking tot de ruimtelijke planning en ontwikkelingen op de Noordzee. Het aanvullend ontwerp voorziet in een versnelling van uitbreiding van het areaal aan windparken met 10,7GW, waarbij ruimte voor 16,7GW beschikbaar is. Deze stap komt voor de visserijsector te snel en is te groot, hoewel wij ons bewust zijn van de aanvullende energieopgave, voortkomend uit de verhoogde Europese ambitie om in 2030 en CO2 reductie van 55% te realiseren ten opzichte van 1990. In het aanvullend ontwerp PNZ staan twee kaarten, kaart 3 (pagina 6) en kaart 4 (pagina 18), die voor de volledigheid gecombineerd zouden moeten worden om de ruimtelijke situatie te schetsen die de visserijsector de komende decennia te wachten staat. Wanneer deze kaarten gecombineerd worden (natuurgebieden, windgebieden en scheepvaartroutes waar visserijbeperkingen gelden), dan ontstaat het beeld van een zee die nagenoeg volgepland is, terwijl er ook een voedselopgave is vanuit de Europese Farm to Fork Strategie (EU COM/2020/381) waar invulling aan gegeven dient te worden. Wij zijn erkentelijk dat het belang van de visserij duidelijk benoemd wordt in het aanvullend ontwerp PNZ en onderstrepen de noodzaak voor adaptief beleid. Wij hechten groot belang aan een gefaseerde uitrol van wind op zee, met vooraf bepaalde 'go / no go momenten' waarin rekening wordt gehouden met de beschikbare kennis over ecologische, economische, maar ook de sociale effecten. Zoals gesteld wordt neemt niet alleen de ruimte om te kunnen vissen af; nieuwe windparken hebben ook invloed op de nautische veiligheid en mogelijk impact op voedselbeschikbaarheid, habitat en voortplanting van de voor ons belangrijke soorten vis, schaal- en schelpdieren.	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
017	2	In het aanvullend ontwerp wordt gesteld dat de visserij in beginsel overal toegang heeft, mits er geen beperkende maatregelen gelden (pagina 6). Dit is correct, echter er zijn steeds meer gebieden waar beperkende maatregelen gelden en daarbij is het niet zo dat overal waar gevist mág worden, gevist kán worden. Bepaalde gebieden zijn visrijker dan andere en daar waar gevist mag worden maar geen vis zit, heeft het geen zin om de netten uit te zetten. Voorts staat hier dat de omslag naar duurzame visserij benoemd is als nationaal belang. De visserij zoals deze in Nederland uitgevoerd wordt, valt onder het Europees Gemeenschappelijk Visserijbeleid (GVB). Deze vindt plaats binnen de gestelde duurzame bandbreedten van de wetenschappelijk onderbouwde TAC en quota, met in achtneming bban het principe van Maximaal Duurzame Oogst (MSY) en is in essentie duurzaam. Het gaat daarmee niet om een omslag naar duurzame visserij, maar om een verdere verduurzaming van de visserij.	Het klopt dat niet alle gebieden even rijk aan vis zijn. In de tekst is dit verduidelijkt. Wat betreft de zienswijze over duurzame visserij: erkend wordt dat het gaat om een verdere verduurzaming van de visserij.	Ja
017	3	Kijkend naar het PNZ, zal de ruimte voor de visserij gezocht moeten worden in het openstellen van gebieden waar visserijbeperking geen aantoonbare positieve impact heeft (Scholbox), meervoudig gebruik, het mogelijk maken van (een vorm van) visserij (ook op demersale soorten) in toekomstige windparken en flexibiliteit in wet- en regelgeving. De toename van windparken zal de noodzaak voor meervoudig gebruik alleen maar urgenter maken en hoewel dat nu nog niet gebeurt, daarmee ook de noodzaak om op termijn demersale visserij in windparken te kunnen beoefenen. Dit zou mogelijk gemaakt kunnen worden door verzekeringskwesties op te lossen alsmede het dieper ingraven van kabels, er vanuit gaand dat het scheepstype in de loop van de transitie ook zal veranderen naar een type schip dat past bij dit soort activiteiten. Dit is ook beschreven in het NZA, maar de noodzaak hiertoe neemt met oog op de plannen voor 2030 en daarna exponentieel toe. Wat betreft medegebruik in windparken is de onderhoudszone van de infield kabels van 250m aan weerszijden van de betreffende kabel van belang. Wij gaan graag in overleg over welke mogelijkheden dit wel/niet biedt voor visserijactiviteiten binnen de parken, wat naar verwachting ter sprake komt ten tijde van verkaveling. Het is wezenlijk dat de visserijsector bij dit proces nauw betrokken wordt.	De behoefte om waar mogelijk ruimte te zoeken voor visserij wordt herkend. In het Programma Noordzee is opgenomen dat het Rijk zich in Europees verband inzet voor het afschaffen van de nu geldende beperkende maatregelen in het Nederlandse deel van de Scholbox. Daarnaast wordt ingezet op meer voedselproductie met aquacultuur en vormen van passieve visserij welke de bodem niet of niet noemenswaardig beroeren. Sleepnettenvisserij wordt vooralsnog niet toegestaan in windparken. De mogelijkheden voor medegebruik in de vorm van passieve visserij komen aan de orde in gebiedsverkenningen en gebiedspaspoorten. De invulling van gebiedsverkenningen en gebiedspaspoorten wordt voorbereid in een werkgroep van het Noordzeeoverleg, de visserijsector is hierbij welkom.	Nee
017	4	Wij realiseren ons terdege dat dit een aanpassing van de huidige vloot vereist, welke ook in het NZA beschreven staat met de daarbij behorende middelen. Echter, deze middelen moeten evenredig meebewegen met de toename van beperkingen en daarmee verhoogde urgentie voor verandering. De middelen die in het NZA beschikbaar zijn gesteld, gaan uit van de gebiedssluitingen zoals geformuleerd in het NZA (2020). Dit aanvullend ontwerp voorziet in een toename van sluitingen en na 2030 zal dit naar verwachting nog meer toenemen kijkend naar de aanvullende zoekgebieden. Ook de compenserende en mitigerende maatregelen moeten meebewegen met deze ontwikkelingen. Wij pleiten voor een versnelde inzet van middelen voor sanering en innovatie en een verhoging van deze inzet, wanneer de plannen uit het aanvullend ontwerp worden vastgesteld.	Een sanering in het kader van het Noordzeeakkoord past niet binnen het staatsteunkader van de Europese Commissie. Op dit moment wordt een saneringsregeling in het kader van de Brexit Adjustment Reserve voorbereid. In het kader van de aanwijzing van extra windenergiegebieden in het Programma Noordzee komen aanvullende middelen beschikbaar voor de visserij.	Ja / Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
017	5	Tevens realiseren wij ons dat hier meer voor nodig is dan een wens voor meer compensatie. In het aanvullend ontwerp wordt meermaals verwezen naar 'de Kottervisie'. Er is echter nog geen sprake van een kottervisie, er is slechts een advies over een te ontwikkelen visie uitgebracht door mevrouw Annemie Burger in 2019. Dit advies is met appreciatie naar de Tweede Kamer gestuurd, maar is nooit omgezet in een concrete visie. Wij pleiten, met oog op de veranderingen en aanvullende plannen voor wind op zee, ten zeerste voor het formuleren van een concrete visie op de kottervisserij, of beter nog: een Rijksvisie op Voedsel uit Zee, waarin vanuit overheidswege aangegeven wordt wat de ambitie is op het vlak van voedselproductie en behoud daarvan. Deze Visie op Voedsel uit Zee zal nauw samenhangen met het NZA en het PNZ en het is zaak om, gezamenlijk met de NZO partners, een dusdanige visie vorm te geven zodat er snel én gericht stappen gezet kunnen worden om te komen tot een transitie van de manier waarop wij voedsel uit zee halen. Het spreekt voor zich dat wij hier graag onze bijdrage aan leveren, en onze kennis beschikbaar stellen.	In het coalitieakkoord is aangegeven dat, gezien de uitdagingen voor de visserij, er voldoende ruimte en perspectief moet zijn voor innovatie en diversificatie. Samen met vissers en de andere partners in het Noordzeeoverleg zal hier het komende jaar mee aan de slag worden gegaan. Paragraaf 4.2 en paragraaf 9.1.2 en zijn naar aanleiding van uw zienswijze aangepast.	Ja
017	6	Op pagina 21 wordt bijvoorbeeld melding gemaakt van grootschalige kweek van zeewier (tot 400m2), wat toebehoort aan de voedseltransitie. Echter, in 2019 heeft een consortium onder WMR berekend (rapportage BO-43-023.03-005, Duren, van L. et al.) dat afhankelijk van de soort zeewier, bij de kweek met een oppervlakte van 145m2-350m2 al de ecologische draagkracht al bereikt kan zijn.	In het Programma Noordzee wordt zeewierkweek als één van de nieuwe vormen van voedselproductie benoemd. Echter, erkend wordt dat grootschalige zeewierkweek relatief veel nutriënten kan onttrekken, wat beperkingen met zich mee kan brengen voor het beschikbare teeltoppervlak en de natuur eromheen. Het Rijk is voornemens middels publiek-private samenwerking een scale-up experiment van 1 km2 te realiseren. Dit om onder andere de positieve en negatieve ecologische effecten van zeewierkweek te onderzoeken. Dit zal in windpark Borssele plaatsvinden.	Nee
017	7	Vanuit de sector doen wij als partijen de handreiking om samen met het Ministerie van LNV en relevante NZO partners op korte termijn stappen te zetten en vorm te geven aan een Visie op Voedsel uit Zee.	Betrokkenheid vanuit de sector is noodzakelijk en het aanbod wordt op prijs gesteld. Uiteraard is de betrokkenheid van het Noordzeeoverleg hierbij ook essentieel. Zie ook de beantwoording van deelzienswijze 017-5.	Nee
017	8	Er wordt aangegeven (pagina 9) dat gedurende de looptijd van het PNZ het Rijk uit zal werken hoe om te gaan met conflicten tussen nationale belangen, wij onderstrepen de urgentie hiervan en zouden graag zien dat dit opgepakt wordt in het eerste stadium van de looptijd.	Uw zienswijze wordt onderschreven. Er wordt onderkend dat door toenemend ruimtegebruik verschillende activiteiten van nationale belang met elkaar kunnen conflicteren. In het Programma Noordzee wordt zoveel mogelijk mede aan de hand van kaders invulling gegeven aan de afweging van de verschillende belangen. Naar de toekomst toe zal dit zich in aanvullend beleid verder moeten uitkristalliseren. Na vaststelling van het PNZ zal daar mee worden gestart.	Nee
017	9	Ruimtelijke ordening op zee is bij uitstek geen nationale kwestie, daar de ecologische en economische activiteiten niet ophouden bij de landsgrenzen, zeker op de Noordzee niet. Hier is in hoofdstuk 9.3.2. en hoofdstuk 9.6 gelukkig terecht aandacht voor. Wel is het vooralsnog zorgelijk te lezen dat het Verenigd Koninkrijk vooralsnog is uitgenodigd voor de werkgroep North Sea Maritime Spatial Planning, waaruit geconcludeerd mag worden dat hier nog geen toezeggingen zijn gedaan. Deelname van het VK aan deze werkgroep is cruciaal voor de kottervisserij, daar een groot deel van de visserijactiviteit (en dus uitwijkmogelijkheid) zich in Britse wateren bevindt en de ruimtelijke plannen aldaar nauw samenhangen met de visserijmogelijkheden voor Nederlandse vissers. Met oog daarop is de heronderhandeling met het VK in het kader van de Brexit in 2025 ook zeer bepalend voor het perspectief in de visserij. Niet alleen ecologische effecten moeten internationaal bekeken worden, ook economische effecten (pagina 17).	In de uit te voeren sociaaleconomische impactanalyse naar de gevolgen van alle ontwikkelingen voor de visserijsector zal zeker ook aandacht zijn voor de internationale aspecten.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
017	10	Op pagina 15 wordt gesteld dat inzet op natuurversterkende maatregelen de algehele toestand van het Noordzee-ecosysteem positief beïnvloedt, en daarmee de ecologische ruimte voor de toename van windenergie. Vanuit de visserijsector willen wij het belang van meetbaar resultaat en adaptief beleid benadrukken. Vooraleer er natuurversterkende maatregelen genomen worden dient een nulmeting gedaan te worden en gedurende de looptijd dient er monitoring plaats te vinden, al dan niet gevolgd door aanpassing van de maatregelen. Daarbij kan het niet zo zijn dat ecologische ruimte meteen wordt ingevuld door 'meer windenergie op zee', zoals het hier geformuleerd lijkt te worden. Ook de visserij heeft baat bij een vitale zee, waarbij niet op het randje van de mogelijkheden wordt geacteerd maar er sprake is van een voorzorgsprincipe voor alle gebruikers, zoals deze ook voor de visserij (al jaren) in acht wordt genomen. Liever te veel ecologische ruimte en optimale economische resultaten, dan alle ruimte benutten coûte que coûte.	Natuurversterkende maatregelen moeten niet alleen bijdragen aan de staat van instandhouding (N2000) en de goede milieutoestand (KRM) maar ook aan de basis van duurzaam gebruik van de Noordzee, waaronder voedsel en energie. Concrete maatregelen zullen worden gebaseerd op te formuleren soorten en habitatplannen met gerichte doelen en acties. Om de effectiviteit van zulke maatregelen te bepalen is (project) monitoring noodzakelijk. Mogelijk zijn nulmetingen nodig als basisinformatie ontbreekt.	Nee
017	11	De WMR rapportage van Deetman et al. (2020) wordt aangehaald ter onderbouwing van de gemaakte keuzes in het PNZ. Vanuit de visserij zijn in eerdere overleggen met LNV grote bezwaren geuit tegen de methodologie in deze rapportage omdat cumulatieve impact niet wordt meegewogen. Een sociaal economische impact analyse van de brede ontwikkelingen in de visserij, waar de uitrol van wind op zee onderdeel van is, geeft een beter beeld van de werkelijke impact van wind op zee in de context van de actualiteit. De waarde van het gebied hangt namelijk nauw samen met de waarde en mogelijkheden voor alternatieve vangstgebieden (in relatie tot kosten om er te komen), maar wanneer de alternatieve vangstgebieden of alternatieve vangstmethoden niet benut kunnen worden, dan neemt de waarde van de windgebieden toe. Deze brede impact analyse is nog niet gereed, maar daarbij zegt het WMR rapport uit 2020 dus relatief weinig over het verlies dat door de visserijondernemer geleden wordt. Ook hierbij is het belang van een visie op voedselproductie met daarbij als kernvraag: 'wat kan er straks nog wel?' prominent aanwezig.	Zie de beantwoording van zienswijze 042-5 op het Ontwerp Programma Noordzee. Voor een op te stellen visie op voedselproductie, zie de beantwoording van deelzienswijze 017-7 in deze tabel.	Nee
017	12	Het is voor de visserijsector moeilijk te bevatten welke verandering de komende decennia gevraagd wordt van de ondernemer. Laat staan als er ook nog sprake is van de aanleg van kunstmatige eilanden in zee. Duidelijke streefbeelden, kaders en flexibiliteit van zowel de visserij als het Rijk zijn van groot belang om invulling te kunnen geven aan de nodige transitie. Alsmede mitigerende maatregelen en compensatie die gekoppeld is aan de afname van visserijmogelijkheden. Wij zien er naar uit het gesprek hier over in NZO verband te voeren en verblijven in afwachting van uw antwoord.	Zie beantwoording deelzienswijze 017-4 en 017-7.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
018	1	De Nederlandse Olie en Gas Exploratie en Productie Associatie (NOGEPA) behartigt de gemeenschappelijke belangen van bedrijven die een vergunning hebben voor de exploratie, ontwikkeling en productie van koolwaterstoffen (gas en olie) op land en offshore in Nederland. NOGEPA en haar leden zetten zich in voor een CO2-neutraal energiesysteem met innovaties, investeringen en infrastructuur. Op weg naar dit toekomstige energiesysteem draagt NOGEPA bij aan de invulling van de Nederlandse energievraag met veilig, schone en verantwoorde productie van koolwaterstoffen. Wij hebben tevens kennis genomen van het Aanvullend ontwerp programma Noordzee 2022-2027 dat op 09 november 2022 gepubliceerd en geldt als vervanging van hoofdstuk 9 van het Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 (OPN). Wij maken graag gebruik van de gelegenheid op dit aanvullende ontwerp te reageren. Wij merken hierbij op dat een aantal van onze leden ook separaat zullen reageren. Op 17 september 2021 hebben wij een zienswijze inzake het voornemen tot het vaststellen van het Ontwerp Nationaal Water Programma 2022-2027 ingediend. Deze zienswijze is als bijlage bijgevoegd.	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee
018	2	In het Aanvullend OPN wordt verschillende malen opgemerkt dat de winning van fossiele brandstoffen geleidelijk wordt uitgefaseerd. Dit is juist maar wij hechten er veel waarde aan te benadrukken dat beleidsperiode waarop het OPN ziet (2022-2027) beduidend korter is dan de termijn waarop olie- en gaswinning uiteindelijk uitgefaseerd zullen zijn. Ook zal in deze periode nog exploratie plaatsvinden en nieuwe velden in productie worden genomen. Het belang van de winning van olie en gas op de Noordzee wordt uiteengezet in onze zienswijze van 17 september 2021 waarnaar wij kortheids-halve verwijzen. Ook uit de NOVI volgt dat de winning van koolwaterstoffen een activiteit van nationaal belang is. Om deze reden verzoeken wij u bij de aanwijzing van nieuwe windenergiegebieden in overleg te treden met onze leden die ter plekke houder zijn van opsporings- of winningsvergunningen onder de Mijnbouwwet, zodat hun (exploratie) belangen volwaardig meegewogen kunnen worden.	De op pagina 8 bedoelde uitfasering van olie- en gaswinning is inderdaad niet voorzien vóór 2030, het tekstgedeelte beoogt de ontwikkelingen op de lange termijn te schetsen. Het tekstgedeelte is verhelderd om dit te reflecteren. In de partiële herziening van het Programma Noordzee die start in 2022 zullen nieuwe windenergiegebieden worden aangewezen. De samenhang tussen scheepvaart– en mijnbouwactiviteiten wordt in deze fase afgestemd. De mijnbouwsector wordt daarbij betrokken. Detaillering vindt aansluitend plaats tijdens de fase van routekaarten en kavelbesluiten, waar de mijnbouwsector eveneens bij wordt betrokken.	Ja
018	3	In paragraaf 9.1.2 zijn de ruimtelijke ontwikkelingen van de verschillende sectoren actief op de Noordzee beschreven. Wij missen onze sector in deze paragraaf.	U wijst op een omissie. De sub-paragraaf “wind op zee” heeft als nieuwe naam “energiewinning” met daarin een bredere beschrijving van de ontwikkelingen, waaronder wind op zee en mijnbouw.	Ja
018	4	Op pagina 8 wordt, onder het kopje ‘olie- en gaswinning’ opgemerkt dat de veilige afstand tot mijnbouwinstallaties bij helikoptervluchten onder voorwaarden kan worden beperkt. In onze zienswijze hebben reeds onze standpunt over dit onderwerp naar voren gebracht. Hier hebben wij verzocht in het OPN op te nemen dat maatwerk op basis van een analyse door ter zake kundige experts dient plaats te vinden met steeds de 5 nautische mijl als veilige uitgangspunt. Wij handhaven dit standpunt en verwijzen kortheidshalve nar de punt 38 tot en met 43 uit onze zienswijze d.d. 17 september 2021.	U herhaalt uw standpunt over de veilige afstand tot mijnbouwinstallaties voor helikoptervluchten. Voor beantwoording van deze deelzienswijze wordt u verwezen naar de beantwoording van zienswijzen op het Ontwerp Programma Noordzee, specifiek deelzienswijzen 022-29 en 022-30.	Nee
018	5	Verder wordt op pagina 9 aangegeven dat buiten gebruik gestelde kabels en leidingen worden opgeruimd tenzij de maatschappelijke baten van het laten liggen groter zijn dan de maatschappelijke kosten. Wij wijzen hierbij op het belang onderscheid te maken tussen kabels en leidingen die vallen onder de Waterwet (met I&W als bevoegd gezag) en kabels en leidingen die vallen onder de Mijnbouwwet (met EZK als bevoegd gezag). Wij verwijzen u kortheidshalve naar punt 45 en 49 uit onze zienswijze van 17 september 2021.	Voor beantwoording van deze deelzienswijze wordt u verwezen naar de beantwoording van zienswijzen op het Ontwerp Programma Noordzee, specifiek deelzienswijzen 022-33 tot en met 022-37.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
018	6	Tot slot Gezien de complexiteit van de in het (Aanvullend) Ontwerp Programma Noordzee beschreven thema's en de vele ontwikkelingen die het ruimtelijk beleid van de Noordzee raken, behoudt NOGEPA zich het recht voor om op een later moment in deze nog een aanvullende zienswijze in te dienen wanneer omstandigheden daartoe nopen en ten aanzien van onderdelen van het (Aanvullend) Ontwerp Programma Noordzee (alsmede de aanverwante documenten) waarvan in het voorgaande is opgemerkt dat deze onvoldoende duidelijk zijn weergegeven. NOGEPA is graag bereid tot een nadere toelichting op deze zienswijze, omdat veel waarde wordt gehecht aan het op constructieve wijze in dialoog blijven met de overheid en andere stakeholders. NOGEPA zou graag haar visie met de betrokken ministeries bespreken. NOGEPA is overigens graag bereid om kennis te delen ten behoeve van het opstellen van de definitieve versie van het Programma Noordzee 2022-2027, het Nationaal Water Programma 2022-2027 en de overige aanverwante documenten. Tot slot wordt het zeer op prijs gesteld wanneer NOGEPA ten aanzien van de verdere gang van zaken op de hoogte gehouden wordt.	Indiener is van begin af aan betrokken geweest bij de voorbereiding van de besluitvorming en het overleg over Ontwerp PNZ en het (Aanvullend) Ontwerp en als één van de afgevaardigden van de sector energie in het NZO. In dit gremium is op consensus gericht overleg gevoerd. De termijn om een zienswijze in te dienen op het Aanvullend ontwerp was 6 weken en is nu gesloten. Alle adviezen, zienswijzen en conclusies van het NZO worden meegenomen bij de vaststelling van het PNZ. De (hierboven beantwoorde) zienswijzen van de indiener hebben betrekking op mijnbouwbelangen in relatie tot windparkontwikkeling en clearways. Het Rijk, zowel het ministerie van EZK als IenW, gaat graag bij het vervolg weer met u en andere betrokkenen in gesprek in het kader van de vervolgtrajecten waarin opnieuw afwegingen en besluiten plaats vinden. Het gaat om Routekaart 2030+, kavelbesluiten in specifieke windenergiegebieden en de partiële herziening van het Programma Noordzee. Zie ook de beantwoording van deelzienswijzen 008-1, 014-1 en 019-1.	Nee
019	1	[..] Op weg naar een COrneutrale energievoorziening in 2050 draagt ook ONE Dyas actief bij aan de vraag naar energie. Dit doen wij door de productie van olie en gas met een zo laag mogelijke ecologische voetprint. Een voorbeeld hiervan is de voorgenomen gaswinning in N0S A met 85% lagere emissies, doordat het platform geëlektrificeerd wordt met offshore-windenergie. In het Aanvullend Ontwerp-Programma Noordzee 2022-2027 hebben wij opgemerkt dat nieuwe zoekgebieden voor windenergie in het Noordelijke deel van de Nederlandse Noordzee worden aangewezen, waaronder zoekgebied 6. Aansluitend aan dit zoekgebied wordt een nieuwe clearway Esbjerg-Hull voorgesteld. ONE-Dyas is in eenconsortium met collega-maatschappijen van delen van het mijnbouwblok F06 sinds 2009. De voorgestelde clearway Esberg-Hull loopt door het mijnbouwblok F06. Vanaf 2012 voert het consortium al voorbereidende werkzaamheden en studies uit naar het F06-1Jsselveld. Eind 2020, begin 2021heeft ONE-Dyas samen met het consortium het olieveld F06-1Jssel aangeboord, dat momenteel verder onderzocht wordt op omvang en winbaarheid. Dit veld willen wij in 2023 in productie nemen. Voor de ontwikkeling van het F06-1Jsselveld wordt een centraal satellietplatform geïnstalleerd (zie kaart van bijlage 1), dat via een pijpleiding met een bestaand productieplatform wordt verbonden. Vanuit het centrale satellietplatform worden diverse productie en waterinjectieputten in het reservoir geboord. Het is noodzakelijk een boven het zeeoppervlak uitstekende installatie te gebruiken. Dit platform is nodig omdat regelmatig onderhoud uitgevoerd zal moeten worden aan de productieputten. Daarnaast dient het productiewater gescheiden te worden van de olie., alvorens opnieuw geïnjecteerd te worden in het reservoir. Zowel het onderhoud als het scheiden van het water en de olie zijn niet mogelijk via een installatie onderwater (een zg. 'subsea installation'). De positie van het satelliet platform is noodzakelijkerwijs centraal in het veld, om zo het gehele veld te kunnen bestrijken met horizontale productieputten. Als het platform buiten de voorgenomen vaarroute zou worden geplaatst wordt het onmogelijk om het gehele veld aan te kunnen boren vanaf dit platform. Daarnaast bevinden zich in het windenergie zoekgebied 6 een aantal mogelijke olievelden (zie kaart van bijlage 1) die ONE-Dyas in de nabije toekomst van plan is aan te boren. Indien hier olie of gas wordt aangetoond, maakt de aanwezigheid van een windmolenpark de ontwikkeling van deze prospects uitermate ingewikkeld, zo niet onmogelijk. Daarnaast heeft de productie van het F06-1Jsselveld waarde voor Nederland. Het levert werkgelegenheid en inkomsten voor de staat op. Olie en gas die in Nederland gewonnen worden, hebben een kleinere ecologische voetprint dan olie en gas dat ingevoerd moet worden.	Zie zienswijze 014-1 voor het proces ten aanzien van clearways. Zoekgebieden 6 en 7 zijn in het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee niet aangewezen als windenergiegebied, maar zijn indicatief op de kaart gezet als zoekgebieden met de bedoeling hierover te besluiten in het kader van de partiële herziening. In dit proces, dat in 2022 van start gaat, zal nader onderzoek naar de gebieden plaatsvinden, onder andere naar effecten op andere gebruikers van de Noordzee. Duitsland heeft op 27 januari 2021 een internationale consultatie gehouden waarin Duitsland het nieuwe Marine Spatial Plan heeft gepresenteerd (BSH - Maritime-Spatial-Plan-2021). Hierin is de Duitse clearway SN15 opgenomen als clearway d in Nederland, welke vanuit Denemarken, via Duitsland en Nederland richting het Verenigd Koninkrijk loopt. De ligging van de Duitse clearway kan de Nederlandse overheid niet veranderen. Hoe de clearway in de Nederlandse EEZ komt te liggen, zal in het vervolg zowel met de Nederlandse stakeholders als met de buurlanden besproken worden. De ruimte die in het Programma Noordzee op de zoekgebiedenkaart staat is een ruimtelijke indicatie. Bovendien kan ook de begrenzing van het zoekgebied zo nodig wijzigen. Deze twee punten zijn in de tekst van het Programma Noordzee verduidelijkt.	Ja

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
019	2	Concluderend maakt de locatie van de voorgestelde clearway het onmogelijk het F06-1Jsselveld te ontwikkelen, omdat het noodzakelijke satelietplatform zich midden in de clearway bevindt. Bovendien maakt het windenergie zoekgebied het onmogelijk de prospectieve voorkomens aan te boren. Wij verzoeken u de clearway ongeveer 20 km naar het zuiden te verplaatsen en tevens het zoekgebied 6 te verplaatsen of te verkleinen.	Zie beantwoording deelzienswijzen 014-1 en 019-1.	Nee
020	1	Inleiding Graag maakt het TKI Wind op Zee gebruik van de mogelijkheid om te reageren op aanvullend ontwerp Programma Noordzee. In sectie 9.1.1 van het document wordt o.a. op basis van de NOVI, geconstateerd dat de grote opgave voor windparken op de Noordzee een aantal knelpunten met zich meebrengt. Het TKI Wind op Zee deelt die constatering en voert het Missiegedreven Innovatieprogramma Hernieuwbare Elektriciteit op Zee uit. Dit programma (MMIP 1) is onderdeel van de Integrale Kennis- en Innovatie Agenda (IKIA) van het Klimaatakkoord. Dit programma adresseert juist de in het aanvullend ontwerp genoemde knelpunten. Dat gebeurt door onderzoeks- en innovatieactiviteiten gericht op kostenreductie, systeemintegratie en ruimte (waaronder ecologie).	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
020	2	Aanwijzing gebieden In het aanvullend ontwerp Programma Noordzee wordt geconstateerd dat "opslag van energie op zee, en het transport naar land" fors zullen worden uitgebreid, de inzet van waterstof zal worden vergroot en de winning van olie en gas zullen worden uitgefaseerd. Het transport naar land wordt een knelpunt om verschillende redenen: technisch (aansluitmogelijkheden), economisch (kosten lange afstand transport van grote capaciteiten in de vorm van elektronen) en ruimtelijk (omgeving, ecologie). Zo wordt bij 9.3.1 gesteld dat gebieden 3, 6 en 7 pas na 2030 te ontwikkelen zijn omdat de aanlanding niet tijdig gerealiseerd kan zijn. Wij willen graag specifiek reageren op de selectie van nieuwe gebieden voor de periode vóór 2030. 1. Waterstof zal een belangrijk element worden in de energievoorziening om de benodigde doelstellingen van een klimaatneutraal 2050 te behalen. 2. Lokale productie van waterstof in Nederland is belangrijk vanwege mogelijke risico's bij importafhankelijkheid én het kunnen missen van de kansen voor de productie van afgeleide downstream producten zoals duurzame plastics en duurzame transportbrandstoffen. Door de transportkosten per schip vanuit anderen landen en doorgezette kostenreductie van offshore windenergie zal lokale productie naar verwachting kunnen concurreren met import. 3. In Nederland zal grootschalige (>2GW) productie en benodigd transport van waterstof efficiënter op zee dan op land kunnen gebeuren, o.a. vanwege goedkoper transport van energie via pijpleidingen vergeleken met elektriciteitskabels. Dit voordeel van waterstof productie op zee wordt nog groter voor gebieden verder van de kust (>120-150 km) en biedt daarmee de mogelijkheid om verder weg gelegen gebieden efficiënt te ontsluiten. 4. Het gebruik van bestaande pijpleidingen biedt kansen om de druk op de ecologie en omgeving te beperken. Een bestaande pijpleiding kan tussen de 10 en 12 GW aan offshore wind capaciteit transporteren. Deze pijpleidingen komen in de loop van de komende jaren vrij en kunnen ook nu al gebruikt worden door bijmenging van waterstof bij het aardgas. 5. Het is voor Nederland belangrijk om juist nu al te beginnen met de eerste innovatieprojecten, om op voldoende schaal al vóór 2030 klaar te zijn voor een versnelde uitrol van wind/waterstof op zee en het ontwikkelen van de supply chain. Deze ontwikkelingen sluiten goed aan bij de Nederlandse offshore energie en maritieme sterktes. Daarom vraagt het TKI Wind op Zee aandacht voor het nu al aanwijzen van één of meerdere gebieden die gunstig gelegen zijn ten opzichte van de bestaande pijpleidingen en mogelijkheden bieden voor de opschaling van offshore waterstofproductie. Hier kunnen de noodzakelijke innovatie en demonstratie projecten al vóór 2030 worden gerealiseerd, naast het maken van de sprong naar het noorden. Deze projecten zorgen in de periode tussen 2022 en 2030 voor de noodzakelijke kennisontwikkeling, innovatie, supply chain ontwikkeling en ontwikkeling van wet- en regelgeving om de schaalsprong vanaf 2030 te kunnen maken met een belangrijke bijdrage aan de Nederlandse economie.	Zie beantwoording deelzienswijze 009-2.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
020	3	Opgave in MW of MWh De ruimtelijke vraag is afgeleid van een doel in aantallen MW (of GW) productiecapaciteit. Hieronder liggen aannames over capaciteitsfactoren. In het document wordt uitgegaan van een dichtheid van 10 MW/km2om zo tot de benodigde ruimte te komen. Hierbij speelt dat niet ieder wind-jaar hetzelfde is en altijd afwijkt van gemiddeld. Het rekening houden met de jaarlijkse variabiliteit is belangrijk (zie ook rapport van het KNMI "Inter-annual wind speed variability on the North Sea"1). De benodigde capaciteit voor CO2 reductie zal met die jaar-op-jaar bandbreedte rekening moeten houden door uit te gaan van een minimaal wind-jaar. Daarnaast is het vanuit kostenoptiek belangrijk om meer ruimte te nemen. Kostenreductie blijft belangrijk, zowel om de stijgende kosten in het energiesysteem (conversie, transport, opslag) en om de industrie in staat te stellen te elektrificeren (zie hiervoor het rapport van CE Delft "Windenergie voor elektrificatie"2). Een keuze voor een lagere dichtheid draagt belangrijk bij aan die kostenreductie. Dit kan resulteren in een grotere ruimtevraag, en het aanwijzen van meer ruimte.	Zie beantwoording deelzienswijze 011-2.	Nee
021	1	De Nederlandse Aardolie Maatschappij B.V. (Hierna: 'NAM') heeft kennis genomen van het Aanvullend ontwerp programma Noordzee 2022-2027 dat op 9 november 2022 gepubliceerd en geldt als vervanging van hoofdstuk 9 van het Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 (OPN). Wij maken graag van de mogelijkheid gebruik om naar aanleiding daarvan een zienswijze in te brengen. NAM is houder van vergunningen voor exploratie, ontwikkeling en productie van koolwaterstoffen in de Noordzee. Meer in het bijzonder is NAM houder en operator van vergunningen voor exploratie, ontwikkeling en productie van koolwaterstoffen (met name aardgas) voor de blokken K14a, K15 en L13. Deze blokken bevinden zich in het gebied dat op grond van het Ontwerp Programma Noordzee van maart 2021 als Zoekgebied 2 Noord zou worden aangewezen en onze reactie richt zich derhalve met name op dit gebied. Een aantal 'Zoekgebieden voor windenergie' uit het Ontwerp Programma Noordzee worden in het Aanvullend ontwerp programma Noordzee alsnog aangewezen als 'Windenergiegebied'. Één van die gebieden is het gebied 2 Noord. Begrijpen wij het goed, dan is het de bedoeling dat in alle windgebieden die in het Programma Noordzee aangewezen worden (en dus ook het Windenergiegebied 2 Noord) tot en met 2030 maximaal 10,7 GW wordt ontwikkeld. In totaal is in deze gebieden ruimte voor 16,7 GW.	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
021	2	In het Ontwerp Programma Noordzee was de aanname dat zoekgebied 2 snel te ontwikkelen zou zijn als het defensie-oefengebied EHD41 naar het noorden zou worden verplaatst. In het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee blijkt dat verplaatsing van EHD41 niet mogelijk is. Toch wordt vastgehouden aan de aanname dat 'Windenergiegebied 2' snel en voor 2030 te ontwikkelen is. In verband met de aanwezigheid van een groot aantal mijnbouwplatforms en pijpleidingen ziet de NAM juist in het aan te wijzen 'Windenergiegebied 2 Noord' veel beperkingen. NAM is van mening dat die beprekingen tijdens de looptijd van het Programma Noordzee 2022-2027 nog zodanig zijn, dat in dit stadium niet besloten zou kunnen worden dit gebied al als Windenergiegebied aan te wijzen met de bedoeling daarin al één of meer windkavels uit te geven en windparken aan te leggen. Minstgenomen dient in dit verband rekening gehouden te worden met de zwaarwegende belangen van gaswinning in dit gebied. Ons inziens zijn belangrijke aspecten hierbij: Bereikbaarheid platforms over zee Voor een veilig en efficiënt gebruik van platforms dienen deze over zee goed bereikbaar te zijn. Dit houdt in dat voldoende corridors vrijgehouden moeten worden voor bevoorradingsschepen, jack-ups voor onderhoud, boorplatforms en hefschepen. Bereikbaarheid platforms door de lucht Voor een veilig en efficiënt gebruik van platforms dienen deze door de lucht goed bereikbaar te zijn. Dit houdt in dat voldoende aanvliegroutes en corridors vrijgehouden moeten worden. Dit geldt zowel voor de productieplatform die over een actief helicopterdek beschikken als ook voor platforms waar momenteel geen helicopterdek is. Immers alle platforms en putten moeten aan het einde van de levensduur verwijderd worden en de helikopter operaties zijn een integraal onderdeel van de hiervoor benodigde boorplatforms en hefschepen. Buisleidingen corridors Buisleidingen en kabels moeten toegankelijk blijven voor onderhoud en inspectie. Ruimte voor nieuwe activiteiten In het aan te wijzen 'Windenergiegebied 2 Noord' vinden activiteiten plaats die gericht zijn op het ontwikkelen van nieuwe prospects binnen de bestaande winningsvergunningen. Deze activiteiten kunnen tot nieuwe productieplatforms en pijpleidingen leiden. Hiervoor dient ruimte beschikbaar te blijven. Tevens wordt in dit gebied actief gekeken naar de mogelijkheid voor hergebruik van platforms en pijpleidingen voor opslag van CO2 en toekomstige productie en transport van waterstof. Ook bij deze activiteiten is ruimte nodig voor nieuwe infrastructuur. Invloed gaswinning en C02 opslag op de bodem Wij hechten er aan vooraf er op te wijzen dat de gaswinningsactiviteiten in het aan te wijzen 'Windenergiegebied 2 Noord' leiden tot bodembeweging. Hoewel hier geen significante bewegingen verwacht worden gaan wij ervanuit dat eventueel in dit gebied te plaatsen windparken in hun ontwerp hier op voorhand rekening mee houden. Tijdslijn In het Aanvullend OPN wordt verschillende malen opgemerkt dat de winning van fossiele brandstoffen geleidelijk wordt uitgefaseerd. Dit is juist maar wij hechten er veel waarde aan te benadrukken dat beleidsperiode waarop het OPN ziet (2022-2027) beduidend korter is dan de termijn waarop gaswinning in het aan te wijzen 'Windenergiegebied 2 Noord' uitgefaseerd zal zijn. Het is te verwachten dat na de beleidsperiode de mogelijkheden om ruimte voor wind te vinden in dit gebied toe zullen nemen, alsook de mogelijkheden om efficiënt de beschikbare infrastructuur te hergebruiken voor bijvoorbeeld waterstofproductie en -transport. Het is daarom van belang dat bovenstaande aspecten alsmede de tijdslijn waarop ruimte beschikbaar komt mee worden genomen bij het beoordelen van de beschikbare ruimte en tijdslijn voor windparken in het aan te wijzen 'Windenergiegebied 2 Noord'.	Het Rijk vindt het belangrijk om in goed overleg met de indiener te kijken wanneer en onder welke voorwaarden wind gebied 2 kan worden ontwikkeld. In het Programma Noordzee 2022-2027 wordt alleen de ruimtelijke reservering gemaakt door het aanwijzen van windenergiegebieden. De timing van het daadwerkelijk benutten van deze gebieden wordt vastgelegd in de Routekaart windenergie op zee. Bij de totstand-koming van een routekaart worden onder meer gesprekken gevoerd met in het gebied aanwezige operators om de impact van een windpark in het gebied te kunnen bepalen en te zien welke ruimte er is voor turbines. In de Aanvullende Routekaart windenergie op zee 2030 wordt vervolgens bepaald waar en wanneer de windparken gerealiseerd zullen worden. Deze aanvullende Routekaart windenergie op zee 2030 wordt in Q2 2022 naar de Tweede Kamer gestuurd. Hierover worden nu al gesprekken met onder andere u gevoerd om de impact op operators in het gebied te kunnen bepalen. Ook zal de concept Routekaart breed geconsulteerd worden voordat deze naar de Tweede Kamer wordt gestuurd.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
021	2 vervolg	Zoals gezegd, is de NAM van oordeel dat het gelet op de activiteiten in het gebied nog te vroeg is om van ·zoekgebied 2 Noord' een Windenergiegebied te maken en daarin windkavels te gaan uitgeven. Mocht de Minister bij zijn voornemen blijven dan zijn wij vanzelfsprekend bereid met uw Ministerie nader te overleggen op welke wijze windenergie en mijnbouw alsook CO2-opslag en mogelijke ook waterstofproductie in tijd en ruimte zijn te combineren. Bijlage 4 bij het Ontwerp Programma Noordzee, waarin het ontwerpproces voor windparken is uitgewerkt en waarin is vastgelegd dat bij het ontwerp van een windpark (of het aanwijzen van een windkavel) zoveel mogelijk rekening gehouden wordt met bestaande mijnbouwactiviteiten en met prospects, biedt in dit verband een goed vertrekpunt.		
021	3	Voor het overige sluiten wij ons aan bij de zienswijzen zoals ingedient door NOGEPA op 17 september 2021 inzake het voornemen tot het vaststellen van het Ontwerp Nationaal Water Programma 2022-2027 en op 20 december 2021 inzake het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027.	De beantwoording van de door NOGEPA ingediende zienswijzen op het Ontwerp Nationaal Water Programma kunt u terugvinden in de reactienota van het Nationaal Water Programma, waar het programma Noordzee onderdeel van is. Kijk daarom voor de zienswijze van NOGEPA bij zienswijzenummer 22 in de antwoordtabel van deze reactienota. Voor de beantwoording van de door NOGEPA ingediende zienswijzen op het AO PNZ, wordt u verwezen naar zienswijze 018 in deze tabel.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
022	1	[..] Belang van Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022 – 2027 Nederland heeft zich gecommitteerd aan het VN-klimaatakkoord Parijs waarin is afgesproken om de opwarming van de aarde te beperken tot ruim onder 2 graden Celsius, met daarbij een duidelijk zicht op 1,5 graden Celsius. Dit is door vertaald naar Nederlands beleid: in de Klimaatwet is bepaald dat de CO2-uitstoot in 2030 49% minder moet zijn t.o.v. 1990. In 2050 moet de CO2-reductie 95% zijn t.o.v. 1990. In het Klimaatakkoord zijn afspraken gemaakt om de 49% reductiedoelstelling in 2030 te behalen. Daarnaast is in de Europese Klimaatwet bepaald dat de uitstoot van broeikas-gassen in 2030 ten minste 55% lager moet zijn dan in 1990. Brief Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat – Klimaat en Energie De Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat – Klimaat en Energie heeft, mede namens de minister van IenW, de minister van BZK en de minister van LNV, bij brief van 2 december 2021 de Tweede Kamer geïnf ormeerd over het starten van ruimtelijke procedures voor het aan land brengen van windenergie door middel van stroomkabels vanuit de in het aanvullend ontwerp Programma Noordzee aangewezen windenergie-gebieden. De net op zee verbindingen zorgen er voor dat er duurzame stroom aan land gebracht wordt waarmee invulling wordt gegeven aan de doelstellingen voor 2030 in de Klimaatwet en het Klimaatakkoord. In lijn met de moties Boucke c.s. wordt ingezet op het mogelijk maken van 10 GW aan extra wind op zee tot rond 2030 De projecten om het elektriciteitsnet op zee uit te breiden zijn noodzakelijk om op tijd de doelstellingen uit het Klimaatakkoord te behalen en emissies waaronder stikstof te reduceren. Deze werkzaamheden en de rol van TenneT zijn cruciaal voor het welslagen van de energie-transitie. Het Programma Noordzee draagt positief bij aan het tijdig behalen van deze doelstellingen. Met de start van nieuwe ruimtelijke procedures voor zes verbindingen voor de aanlanding van in totaal 10 GW extra windenergie op zee rond 2030 is de VAWOZ 2030 afgerond en geeft de Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat TenneT opdracht om de nodige voorbereidende activiteiten te starten. Het ontwikkelka-der zal worden aangepast nadat het volgende kabinet zijn extra ambitie voor windener-gie op zee voor de periode tot en met 2030 heeft vastgesteld. Wettelijk taak TenneT TenneT is de beheerder van het net op zee en het landelijke hoogspanningsnet. Dit hoogspanningsnet is de ruggengraat van de elektriciteitsvoor-ziening in Nederland. Het net op zee voorziet hiermee in een wezenlijke basisvoorzie-ning voor (het functioneren van) onze samenleving. In de Elektriciteitswet 1998 is vastgelegd wat de verplichtingen van netbeheerder TenneT zijn. Hieruit vloeit onder meer voort dat TenneT het net op zee en het landelijk hoogspanningsnet moet: 1. aanleggen, herstellen, vernieuwen of uitbreiden voor zover dat noodzakelijk is; 2. beschermen tegen mogelijke invloeden van buitenaf. Er mag geen tijd meer worden verspild. De ontwikkeltijd - de vergunningenprocedures en de aanleg - van de netaansluitingen van het net op zee is namelijk minimaal 8 jaar. Deze doorlooptijd is mede afhankelijk van het omgevingsproces dat TenneT altijd zorgvuldig met stakehol-ders doorloopt. Bij de keuzes die moeten worden gemaakt, worden alle relevante belangen transparant meegewogen. Dit kost tijd maar is wel erg belangrijk, want zonder dit proces zal er geen begrip en laat staan draagvlak zijn vanuit de omgeving. Deze processen zijn daarmee bepalend voor het op tijd realiseren van extra windenergie op zee. Daarom is TenneT ook blij met het besluit van de staatssecretaris om met deze belangrijke stap in het proces te kunnen starten.	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
022	2	TenneT zal dan ook bij de vaststelling, uitwerking en uitvoering van verschillende onderdelen van het (Aanvullend) Ontwerp Programma Noordzee 2022 – 2027 vroegtijdig betrokken moeten worden. In het bijzonder vraagt TenneT aandacht voor het volgende: - Bij gebied 5 oost gaat het om een gebied grenzend aan de scheepvaartroute East-Friesland. Dit gebied grenst aan Duitsland. Aan de doorgaande scheepvaartroute worden aan beide zijden van de grens windparken gepland. Daarom wordt samen met Duitsland bekeken hoe breed veiligheidsmarges moeten zijn. TenneT wil in zo vroeg mogelijk stadium op de hoogte worden gebracht van de vaststelling van de veiligheids-marges - De Staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat – Klimaat en Energie heeft in haar brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer van 2 december inzake Windenergiegebieden 5-oost en Ten noorden van de Waddeneilanden aangegeven dat zij het gesprek verder aan gaat met de Duitse autoriteiten over de mogelijkheden voor een stroomkabel door het Eems-Dollard Verdragsgebied. TenneT zal in het overleg met de Duitse autoriteiten nauw betrokken moeten zijn om deze nieuwe Windenergiegebieden tijdig te kunnen aansluiten en daardoor de doelstellingen uit het Klimaatakkoord te kunnen behalen.	Indiener zal door het ministerie van EZK tijdig en nauw betrokken worden bij de afstemming met de Duitse autoriteiten.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
023	1	[..] Het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 hierna: "AOPN" zijn zal een negatief effect zal hebben op de mogelijkheid tot ontwikkeling en het vervolgens exploiteren van olie & gas reserves en daarmede op het voortbestaan van ons bedrijf. Tevens dreigt daardoor het ministerie van EZK gepropageerde kleine velden beleid illusoir, althans ernstig belemmerd te worden. Met name de Clearway 'd', Esbjerg richting Verenigd Koninkrijk, zoals thans gepland, alsmede het aangrenzende beoogde zoek- en aanvullend zoekgebied voor windenergie na 2030 overlappen de mijnbouw-blokken F03 en F06 (zie kaart op pagina 3 van dit bezwaar). Wij brengen onder uw aandacht dat Dana NL samen met haar joint venture partners belangen heeft in de bovengenoemde gebieden: - Dana NL beschikt over een bestaande exploratie vergunning over dit gebied (F06b), waarin zij en haar partners in de loop der jaren al omvangrijke investeringen hebben gedaan (ter info: meer dan 60 miljoen euro); - Het zoekgebied windenergie bestrijkt een groot gebied waar significante olie en gas prospectiviteit geïdentificeerd is, en al diverse olie/gas voorkomens aangetoond zijn (zoals in de Snellius & Zulu prospecten, zie kaart). De mogelijkheid tot ontwikkeling hiervan worden momenteel bestudeerd; - Door de introductie van een Clearway op, of in onmiddellijke nabijheid van, de genoemde locaties wordt de optimale situering van boorplatforms belemmerd of verhinderd. Wij zouden genoodzaakt worden tot gedevieerd of horizontaal boren hetgeen aanmerkelijke hogere kosten met zich mee zal brengen en wat tevens technisch meer risicovol is. Kans op succesvolle en effectieve ontwikkeling wordt daardoor kleiner. In het geval van de voorgenomen situering van windparken vrezen wij dat er helemaal geen, of onvoldoende ruimte zal zijn om een boorplatform te plaatsen; - Een productiefaciliteit zal in het geval van een bovenwater faciliteit (verplicht) voorzien moeten worden van een helikopter platform met daarbij een noodzakelijke vrije aanvliegroute. Wij verwachten dat dit in het geval van het windpark niet of nauwelijks te realiseren is. Gelet op de hierboven weergegeven belangen maakt het AOPN inbreuk op de voornemens die Dana NL met haar joint venture partners heeft in het betreffende gebied. Met als gevolg dat ontwikkeling van dit gebied voor olie & gas moeilijk tot onmogelijk te realiseren is. Concreet verzoeken wij u de noordzijde van de Clearway en het zoekgebied windenergie 25 km zuidelijker te verplaatsen of te verkleinen.	Pas bij een Routekaart windenergie op zee wordt bepaald wanneer welke windenergie-gebieden benut zullen worden. Bij de totstandkoming van een routekaart worden onder meer gesprekken gevoerd met in het gebied aanwezige operators om de impact van een windpark in het gebied te kunnen bepalen en te zien welke ruimte er is voor turbines. In het Programma Noordzee 2022-2027 wordt de ruimtelijke reservering gemaakt door het aanwijzen van windenergiegebieden. In de Aanvullende Routekaart windenergie op zee 2030 wordt vervolgens bepaald waar en wanneer de windparken gerealiseerd zullen worden. Hier worden ook gesprekken over gevoerd met bedrijven, waaronder met Dana NL, om de impact op operators in het gebied te kunnen bepalen.	Nee
024	1	Op 8 november jl heeft het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee (AOPN) ter inzage gelegen en de mogelijkheid geboden om zienswijzen in te dienen. Graag informeren u via deze brief over onze zienswijze op het AOPN. Met name de aanvullingen op het onderwerp wind op zee zijn relevant voor ons. In deze zienswijze gaan wij hier nader op in en vatten wij kort samen welke andere onderwerpen voor de provincie Groningen van belang is, zoals deze ook eerder zijn toegelicht in onze zienswijze op het Ontwerp Programma Noordzee. Windenergie op zee speelt een belangrijke rol bij het realiseren van de klimaatdoelstellingen. Ook voor het toekomstperspectief van de provincie Groningen is het van cruciaal belang dat we kunnen beschikken over voldoende en groene energie. Wij zijn dan ook verheugd met de aanwijzing van windgebied 5 Oost en maken ons tegelijkertijd zorgen over de lange realisatietermijn. Windenergie op zee speelt een essentiele rol in de verduurzaming van onze industrie en de opbouw van de waterstofeconomie. Hiervoor heeft Groningen minimaal 7,1 GW wind op zee nodig hetgeen wordt onderbouwd in de Cluster Energie Strategie Noord-Nederland. Deze vraag groeit na 2030 sterk verder door de opbouw van de nationale waterstofeconomie.	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
024	2	Ambities voor wind op zee Zoals eerder in onze zienswijze aangegeven vinden wij het risicovol om het minimale PBL-scenario van 38 GW als uitgangspunt te nemen. Dit moet wat ons betreft ambitieuzer gezien de urgente klimaatopgave. Volgens verschillende scenariostudies naar windparken op de Nederlandse Noordzee is ruimte voor een opgesteld vermogen tot 72 GW wind op zee. Wij roepen de minister op om de ruimtelijke vertaling van deze ambitie ook mee te nemen in het AOPN. Zo ontstaat inzicht in de (on)mogelijkheden en handelingsperspectief indien het minimumscenario onvoldoende blijkt. Bovendien wordt hiermee geborgd dat mogelijke toekomstige ontwikkelingen de aanleg van windparken op de Noordzee niet in de weg staan.	Doelstellingen voor de te realiseren productiecapaciteit van windenergie op zee stelt het kabinet vast buiten het Programma Noordzee, bijvoorbeeld in het Klimaatakkoord en/of een regeerakkoord. In het coalitieakkoord zijn doelstellingen voor CO_2-opgenomen: 55% reductie in 2030 (met streven naar 60%), 70% in 2035 en 80% in 2040. De 10 GW uit het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee wordt ingezet om invulling te geven aan de doelstelling voor 2030. Voor 2035 en 2040 wordt nog uitgewerkt wat dit betekent voor de doelstelling voor windenergie op zee, dit wordt meegenomen in de partiële herziening van het Programma Noordzee. Hier neemt het kabinet nog een besluit over. In dit stadium wordt uitgegaan van het minimale scenario in de North Sea Energy Outlook, waar over is gecommuniceerd naar de Kamer.	Nee
024	3	Toekomstperspectief Op pagina 15 onder punt 3 geeft u aan dat het de ambitie is om bij het aanwijzen en benutten van windenergiegebieden maximaal in te zetten op een 'sprong naar het noorden' waarbij u rekening houdt met bestuurlijke afspraken met Groningen. Dit juichen wij toe. Op de korte termijn zien wij kansen om windgebied 5 Middenberm verder te onderzoeken en windgebied 6 alvast in beschouwing te nemen. Wij roepen u op om hier spoedig mee te beginnen en het overleg met Duitsland over windgebied 5 Oost ook te benutten om windgebied 5 Middenberm en windgebied 6 te bespreken. Door windgebied 5 Middenberm nu al mee te nemen en windgebied 6 te beschouwen komen toekomstige ambities sneller dichterbij. Hierdoor wordt het makkelijker om een ambitieuzer scenario dan het minimale PBL- scenario van 38 GW wind op zee als uitgangspunt te nemen. Ook vanuit het perspectief van het coalitieakkoord, waarbij de CO2 bespaardoelstelling van 55% naar 60% gaat in 2030 (en daarna met 10% besparing elke 5 jaar) mag geen tijd worden verloren. Wij roepen u ook vanuit dat perspectief op om windgebied 5 Middenberm zo snel mogelijk toe te voegen aan de procedures en de voorbereiding voor een aansluiting op windgebied 6 vanuit Groningen in gang te zetten.	Het kabinet heeft nog geen beslissing genomen over de hoeveelheid windenergie op zee. In het Programma Noordzee wordt uitgegaan van het advies van de Stuurgroep Extra Opgave (voorbereiden 10 GW), met daarbij de resterende opgave voor de 49% reductiedoelen (0,7 GW). Er is ruimte voor 16,7 GW aangewezen onder de voorwaarde dat in deze gebieden tot en met 2030 maximaal 10,7 GW wordt gerealiseerd, mits inpasbaar binnen de ecologische draagkracht. Onderzoek heeft uitgewezen dat het ontwikkelen van gebied 5 middenberm verhoogde scheepvaart-veiligheidsrisico's met zich meebrengt. Bij de partiële herziening komt opnieuw de vraag aan de orde of dit gebied ontwikkeld wordt. Bij een besluit over gebied 6 zal de overweging energie te transporteren na omzetting tot waterstof meespelen. Het is niet te verwachten dat transport via waterstof in de periode tot en met 2030 grootschalig is te ontwikkelen en opschaling voor de periode tot en met 2030. Hiervoor is extra onderzoek nodig. Daarom wordt het gehouden bij de in het Ontwerp aangewezen windenergiegebieden 1, 2, 5 oost, IJmuiden Ver (noord) en het zuidelijk deel van Hollandse Kust (west). Nadat het Programma Noordzee definitief is vastgesteld, wordt gestart met de voorbereidingen van een partiële herziening om meer windenergiegebieden aan te wijzen.	Nee
024	4	Aandacht voor de omgeving De aanleg van stroomkabels en (waterstof)gasbuizen heeft impact op de omgevingsbelangen. Het is van belang om te kunnen beschikken over voldoende middelen om windparken en de aanlanding ervan in samenhang met de omgeving in te kunnen passen. Door extra te investeren in de omgeving, bovenop wettelijke compensatie voor schade, kan duurzaam draagvlak ontstaan en ruimte ontstaan voor het realiseren van koppelkansen. Draagvlak is een essentieel element in een tijdige succesvolle aansluiting van (offshore) windparken op het hoofdspanningsnet. Wij roepen u op om ruimte te creëren voor een goed omgevingsproces en te zorgen voor voldoende investeringsruimte. Hiermee kan worden gewerkt aan integrale oplossingen die gericht zijn op maatschappelijke baten op de lange termijn, zoals u tevens in het Programma Noordzee omschrijft.	In het algemeen – en zeker ook in Noord-Nederland – wordt ingezet op een intensief omgevingsproces dat zoveel mogelijk recht doet aan alle belangen. In Noord-Nederland zal de komende periode middels een programma onder de Omgevingswet worden onderzocht hoe 700 MW uit windgebied Ten Noorden van de Waddeneilanden én 4 GW uit windgebied 5-oost rond 2030 kan worden aangeland met zo min mogelijk impact op het Waddengebied en inzichtelijk te maken welke capaciteit er nog is voor kabel- en waterstofverbindingen na 2030. In het programma wordt ruimte gemaakt om regionale belanghebbenden hier tijdig en intensief bij te betrekken. Dit gebeurt onder meer door regelmatig te informeren over belangrijke ontwikkelingen met betrekking tot het programma, omgevingsbijeenkomsten te organiseren om met elkaar in gesprek te gaan en regionale belanghebbenden tijdig en zorgvuldig te betrekken bij de te maken afwegingen. Bij de aansluiting van alleen windpark Ten noorden van de Waddeneilanden werd er al gekeken naar een bredere investering in het gebied die verder gaat dan de wettelijke compensatie. Samen met de regionale overheden wordt dit in het perspectief van het programma verder opgepakt.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
024	5	Naast onze opmerkingen over wind op zee willen wij graag aandacht vragen voor de andere onderwerpen die wij in onze zienswijze op het Ontwerp Programma Noordzee aan de orde hebben gesteld. Wij hebben u opgeroepen om geen gaswinning nabij Unesco werelderfgoed de Waddenzee toe te laten, de impact van het Programma Noordzee op de kustzone inzichtelijk te maken en rekening te houden met de scheepvaartveiligheid. Deze laatste twee punten heeft u uitgewerkt in paragraaf 9.5. Ons inziens is het nodig om in deze paragraaf 9.5 extra aandacht te besteden aan omgevingsbelangen die men tegenkomt bij de ontwikkeling van het landzijdige deel van kabelroutes, zoals de landbouw. Wij roepen u op om deze nader te omschrijven in het AOPN. Ook roepen wij u op om zo spoedig mogelijk te starten met een onderzoek naar de Waddengebied en de maatregelen die nodig zijn bij de inpassing van stroomkabels.	In de reactienota van het Nationaal Water Programma is de beantwoording van uw zienswijze op het ontwerp Programma Noordzee verwerkt bij zienswijzen 035-1 tot en met 035-4. De afstemming met de landzijdige inpassing van aanlanding wordt benoemd in hoofdstuk 9.3 en 9.5 van het Programma Noordzee en is onderdeel van de Verkenning aanlanding wind op zee (VAWOZ). Deze verkenning is zelf geen onderdeel van het Programma Noordzee.	Nee
025	1	Na de eerdere reactie op het Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 {hierna: 0-PNZ) en de wettelijke bijlagen, deel ik met veel genoegen de onderstaande reactie van het Dutch Marine Energy Centre (DMEC) en Holland Solar op het Aanvullend ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 (hierna: A-PNZ) met u. Deze reactie begint met een korte introductie van onze organisaties en hoe wij onze bijdrage leveren aan de energietransitie. Daarna een korte algemene reactie en tot slot een drietal suggesties ter verbetering van dit belangrijke document. [..] Specifieke suggesties Verwerk moties Van der Lee en Stoffer c.s. In het OPN wordt terecht de verbinding gezocht met relevante beleidsdocumenten. Voor energie uit water wordt gerefereerd naar de Verkenning Elektriciteit uit Water. Sinds de publicatie ervan is deze Kamerbrief in de Tweede Kamer behandeld. Hier sprak de Kamer onder meer haar steun uit voor grootschalige energie uit water demonstraties (motie Stoffer c.s. (32813, nr.797)). Internationaal kan Nederland met deze grootschalige demonstraties bijdragen aan de eerste Europese doelstellingen voor golf- en getijdenenergie (Europese Offshore Renewables Energy Strategy doelstelling van 100MW in 2025 en minimaal 1GW in 2030). Sinds de publicatie van de strategie is ook over dit document meer duidelijk, bijvoorbeeld over de kansen van Europese co-financiering. Een update van de passage over de verkenning is daarom gepast. Oplossing – Aanpassing tekst: 1) “Om de perspectieven van ‘energie uit water’ te kunnen bepalen en om hierop een visie te kunnen vormen, heeft het kabinet begin 2021 de Verkenning elektriciteit uit water gepresenteerd. Het uitvoeren van deze verkenning is een belangrijke stap in de beleidsvorming en politieke besluit-vorming over deze mogelijke bijdrage aan de verdere ontwikkeling van duurzame ener-gieproductie op zee. In de verkenning is toegezegd om met de relevante TKI’s in gesprek te gaan over invulling van de kennislacunes die TNO heeft geïdentificeerd. Op 8 juli 2021 heeft de Kamer middels de motie Van der Lee (32813, nr. 787) verzocht om deze kennislacunes int e vullen en een innovatieprogramma op te zetten met grootschalige demonstraties, conform Stoffer c.s. (32813, nr.797). In deze planperiode is er derhalve ruimte voor innovatie en grootschalige experimenteer-gelegenheid op dit terrein. Het zou dan kunnen gaan om golfenergie, onderwaterturbines en kabels, onderwatervlie-gers, of drijvers (met vliegwiel en generator), die mogelijk in windparken tussen de windturbines kunnen worden geplaatst. Deze innovaties en experimenten passen binnen de kaders voor medegebruik en de gebiedspaspoorten.” (p.63) Tijdig stimuleren van medegebruik door verschillende productietechnieken In het OPN wordt terecht erkent dat naast windenergie ook andere productietechnieken in de toekomst een rol kunnen gaan spelen. Deze toekomst is dichterbij dan velen denken. Vorig jaar is bij de Hollandse Kust Noord al het eerste offshore windpark-project met drijvende zonne energie gegund. Sinds dit jaar is DMEC betrokken bij het H2020E U Scores-project (startdatum: 1 september 2021) waarin, naast zonne energie, ook golfenergie wordt	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Deze zienswijze met diverse suggesties is gelijk aan uw zienswijzen op het Ontwerp Programma Noordzee. U wordt voor beantwoording van deze zienswijze verwezen naar de reactienota van het Nationaal Water Programma, waar het Ontwerp Programma Noordzee onderdeel van is. U vindt de beantwoording bij zienwijze nummer 064-2, 064-3 en 064-4 in de antwoordtabel. Naar aanleiding van uw zienswijzen op het Ontwerp PNZ is de tekst al aangepast, daarom leidt deze zienswijze op het AO PNZ niet nog een keer tot aanpassing van de tekst.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
025	1 vervolg	geïntegreerd in een windpark. Ook voor getijdenenergie liggen er op korte termijn kansen. Om als 'waterland' internationaal voorop te lopen met slim medegebruik in windparken moet tijdig ruimte worden gegeven aan nieuwe productietechnieken. Dit is conform de toezegging in de Routekaart Zon op Water: 'we faciliteren de ontwikkeling van zon op zee in de innovatiefase en nemen waar mogelijk en zinvol belemmeringen weg, zodat we de optie van zon op zee in de toekomst beschikbaar hebben.' (p.2) Evenals conform de toezegging in de Verkenning Energie uit Water "EZK is betrokken waar relevant, faciliteert (innovatieve) ontwikkelingen e n neemt waar mogelijk en zinvol barrières weg voor verdere ontwikkeling. Daarbij zijn de afspraken in het Noordzeeakkoord leidend" (Bijlage, p.2)." Ook kan hiermee invulling worden gegeven aan de aanbevelingen van TNO die het Ministerie EZK wil gaan opvolgen (conform motie Van der Lee (32813, nr. 787)) zoals 'onderzoek voor golfenergie, getijdenenergie uit stroming en DTP mogelijke synergieën met offshore wind.' Belangrijk bij het inspelen op deze ontwikkelingen is dat er geen onnodig onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende productietechnieken (zon, golf- en getijdenenergie). Oplossing – Twee toevoegingen 1) "Deze innovaties genieten in het windenergiegebied de voorkeur boven initiatieven voor ander medegebruiken worden gestimuleerd. Bijvoorbeeld via tenderspecificaties waarmee samenwerkingen worden aangejaagd zodat innovatieve productietechnieken binnen windparken worden ontplooid. Eventueel met gebruik van dezelfde aansluiting ." (p.112) 2) " Met het oog op de doorlooptijden is besloten om nu al in de Energiewet een robuust wettelijk kader op te nemen. Dit kader maakt aansluitingen mogelijk van overige producenten. In de komende jaren is mogelijk al behoefte aan meerdere proefprojecten waarbij de opgewekte energie door zon, getijden- of golfenergie, dan via een kabel naar het land kan worden gebracht ." (p.125) Betrek producenten van' andere' productietechnieken In OPN staat dat medegebruik een belangrijk aandeel heeft in de toekomst van de Noordzee. De Community of Practice Noordzee bevat partijen in offshore zon-, golf- en getijdenenergie die zich nu al op dagelijkse basis met het onderwerp bezig houden. Deze perspectieven van 'andere productietechnieken moeten worden meegenomen om tot weloverwogen beleid te komen. De complexiteit van het vraagstuk vereist dat er ook naar lessen uit het buitenland gekeken moet worden en naar oplossingen die nu al worden toegepast op land. Een voorbeeld is de ervaring met het recent aangenomen amendement voor cable pooling. Oplossing – Voeg zin toe " Nauwe samenwerking met de verschillende producenten en de transmissiesysteem-beheerder is vereist voor de juiste invulling hiervan, bijvoorbeeld via de Community of Practice Noordzee. "(p.8, p.63 of p.134)		

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
025	2	In DMEC's eerdere reactie op de O-PNZ is de verbinding gezocht met relevante beleidsdocumenten/ontwikkelingen. Na de indiening van de reactie heeft de demissionaire staatssecretaris aangegeven dat begin 2022 nieuw onderzoek wordt uitgeschreven naar energie uit water (Kamerstuk 35925-XIII. vraag 360). Nieuwe onderzoeksresultaten die daaruit volgen, worden meegenomen bij de herijking van de Integrale Kennis- en Innovatieagenda (IKIA). Voor het A-PNZ is het daarnaast van belang dat de Kamer in juli 2027 haar steun uitsprak voor grootschalige energie uit water demonstraties (motie Stoffer c.s, 32813 nr,797). Hier dient nu al rekening mee gehouden te worden bij de planning van transformators/sub-stations/locaties langs de exportkabel en in de windparken. Met de grootschalige demonstraties draagt Neoerland bij aan de eerste Europese doelstellingen voor golf- en getijdenenergie (Eqropesf Offshore Renewables Enen;1y Stratei;iy doelstelling van l00MW in 2025 en minimaal lGW in 2030). Een aanpassing van de passage in de A-PNZ over nieuwe inzichten is daarom gepast. Oplossing - Aanpassing tekst 1) "Maatschappelijke kosten en baten zijn al onderzocht en moeten mogelijk nader worden bekeken vanwege de nieuwe inzichten over energiehubs, (mede)gebruik door duurzame energieproductie (anders dan wind) en energietransport middels moleculaire energiedragers zoals waterstof" (p.18)	De door u aangehaalde tekstpassage heeft betrekking op de aanwijzing van de windenergiegebieden. Het nadere onderzoek naar maatschappelijke kosten en baten door nieuwe inzichten over energiehubs, heeft betrekking op de kosten waarmee gerekend is voor de aansluiting van de windparken, die is in de huidige studies radiaal (van windpark naar de kust). Ontwikkelingen als energiehubs of aansluiting door middel van waterstof hebben effect op de kosten van de aansluiting en behoeven dus ander onderzoek. (Mede)gebruik door duurzame energieproductie verandert niets aan deze kosten, de suggestie is dus niet overgenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
025	3	In zowel A-PNZ als de eerdere O-PNZ wordt terecht erkent dat naast windenergie ook andere productietechnieken in de toekomst een rol kunnen gaan spelen. In DMEC's reactie is destijds aangegeven dat deze toekomst dichterbij is dan velen denken. Vorig jaar is bij de Hollandse Kust Noord al het eerste offshore windpark-project met drijvende zonne energie gegund. Sinds dit jaar coördineert DMEC het H2020 EU Scores-oroiect (startdatum: l september 2021) waarin, naast zonne energie, ook golfenergie wordt geïntegreerd in een windpark. Ook voor getijdenenergie liggen er op korte termijn kansen. Om als 'waterland' internationaal voorop te lopen met slim medegebruik in windparken moet tijdig ruimte worden gegeven aan productietechnieken (anders dan met windturbines). Een eerste stap is om structureel de locatiespecifieke potentie in kaart te brengen bij nieuwe windgebieaen. Dit draagt bij aan een gelijk speelveld in de tendersystematiek. De 'verwachte toename van medegebruik in windparken' (A-PNZ, p.9) vereist verdere sturing binnen tenderspecificaties, structurele dekking van de inpassingskosten en ruimte voor derisking op testlocaties buiten windparken. Dit is conform de toezegging in de Routekaart Zon op Water: we faciliteren de ontwikkeling vanzon op zee in de innovatiefase en nemen waar mogelijk en zinvol belemmeringen weg, zodat we de optie vanzonop zee in de toekomst beschikbaar hebben. (.Q.2) Evenals conform de toezegging in de Verkenning Energie uit Water "EZK is betrokken waar relevant, faciliteert (innovatieve) ontwikkelingen en neemt waar mogelijk en zinvol barrières weg voor veroere ontwikkeling. Daarbij zijn de afspraken in het Noorozeeakkoord leidend" (Bijlage Q.l)." Ook wordt hiermee conform motie Van der Lee (32813. nr.787) invulling gegeven aan de aanbevelingen van TNO zoals onderzoek naar 'mogelijke synergieën met offshore wind [voor golfenergie, getijdenenergie uit stroming en DTP)' {TNO p.94} Recent concludeerden zowel als dat de opschaling van zowel marine energy als floating solar sneller kan gaan dan voorheen werd verwacht. Zoals Ocean of Energyvoor de kust vanDenHaag heeft laten zien is near shore testen cruciaal binnen het opschalingsproces. De directe stap naar grootschalige projecten op de open zee (of binnen eenwindpark) is echter groot. Een locatie vereer op zee,waar technieken aan het net verbonoen kunnen worden, is cruciaal voor innovatieve vormen van duurzame energie anders dan wind. Naast technologische en financiële derisking is de proeftuin ook cruciaal voor het toetsen van oe (maatschappelijke) haalbaarheio van samenwerking met andere ruimtegebruikersop zee. Belangrijk bij het inspelen op deze ontwikkelingen is dat er geen onnodig onderscheid wordt gemaakt tussen de verschil-lende productietechnieken (zon, golf- en getijaenenergie).	U stelt dat er kansen liggen voor andere vormen van duurzame energieopwekking dan windenergie en dat deze ontwikkelingen soms onverwacht snel gaan. U stelt dat hier ruimte aan moet worden gegeven en vraagt het Rijk om geschikte locaties aan te wijzen, met tenderspecificaties te sturen, inpassingskosten structureel te dekken en ruimte te bieden aan testlocaties buiten windparken. Ook is behoefte aan een locatie verder op zee. Indiener vraagt het Rijk bovendien geen onnodig onderscheid te maken tussen technieken. Dat het inschatten van de snelheid van de verschillende ontwikkelingen lastig is, wordt onderkend. Op dit moment is de inschatting van het Rijk dat de komende jaren enkel sprake zal zijn van verdere ontwikkeling in eventuele pilots en demonstraties. In het kader van gebiedspaspoorten wordt gekeken welke windparken meer en minder geschikt zijn voor welk type medegebruik, inclusief andere vormen van duurzame energieopwekking. Het is daarbij goed te weten dat er behoefte bestaat aan locaties verder op zee voor drijvende zonneparken. Bij het opstellen van gebiedspas-poorten wordt geen onnodig onderscheid gemaakt tussen technieken. Wel kan het zo zijn dat er vanwege de aard van de techniek en de locatie verschillen kunnen zijn in de geschiktheid van specifieke windparken voor specifieke technieken. Tenderspecificaties zijn geen onderwerp van het Programma Noordzee, evenmin de vraag of sprake is van inpassingskosten binnen windparken. Voor initiatieven buiten windparken geldt een afwegingskader voor vergunningplichtige activiteiten op zee.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
025	4	1) In samenspraak met het netwerk van CoP Noordzee wordt gekeken naar een proeftuin voor medegebruik voor duurzame energieproductie. Deze fysieke locatie met netaansluiting moet ruimte bieden voor financiële en technologische ontwikkeling van vormen van duurzame energie in combinatie met wind. 2) Het Rijk geeft daar richting aan door middel van tenderspecificaties (zie paragraaf 10.1) gebiedsverkenningen (bij de voorbereiding van kavelbesluiten) en meer gedetailleerd bij gebiedspaspoorten na de kaveluitgifte (zie paragraaf 10.2). Met het oog op de doorlooptijden is besloten om nu al in de Energiewet een robuust wettelijk kader op te nemen. Dit kader maakt netaansluitingen mogelijk van overige energieproducenten op zee (zie paragraaf 10.5.3) 3) "Vóór definitieve vaststelling van het PNZ als onderdeel van het NWP in maart 2022, is structurele dekking nodig vande inpassingskosten van windenergie op zee en op land. Op zee gaat het onder andere om natuurversterkende maatregelen, duurzame energieopwekking (anders dan met windturbines), visserij en scheepvaartveiligheio, op lano om inpassing elektriciteitsinfrastructuur,ecologisch impulspakket Wadden en landbouw." (p.17) 4) "De ecologische kwetsbaarheden scheepvaartveiligheidsrisico'svan deze gebieden worden al oeels in beeld gebracht, evenals de potentie voor duurzame energieproductie (anders dan met windturbines) (p.18)	U suggereert teksten op te nemen over een 1) een in te richten proeftuin, 2) tenderspecificaties, 3) dekking van inpassingskosten en 4) ecologische kwetsbaarheden. 1) Op dit moment is nog geen beslissing genomen over een eventuele proeftuin. Een aantal lopende onderzoeken zal aantonen in hoeverre synergiën tussen de verschillende opwekkingsprofielen inderdaad bestaan. Wij wachten deze onderzoeken af voordat we een beslissing nemen over een proeftuin. Wanneer een proeftuin wordt ingericht kan de CoP een rol spelen. De suggestie is niet overgenomen. 2) In de consultatie van de Energiewet is de suggestie ook gedaan om andere vormen van energieopwekking mogelijk te maken. Deze suggesties worden in dat kader bekeken. 3) Het door indiener geciteerde tekstgedeelte betreft hier specifiek de inpassingskosten van windenergie op zee. Hiermee worden de kosten bedoeld die andere sectoren maken door de realisatie van windenergie op zee. De kosten voor het realiseren van andere vormen van duurzame energie in windparken betreffen uitvoeringskosten, geen inpassingskosten. Derhalve is deze suggestie niet overgenomen. 4) Het door indiener geciteerde tekstgedeelte betreft de aanwijzing van windenergiegebieden en het onderzoek naar de gevolgen van windenergie in die gebieden. De potentie voor duurzame energieproductie wordt onderzocht in de gebiedsverkenningen- en paspoorten, de suggestie zal dus niet worden overgenomen.	Nee
025	5	Hoofdstuk 9.3 is een waardevolle toevoeging en geeft invulling aan DMEC's oproep om bij O-PNZ naar lessen en 'best proctices' uit het buitenland te kijken. Ook Nederland heeft ervaringen te delen, bijvoorbeeld op het gebied van medegebruik dat volgens PNZ een belangrijk aandeel heeft in de toekomst van de Noordzee. De Community of Practice Noordzee bevat partijen in offshore zon-, golf- en getijdenenergie die zich nu al op dagelijkse basis met het onderwerp bezig houden. Deze perspectieven van 'andere productietechnieken' moeten door de North Sea Maritime Spatial Planning collaboration {MRP)-werkgroep worden meegenomen om tot weloverwogen beleid te komen. Tot slot kan Nederland deze 'best practices' ook delen via internationaliseringsinitiatievenals Wind&WaterWorks, VirtualGatewayNLen het wereldwijde netwerk van ambassades en innovatieattachées. Zie volledig bestand voor bijgevoegde oplossing door DMEC	U suggereert een tekstuele toevoeging over ruimte op zee voor innovaties in duurzame energieproductie anders dan met windturbines. Deze suggestie is deels overgenomen door in de tekst van het PNZ toe te voegen: “Ruimte op zee om innovaties in de duurzame energieproductie (anders dan met windturbines) te testen, is in de planperiode daarom een aandachtspunt voor het Rijk. Daarbij wordt steeds de afweging gemaakt tussen verschillende vormen van medegebruik en de inpasbaarheid in de grootschalige uitrol van windenergie op zee.”	Ja
025	6	Naast onze suggesties bevelen wij u nogmaals aan de reactie vanuit DMEC, NVDE en Holland Solar op de 'regulering transmissiesystemen op zee' (da 9 september 2021) te beschouwen, welke is toegevoegd als bijlage van deze reactie (Bijlage 2). We zijn ervan overtuigd dat de PNZ met deze input toekomstbestendiger kan worden gemaakt. Vanzelfsprekend houden DMEC en Holland Solar zich aanbevolen om vanuit onze expertise een bijdrage te leveren aan de verdere uitwerking ervan.	De bijgevoegde zienswijze op het Ontwerp Programma Noordzee is beantwoord in de reactienota van het Nationaal Water Programma, waar het Ontwerp Programma Noordzee onderdeel van is. U vindt de beantwoording bij zienswijzenummer 064 in de antwoordtabel.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
025	7	Na zorgvuldige lezing van de toelichting regulering transmissiesystemen op zee in de Energiewet, deel ik met veel genoegen de gezamenlijke reactie van het Dutch Marine Energy Centre (DMEC), de Nederlandse Vereniging Duurzame Energie (NVDE) en Holland Solar met u. Deze reactie begint met een korte introductie van onze organisaties en hoe wij onze bijdrage leveren aan de energietransitie. Daarna een korte algemene reactie en tot slot een drietal suggesties ter verbetering van dit belangrijke document. [..] Om kennis te delen en de stem van de marine energy sector te versterken, heeft DMEC de Marine Energy Community geïnitieerd. Ontwikkelaars van marine energy-technologie, onderzoeks- en testfaciliteiten, bedrijven in de offshore, maritieme en deltatechsectoren bundelden hun krachten binnen deze community. Om sectoroverschrijdende samenwerking te ondersteunen wordt nauw samengewerkt met het Netherlands Water Partnership (NWP), de Nederlandse Vereniging Duurzame Energie (NVDE), de Brancheverenigingvoor Nederlandse Toeleveranciers in de Offshore Energie Industrie (IRO), Nederlandse WindEnergie Associatie (NWEA) en Holland Solar. Naast het leveren van gecoördineerde input op de Verkenning Energie uit Water eerder dit jaar heeft de Community bijvoorbeeld de Nederlandse onderzoeksinfrastructuur weten te positioneren binnen de "European Strategy Forum on Research Infrastructures (ESFRI) Roadmap 2021". Bovendien levert de Community via DMEC actuele input over projecten en activiteiten aan internationale relevante initiatieven zoals Ocean Energy Systems (OES) en het International Renewable Energy Agency (IRENA). [..] Reactie op de consultatie Met de toelichting regulering transmissiesystemen op zee in de Energiewet wordt een noodzakelijke stap gezet in de energietransitie. De belangrijkste vraagstukken komen ter sprake in het document. Hiermee doet het recht aan het maatschappelijk belang van een efficiënter gebruik van ons transmissiesysteem. Het faciliteren van verschillende producenten zoals zon-, golf- en getijdenenergie is hierin van groot belang. Om de juiste omstandigheden te creëren voor de toekomst is nu al een meer toekomstbestendige Energiewet gewenst. Een proactieve aanpak met besef van doorlooptijden en gelegenheid voor inspraak draagt hieraan bij. Enkele suggesties hiertoe worden hieronder gegeven.	U refereert in deze deelzienswijze naar teksten die geen onderdeel zijn van het Programma Noordzee of onderliggende documenten. Uw reactie is ter kennisgeving aangenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
025	8	Tijdig inspelen op innovatie In de toelichting wordt terecht erkent dat naast windenergie ook andere productietechnieken een rol zullen gaan spelen. Vorig jaar is de Hollandse Kust Noord-tender gewonnen door een consortium dat ook drijvende zonne-energie gaat plaatsen. Sinds dit jaar is DMEC betrokken bij het H2020 EU Scores project (startdatum: 1 september 2021) waarin, naast drijvende zonne-energie, ook golfenergie wordt geïntegreerd in een windpark. In de toelichting worden deze ontwikkelingen echter bewust uitgesloten van de mogelijkheid om een aansluiting op het net op zee te verkrijgen. Dit op basis van de inschatting dat de eerste grootschalige toepassing van andere productietechnieken pas over 10 tot 20 jaar wordt voorzien. Een simpele rekensom toont aan dat het zelfs binnen dit tijdspad noodzakelijk is om deze mogelijkheid voor overige producenten nu al mee te nemen in de Energiewet. Voor de 3 nieuwe windgebieden HKW, IJ-Ver en TNW, die in de periode 2025-2030 van start gaan, worden op dit moment platformen ontworpen en beginnen volgend jaar volgen de aanbestedingen. De tijd die nodig is voor aanpassingen in wetgeving, de processen bij Tennet (minimaal 5 jaar} en het voorbereiden van een grootschalig project vragen dat er eigenlijk morgen al moet worden begonnen. 1 Met het voorziene tijdspad wordt daarnaast geen rekening gehouden met versnelde ontwikkelingen waardoor grootschalige opwek voor 2030 nog kansrijker wordt. Op land hebben we al gezien dat de snelle opschaling van sommige technieken (met name zonne-energie} voor onvoorziene uitdagingen met betrekking tot netcongestie kan zorgen. Het faciliteren van deze ontwikkeling binnen de Crisis en Herstelwet kan op korte termijn innovatie onbedoeld tegenwerken door de grenzen die in deze wet gesteld worden voor de omvang van projecten. Ook zijn op dit moment onvoldoende incentives voor windparken, bijvoorbeeld via tenderspecificaties, om samenwerkingen aan te gaan zodat innovatieve productietechnieken binnen hun windpark worden ontplooid. Eventueel met gebruik van dezelfde aansluiting. Met het tijdig meenemen van overige producenten in de Energiewet en het geven van incentives voor samenwerking kan invulling worden gegeven aan de toezeggingen in de aangehaalde Routekaart Zon op Water: "we faciliteren de ontwikkeling van zon op zee in de innovatiefase en nemen waar mogelijk en zinvol belemmeringen weg, zodat we de optie van zon op zee in de toekomst beschikbaar hebben" (Routekaart ZoW, p.2). Eveneens kan invulling gegeven worden aan de toezegging welke gedaan is in de Verkenning Energie uit Water "EZK is betrokken waar relevant, faciliteert (innovatieve) ontwikkelingen en neemt waar mogelijk en zinvol barrières weg voor verdere ontwikkeling. Daarbij zijn de afspraken in het Noordzeeakkoord leidend" (Verkenning EuW, Bijlage, p.2). Oplossing - Aanpassing tekst 1) 'In de Routekaart zon op water (Kamerstuk 32813 nr. 665) is aangegeven dat de inschatting is dat deze techniek pas over 10 tot 20 jaar toe zou zijn aan grootschalige toepassing. Met het oog op de doorlooptijden van deze casus is bes,oten om nu a. in de Energiewet een robuust wettelijk kader op te nemen. Dit kader maakt aansluitingen mogelijk van overige producenten. In de komende jaren is mogelijk al behoefte aan meerdere proefprojecten waarbij de opgewekte energie door zo'1, getijden- of golfenergie, dan via eeri '<abel naar het land kan worden gebracht. Hier is ruimte voor onder de Crisis en Herstelwet. Onder deze wet kunnen proefprojecten in windparken die in de Nederlandse territoriale wateren liggen worden gefaciliteerd. Waar mogelijk en zinvol worden windparken incentives meegegeven om samenwerkingen aan te gaan zodat innovatieve productietechnieken binnen hun windpark worden ontplooid, bijvoorbeeld via de tenderspecificaties' (p.3). 2) 'Alles afwegende wordt in het huidige	U refereert in deze deelzienswijze naar teksten die geen onderdeel zijn van het Programma Noordzee of onderliggende documenten. Uw reactie is ter kennisgeving aangenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
025	8 vervolg	voorstel van de Energiewet de mogelijkheid opgenomen om zowel (overige) producenten as eindafnemers aan te kunnen laten sluiten op het transmissiesysteem op zee.' (p.4) 3) 'Voor het aanssluiten van overige producenten en het wettelijk kader voor hybride projecten, zal indien dit in de toekomst wenselijk blijkt en er duidelijkheid is over de vormgeving, een aanpassing van de Energiewet nodig zijn.' (p.4)		
025	9	Toevoeging golf- en getijdenenergie In de toelichting wordt terecht erkent dat de Noordzee in de nabije toekomst meervoudig gebruikt gaat worden door verschillende productietechnieken. Het eerdergenoemde EU-Scores project laat zien dat er ook andere productietechnieken in offshore windparken worden geïntegreerd. Vanuit de beleidskant wordt deze ontwikkeling benoemd en gefaciliteerd met het Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 (OPN), dat op dit moment ter openbare consultatie voorligt. Conform de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) en afspraken in het Noordzeeakkoord geldt hier het afwegingsprincipe voor medegebruik in windparken dat de "combinatie van functies voor enkelvoudige functies gaat" (p.60, OPN). Ook recente politieke ontwikkelingen vragen om de inzet van meerdere productietechnieken op zee. Naast de eerste Europese doelstellingen voor golf- en getijdenenergie (l00MW in 2025 vastgelegd in de Europese Offshore Renewables Energy Strategy) is er vanuit de Tweede Kamer steun voor het realiseren van grootschalige demonstraties (motie Stoffer c.s. (32813, nr.797)). Ook kan hiermee opvolging worden gegeven aan de motie Van der Lee (328131 nr. 787) over "mogelijke synergiën met offshore wind". Eveneens kan EZK hiermee de aanbeveling van TNO opvolgen om de "complementariteit van de energieprofielen van de technieken" en "gezamenlijk gebruik van de netinfrastructuur" verder te onderzoeken (p.94, TNO). Voor de combinatie offshore wind en zon is deze complementariteit recent bevestigd in onderzoek (UU en RWS). Belangrijk bij het inspelen op deze ontwikkelingen is dat er geen onnodig en vroegtijdig onderscheid wordt gemaakt tussen productietechnieken. Oplossing -Drie toevoegingen 1) 'de ontwikkeling rondom andere productietechnieken op zee (zoals golf- en getijdenenergie, drijvende zonnepanelen)' (p.3) 2) 'Voor producenten (zoals golf- en getijdenenergie, drijvende zonnepanelen)' (p.2) 3) '... andere opwek technieken (zoals zonnepanelen, golf- en getijdenenergie) een rol kunnen gaan spelen' (p.2)	U refereert in deze deelzienswijze naar teksten die geen onderdeel zijn van het Programma Noordzee of onderliggende documenten. Uw reactie is ter kennisgeving aangenomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
025	10	Betrek producenten van'andere' opwek technieken In de toelichting staat dat het verdelingsvraagstuk zowel technisch als juridisch complex is. De aankomende jaren moet meer duidelijkheid bieden over wat voor velen ver in de toekomst lijkt te liggen. De Community of Practice Noordzee bevat partijen in offshore zon-, golf- en getijdenenergie die zich nu al op dagelijkse basis met het onderwerp bezighouden. Deze perspectieven moeten worden meegenomen om tot weloverwogen beleid te komen. De complexiteit van het vraagstuk vereist dat er ook naar lessen uit het buitenland gekeken moet worden en naar oplossingen die nu al worden toegepast op land. Een voorbeeld is de ervaring met het recent door de Tweede Kamer aangenomen amendement Van der Lee en Sienot (35283, nr.14) voor cable pooling. Oplossing -Voeg zin toe "... maar voor overige producenten leidt dit tot verdelingsvraagstukken van de capaciteit van het transmissiesysteem op zee. Deze vraagstukken rondom potentiële overige producenten zijn zowel technisch als juridisch complex. Nauwe samenwerking met de verschillende producenten en de transmissiesysteembeheerder is vereist voor de juiste invulling hiervan, bijvoorbeeld via de Community of Practice Noordzee." (p.3) We zijn ervan overtuigd dat de Energiewet met deze input toekomstbestendiger kan worden gemaakt. Vanzelfsprekend houden DMEC, NVDE en Holland Solar zich aanbevolen om vanuit onze expertise een bijdrage te leveren aan de verdere uitwerking ervan.	U refereert in deze deelzienswijze naar teksten die geen onderdeel zijn van het Programma Noordzee of onderliggende documenten. Uw reactie is ter kennisgeving aangenomen.	Nee
026	1	[..] Shell en TotalEnergies dienen deze zienswijze in als mede-initiatiefnemers van het Aramis ces project. Shell en TotalEnergies hebben bij brief d.d. 20 september 2021 zienswijzen ingediend op het Ontwerp Nationaal Water Programma en het Ontwerp Programma Noordzee (Bijlage 1). Shell en TotalEnergies zijn een samenwerkingsverband aangegaan met Energie Beheer Nederland (EBN) en Gasunie om grootschalige CO2-reductie van industriële clusters te realiseren. Onder de naam Aramis1 gaan deze partijen samenwerken aan de ontwikkeling van nieuwe CO2-transportinfrastructuur om opslag mogelijk te maken. Aramis streeft ernaar om in 2023 een definitief investeringsbesluit te nemen met een operationele start in 2026. Het project beoogt een belangrijke bijdrage te leveren aan de CO2- reductiedoelstellingen voor 2030 zoals afgesproken in het Nederlandse Klimaatakkoord en de Europese Green Deal. De CO2-opslagen van Shell en TotalEnergies zullen in eerste instantie gelegen zijn in de zogeheten K en L blokken en met een pijpleiding verbonden zijn met een compressorstation op de Rotterdamse Maasvlakte. Voor het tracé van deze pijpleiding zijn momenteel zes varianten/alternatieven in studie. Shell en TotalEnergies verwijzen kortheidshalve naar de "Ruimtelijke verkenning CO2 transport en - opslag, situatie medio 2021" van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat d.d. 15 november 2021.2 In deze ruimtelijke verkenning zijn deze zes routes verbeeld.3	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee
026	2	Een aantal 'Zoekgebieden voor windenergie' uit het Ontwerp Programma Noordzee van maart 2021 worden in het Aanvullend ontwerp programma Noordzee alsnog aangewezen als 'Windenergiegebied'. Het betreft hier gebieden 1, 2 en 5 Oost. Begrijpen wij het goed, dan is het de bedoeling dat in alle windenergiegebieden die in het Programma Noordzee aangewezen worden (waaronder de drie genoemde gebieden) tot en met 2030 maximaal 10,7 GW wordt ontwikkeld. In totaal is in deze gebieden ruimte voor 16,7 GW.	Het klopt dat in het Programma Noordzee via het Aanvullend Ontwerp gebied 1, 2 en 5 oost als nieuwe windenergiegebieden worden aangewezen. Aanvullend worden het zuidelijk deel van Hollandse Kust (west) en IJmuiden Ver (noord) als windenergiegebied herbevestigd. Het klopt dat in deze gebieden ruimte is voor 16,7 GW, waarvan maximaal 10,7 GW tot en met 2030 wordt gerealiseerd.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
026	3	Alle zes de mogelijke tracés voor de CO2-transportleiding doorkruisen het "Windenergiegebied 2 Noord'. Sommige tracés doorkruisen bovendien "Windenergiegebied 2 Zuid". Mocht het in het kader van de realisatie van genoemde doelstelling van 10.7 GW nodig zijn om tussen nu en 2030 windkavels uit te geven in één van deze Windenergiegebieden, dan hebben alle tracés mogelijk invloed op de toekomstige kavelindeling. Binnen het Aramis-project bestaat inmiddels een duidelijke voorkeur voor enkele van de zes genoemde ontwerp-tracés. Omdat dit commercieel gevoelige informatie is, kunnen Shell en TotalEnergies hierover in deze openbare zienswijze niet meer details verschaffen. Wel zijn wij bereid om het Ministerie hierover vertrouwelijk te informeren.	Op 7 januari 2022 is de projectprocedure (onder rijkscoördinatie) voor het project ARAMIS gestart met een kennisgeving van het voornemen en participatieplan. Binnen de procedure wordt gezocht naar een goede ruimtelijke inpassing voor de ARAMIS-infrastructuur en vindt afstemming plaats over de verschillende gebruiksfuncties.	Nee
026	4	In Bijlage 4 bij het Programma Noordzee is een ontwerpproces uitgewerkt, uitgaande van bestaande, voorgenomen of mogelijk toekomstige mijnbouwactiviteiten (waaronder CO2-opslag). Deze voorgenomen of mogelijk toekomstige activiteiten worden in bijlage 4 aangeduid als 'prospects'. Die prospects kunnen nog geheim zijn, maar wel al bekend bij het Ministerie van EZK. De gedachte achter Bijlage 4, is dat bij het ontwerp van een windpark (of het aanwijzen van een windkavel) zoveel mogelijk rekening gehouden wordt met bestaande mijnbouwactiviteiten en met prospects. Zoals Shell en TotalEnergies reeds opmerkten in onze zienswijze van 20 september jl., formuleert Bijlage 4 vanuit dat perspectief een begrijpelijk ontwerpproces. Wij zijn van mening dat de plannen van Aramis inmiddels voldoende concrete vormen hebben aangenomen, zodat daarmee in het ontwerp van een eventuele windkavel in de Windenergiegebieden 2 Noord en 2 Zuid rekening kan en moet worden gehouden. Voor de volledigheid verzoeken wij u dit in het (Aanvullend Ontwerp) Programma Noordzee uitdrukkelijk te bevestigen. In dat verband wordt verwezen naar de al genoemde Ruimtelijke verkenning waarin die plannen al worden beschreven. Verder wijzen wij op het feit dat de Minister van EZK in een kamerbrief van 10 december 2021 heeft bevestigd dat de Rijkscoördinatieprocedure voor het Aramis-project in januari 2022 van start gaat. Shell en TotalEnergies herhalen overigens hetgeen zij in hun zienswijze van 20 september opmerkten over bijlage 4 in geval een CCS-project moet worden ingepast in een reeds vastgestelde windkavel of een reeds gebouwd windpark. Naar de mening van Shell en TotalEnergies ontbreekt in het Ontwerp Programma Noordzee in dat geval een duidelijke visie op de vraag hoe mijnbouwactiviteiten - waaronder COropslag - nog kunnen worden ingepast. Hoe wordt in dat geval invulling/uitvoering gegeven aan het beleidsuitgangspunt dat windenergie en mijnbouw naast elkaar kunnen plaatsvinden. Op welke wijze wordt in dat geval verzekerd dat nog toekomstige mijnbouwactiviteiten (inclusief de opslag van CO2} ingepast worden in bestaande windenergiegebieden? Shell en TotalEnergies verzoeken u het voorgaande te betrekken bij de definitieve totstandkoming van het Programma Noordzee. Mocht daartoe interesse bestaan, zijn wij graag bereid onze standpunten en ideeën nader toe te lichten.	Zowel bij de totstandkoming van de (zoek)gebieden voor windenergie op zee, als bij het ontwikkelen van de Routekaart windenergie op zee, als bij de verkaveling van deze gebieden, spreekt het ministerie van EZK met de mijnbouwoperators met platforms en/of prospects in en direct om het gebied. In deze gesprekken wordt doorgenomen op welke manier de activiteiten naast elkaar uitgevoerd kunnen worden. Er zal worden onderzocht of er mogelijkheden zijn om vooraf duidelijkheid te geven of en hoe CO2-opslagactiviteiten ingepast kunnen en zullen worden in aangewezen windenergiegebieden. In het Programma Noordzee 2022-2027 wordt niet ingegaan op individuele projecten.	Nee
027	1	De Nederlandse Akkerbouw Vakbond (NAV) wil graag namens haar leden kort reageren op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. We willen graag twee punten inbrengen: I. De NAV maakt bezwaar tegen het aanbrengen van aanlandings- en andere kabels in vruchtbare landbouwgrond. Het graven van geulen en andere werkzaamheden verstoort de bodem en geeft grote kans op versnelling van de verzilting. Wereldwijd wordt gestreden tegen verzilting van landbouwgrond om de voedselzekerheid te garanderen. Het kan niet zo zijn dat wij in Nederland onze vruchtbare grond op deze manier op het spel zetten. Het gaat ook totaal in tegen de afspraken over goed bodembeheer, verhoging van organische stofgehalte enz.	Binnen het Programma aansluiting windenergie in de Eemshaven wordt er in samenwerking met LTO Noord door Acacia Water een onderzoek uitgevoerd naar de impact van de aanleg van de kabels op de verzilting. De uitkomsten van dit onderzoek zullen onderdeel uitmaken van de integrale besluitvorming. Zie ook beantwoording deelzienswijze 001-1.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
027	2	2. Het Programma Noordzee spreekt over kringlooplandbouw, biomassa productie en andere zaken die de landbouw raken. Wij dringen er bij deze op aan om al deze zaken in nauwe samenwerking met ons en andere partijen in de landbouwsector vorm te geven.	Dank voor uw zienswijze op het aanvullend ontwerp Programma Noordzee. Voedsel uit zee – met name aquacultuur – vormt een onderdeel van de kringlooplandbouw en de land-zee interactie. Samenwerking is een goed voorstel.	Nee
028	1	Graag maakt de Nederlandse WindEnergie Associatie (NWEA) gebruik van de geboden gelegenheid om een zienswijze in te dienen op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027. NWEA is een brancheorganisatie die het merendeel van de op het gebied van windenergie actieve bedrijven verenigt en vertegenwoordigt. [..]	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee
028	2	9.1.1 (pagina 3):'Het aantal windparken op de Noordzee en de daarmee verbonden activiteiten zoals uitbreiding van de opslag van energie op zee, en het transport van zee naar land, zullen fors uitbreiden,...'. Naast opslag gaat het ook om conversie van windenergie naar andere dragers, zoals waterstof, en om andere vormen van energie opwek op zee (zoals floating solar en getijden energie).	Terecht noemt u dat naast windparken ook waterstofproductie en andere vormen van opwek ruimte gaan vragen. In de betreffende alinea worden deze ontwikkelingen dan ook genoemd (andere vormen van mariene energiewinning, de inzet van waterstof) als reden voor een adaptieve planning. In dit Programma Noordzee worden geen locaties voor zon-op-zee of waterstofproductie aangewezen. De huidige formulering volstaat daarom.	Nee
028	3	9.1.2 (pagina 4): Het windgebied Ten Noorden van de Wadden maakt deel uit van de reeds aangewezen windgebieden (in totaal 10,8GW te ontwikkelen t/m 2030). Klopt het dat uitgifte van dit windgebied is uitgesteld, maar het wel wordt meegeteld voor de 10,7GW zoals die nu in het NZP is aangekondigd voor 2030?	Dit klopt niet. Het windenergiegebied Ten Noorden van de Wadden wordt niet meegeteld bij de 10,7 GW, waarvoor ruimte is aangewezen in het Programma Noordzee 2022-2027.	Nee
028	4	9.2 (pagina 6): Gebied 2 Zuid ligt ingeklemd tussen IJVer-Noord en oefengebied defensie. Voor een serieuze ontwikkeling van een grootschalig windpark lijkt het zinvoller om dit gebied aan IJver-Noord toe te voegen en als één toekomstige ontwikkeling te zien (E+H2), in plaats van dit gebied in samenhang met gebied 2 Noord te ontwikkelen. Ontwikkeling van Gebied 2 Zuid in samenhang met Gebied 2 Noord zou een lange en kostbare kabelverbindingvergen tussen de twee gebieden.	In het Programma Noordzee vindt de ruimtelijke reservering plaats middels het aanwijzen van gebieden. De beslissing over het benutten van deze gebieden, waaronder IJver-Noord, 2 Zuid en 2 Noord, wordt genomen in een routekaart. In 2022 zal het proces voor een Aanvullende Routekaart windenergie op zee 2030 van start gaan.	Nee
028	5	9.2 Windenergie (Pagina 7): Het zuidelijk deel van Hollandse Kust West wordt herbevestigd. Tegelijkertijd volgt uit de recente VAWOZ brief dat het aansluiten van dit gebied niet kan en zal plaatsvinden voor 2031. In het licht van de schaalvergroting bij het bouwen van windparken op zee (~2 GW wordt nieuwe norm) en het feit dat Tenneî inmiddels de uitrol van 2 GW aansluitingen aan het voorbereiden is, kan afgevraagd worden of de markt na 2031 nog geïnteresseerd zal zijn in het bouwen van een relatief klein windpark van om en nabij 40 posities. Naast de vraag of dit economisch nog interessant genoeg is kan in het licht van beperkte ruimte ook afgevraagd worden of de ruimte voor een 700 MW kabeltracé niet beter gebruikt kan worden voor een kabel vanuit een groter windpark met een grotere capaciteit. Bij het herbevestigen van Hollandse Kust West Zuid zal dit gebied mee blijven tellen voor het bepalen van ecologische ruimte. Als aannemelijk is dat het gebied na 2031 niet ontwikkeld gaat worden kan van herbevestiging beter afgezien worden zodat er ecologische ruimte ontstaat om elders (grotere) gebieden aan te wijzen.	Op dit moment is er geen reden om Hollandse Kust West (zuidelijk kavel) niet te herbevestigen in Programma Noordzee. Het is zeer geschikt als windenergiegebied en ligt dicht bij de kust. Hierdoor is er ook een wisselstroomverbinding mogelijk, wat ook bij de andere windparken van 0,7 GW gangbaar is. De daadwerkelijke invulling van de windenergiegebieden wordt nader uitgewerkt in een aanvullende Routekaart windenergie op zee 2030. Randvoorwaarde is dat realisatie van windparken past binnen de ecologische ruimte. Deze moet zijn aangetoond voorafgaand aan de kavelbesluiten. Zoals beschreven in paragraaf 9.3.2 van het PNZ is dat onzeker voor een tweetal vogelsoorten, hier wordt nog nader onderzoek naar gedaan. Als blijkt het zuidelijk deel van Hollandse Kust (west) onevenredig veel ecologische ruimte inneemt, kan een heroverweging plaats vinden in het kader van een volgend Programma Noordzee. Daar is echter in dit PNZ niet op vooruit te lopen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
028	6	9.3.1 (pagina 10): Er wordt opgemerkt dat de gebieden 3, 6 en 7 pas na 2030 zijn te ontwikkelen omdat aanlanding niet tijdig realiseerbaar is. Deze gebieden bevinden zich op grote afstand van de kust, waardoor een verbinding middels elektriciteitskabel kostbaar zal zijn. Wij merken op dat deze gebieden zich bevinden op locaties met veel wind en dus een hoge verwachte opbrengst. In plaats van deze gebieden nu al naar achteren te schuiven, zou nu gestart moeten worden met onderzoek naar verschillende aansluitmogelijkheden voor deze gebieden en met de voorbereidingen daarvan (zie ook de brief over VAWOZ 2030 van 2 december 2021 waarin een demonstratieproject waterstof op zee voor 2030 genoemd wordt).	Bij de aanwijzing van windenergiegebieden is ervoor gekozen niet te rekenen op grootschalige waterstofproductie op zee vóór 2030. Daarom is het uitgangspunt dat energietransport door middel van elektriciteitsinfrastructuur wordt gerealiseerd. Bij de afwegingen hebben onder meer de maatschappelijke kosten en baten een rol gespeeld. Zowel de energieopbrengsten als de kosten voor elektriciteitsinfrastructuur zijn daarin verdisconteerd. De maatschappelijke kosten van aanlanding via elektriciteit zijn in de zoekgebieden 6 en 7 ongunstig. Daarom is het beter bij de afwegingen over deze gebieden de potentie voor transport via waterstof mee te wegen. De locatie van een pilot wordt bezien in het licht van de benodigde energie-infrastructuur en de toekomstige windenergiegebieden.	Nee
028	7	9.3.2. punt 2.5 (pagina 15): Bij het bepalen van effecten op zeezoogdieren is gebleken dat bruinvissen het meest kwetsbaar zijn. De ontwikkeling van 10,7 GW is op basis van de huidige kennis alleen haalbaar als tijdens de bouw van windparken een geluidsnorm van SELSS (750 m) = 160 dB re 1 µPa2s wordt toegepast. Momenteel is sprake van een geluidnorm van SELSS (750 m) = 168 dB re 1 µPa2s. Niet inzichtelijk is op basis van welke informatie deze voorlopige conclusie wordt getrokken, nog los van de vraag naar de technische haalbaarheid. Bovendien is in KEC 4.0 frequentieweging niet meegenomen, dit zal ook voor additionele ecologische ruimte zorgen. Eerder is door NWEA een analyse beschikbaar gesteld die inhoudelijk ingaat op het onderwerp en de Nederlandse normering afzet tegen normeringen die in omringende landen worden gehanteerd. Het beperken van onderwatergeluid tot het nu voorgeschreven niveau is technisch zeer uitdagend, maar haalbaar. Een nog strengere norm brengt nieuwe, grotere technische uitdagingen met zich mee. Dit wordt versterkt door het feit dat turbines - en daarmee ook funderingen - steeds groter worden, en er dus meer energie vereist is om deze te installeren. Vanwege de uitdagingen en kostenverhogende effecten die geluidsbeperkende technieken en -maatregelen met zich meebrengen zien wij de noodzaak en effectiviteit van een strengere geluidsnorm graag helder en stevig onderbouwd.	Bij de berekening van de cumulatieve effecten van versnelde realisatie van windenergie op zee op de bruinvispopulatie is voor het KEC 4.0 uitgegaan van de best beschikbare, meest recente inzichten. De verschillende stappen in de effectberekening wijken niet af van die van de eerdere KEC-berekeningen, maar in enkele stappen zijn wel op grond van recente kennis aanpassingen in de berekening aangebracht. De ecologische norm (minder dan 5% kans op een effect van meer dan 5%) is ten opzichte van eerdere KEC-berekeningen niet gewijzigd. Uitgaande van een geluidsnorm van SELSS (750 m) = 168 dB re 1 µPa2s wordt deze ecologische norm overschreden en dat is niet het geval als wordt uitgegaan van een, ook in België en Duitsland gebruikte geluidsnorm van SELSS (750 m) = 160 dB re 1 µPa2s. Uit de berekeningen blijkt bovendien dat er dan 'ecologische ruimte' overblijft voor de verdere ontwikkeling van windenergie op zee. Vanwege het ontbreken van frequentie gewogen drempelwaarden voor effecten op het gedrag, kon niet worden gerekend met de effecten van frequentie gewogen geluid. Voor bruinvissen kan toepassen hiervan tot kleinere berekende effecten leiden. Zodra inzichten hierover wijzigen, omdat nieuwe gegevens beschikbaar komen (onder andere uit onderzoek in het kader van Wozep), zullen deze bij een herziening van het KEC (en bij te nemen kavelbesluiten) worden toegepast.	Nee
028	8	9.3.2. punt 3 (pagina 15): De ambitie is om bij het aanwijzen en benutten van windenergiegebieden maximaal in te zetten op een 'sprong naar het noorden'. De beoogde 'sprong naar het noorden' sluit aan bij de zoekgebieden voor windenergie na 2030. Wij verzoeken om hier, ondanks de complexe situatie vanwege aansluitingen door de Waddenzee, maximaal in te zetten op een versnelling zodat ook noordelijke gebieden voor 2030 gerealiseerd kunnen worden. Daarbij merken wij op dat gebied 5 uitdagingen kent, vanwege de vele ecologische onzekerheden die een effect kunnen hebben op de business case. Daarnaast voorzien wij voor gebied 5 een sterk zog effect (wake) van het mogelijk toekomstig te benutten gebied 5 middenberm, mocht dit te zijner tijd ook worden ontwikkeld. Het lijkt daarmee logischer de gebieden ten westen van gebied 5 naar voren te halen naar voor 2030 zodat eventuele wake effecten duidelijk in beeld zijn bij de ontwikkeling van gebied 5.	Bij het aanwijzen van windenergiegebieden zijn onder meer de maatschappelijke kosten en baten en de haalbaarheid voor uiterlijk 2030 meegewogen. Er wordt vanuit gegaan dat voor die tijd nog geen grootschalige waterstofproductie op zee is te realiseren en dat daarom energietransport plaats vindt via elektriciteitsinfrastructuur. Omdat de gebieden ten westen van gebied 5 (oost) hoge maatschappelijke kosten met zich mee brengen bij aanlanding door middel van elektriciteit, zijn deze niet aangewezen voor de periode tot en met 2030. Specifiek voor gebied 5 middenberm geldt dat hier de scheepvaartveiligheid nader onderzocht moest worden en dat uitgebreide internationale afstemming nodig is. De afweging over gebieden ten westen van gebied is om bovengenoemde redenen voorzien bij de partiële herziening van het Programma Noordzee.	Nee
028	9	Daarnaast verzoeken we in overweging te nemen in welke mate industriële clusters in Zeeland en Rotterdam van voldoende duurzame energie van windparken op zee kunnen worden voorzien. Dit met het oog op de reeds bestaande en de toekomstige vraag naar duurzame energie van deze clusters voortkomend uit (in-)directe elektrificatie van hun processen. Het mogelijk maken van extra aanlanding in deze clusters is van belang met het oog op CO2-reductie in de industrie, maar ook vanuit een systeemperspectief- het aanlanden op één plek brengt onnodig hoge kosten met zich mee voor uitbouw van onshore energie-infrastructuur.	De energievraag van industriële clusters is een belangrijke factor bij het realiseren en aanlanden van windenergie van zee. Met stroomkabels wordt zo dicht mogelijk bij de kust aangeland daar waar de grote vraag is (industriële clusters/andere grootverbruikers) en/of van waaruit de elektronen met weinig aanpassingen van het hoogspanningsnet zonder capaciteitsproblemen naar de vraag te transporteren zijn. Het integrale systeemperspectief wordt geborgd door onderlinge afstemming met Programma Energiehoofdstructuur, Cluster Energie Strategieën, Programma Infrastructuur Duurzame Industrie en Verkenning Aanlanding Windenergie op Zee.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
028	10	9.3.2 punt 7 (pagina 16) multifunctioneel gebruik: volgens de huidige systematiek wordt door middel van gebiedspaspoorten na kaveluitgifte invulling gegeven aan multifunctioneel gebruik. Wij ondersteunen het voorstel in het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee om dit systeem uit te breiden met een gebiedsverkenning die reeds voor het kavelbesluit wordt uitgevoerd en gepubliceerd. Op basis van de kenmerken van het gebied en (vermeende) geschiktheid van het gebied voor specifieke vormen van medegebruik kan dan worden bepaald welke vormen van medegebruik onder welke voorwaarden kunnen plaatsvinden. Potentiële medegebruikers die interesse hebben in het betreffende gebied zouden bijvoorbeeld een initiatiefverzoek kunnen indienen, zodat hier in een later stadium bij de totstandkoming van het gebiedspaspoort rekening mee kan worden gehouden. Dit biedt een mate van zekerheid aan zowel de toekomstige windparkontwikkelaar als aan toekomstige medegebruikers. De exacte ruimte die voor medegebruik beschikbaar blijft, en hoe deze ruimte is verdeeld, hangt echter af van de uiteindelijke lay-out van het windpark. Deze lay-out is zeer bepalend voor de business case van het windpark. Het is voor windpark-ontwikkelaars dan ook van groot belang dat zij de vrijheid behouden om de lay-out van het windpark naar eigen inzicht in te richten, om zo de business case te optimaliseren. Een gebiedsverkenning mag daarom niet leiden tot beperking van deze vrijheid. De exacte invulling van medegebruikslocaties kan plaatsvinden in de vorm van een gebiedspaspoort, nadat de definitieve lay-out van het windpark bekend is.	Het belang van de lay-out voor de businesscase van een windpark wordt herkend. In het Noordzeeakkoord is ook afgesproken dat keuzes met betrekking tot de inrichting van een windpark afgewogen moeten worden tegen de effecten op elektriciteitsproductie en de kostenreductiedoelstelling. De volgorde van gebiedsverkenning en gebiedspas-poort die door indiener wordt geschetst, wordt onderschreven. In hoofdstuk 10.2 van het Programma Noordzee staat de werking van gebiedsverkenningen en gebiedspas-poorten beschreven.	Nee
028	11	9.3.2. punt 9 (pagina 16) samenhang met aanlanding: Uitgangspunt zou moeten zijn dat industriële clusters met het grootste CO2-reductiepotentieel leidend zijn bij aanlanding en inpassing in het Nederlands energiesysteem. Dit vraagt het keuzes van de overheid welke kavels qua aansluiting eventueel anders worden ontsloten dan per elektriciteitskabel. Specifiek wordt gesteld dat er een intensieve afstemming is met de onderzoeken naar kabeltracé's. Dit is belangrijk om de industriële clusters met de grootste vraag naar duurzame energie (met name Rotterdam en Zeeland) te voorzien in hun groene energiebehoeften, maar ook omwille van het behalen van de 60% CO2-reductiedoelstelling in 2030.	Om te bepalen welke aanlandlocaties het meest kansrijk zijn, worden verschillende alternatieven onderzocht en vindt een integrale afweging plaats. Daarbij worden routes en locaties onderzocht op mogelijke gevolgen op het gebied van ecologie, kosten, techniek, omgeving toekomstvastheid en energiesysteemintegratie / vraag naar energie. De laatste twee aspecten maken dat zo dicht mogelijk bij de grote vraag aangeland wordt (industriële clusters/andere grootverbruikers). Tot en met 2030 wordt er vanuit gegaan dat windenergie middels elektriciteitskabels naar land gebracht wordt. Naar huidige inzichten en analyses is grootschalige aanlanding van windenergie anders dan in de vorm van elektronen in de periode tot en met 2030 niet mogelijk. Grootschalige uitrol van waterstof op zee op gigawatt-schaal zal op zijn vroegst pas na 2030 plaatsvinden en wordt daarom ook in de Verkenning Aanlanding Wind op Zee 2031-2040 onderzocht.	Nee
028	12	9.3.2. punt 10 (pagina 17) Internationale samenwerking: Wordt er in deze strategische aanpak ook gewerkt aan gezamenlijke mitigatie voorschriften voor het verminderen van ecologische impact? Nu zijn geluidsvoorschriften en stilstandsregelingen gebaseerd op de Nederlandse Noordzee terwijl veel windparken grenzen aan onze buurlanden. Maatregelen houden op bij landsgrenzen die voor vogels, vleermuizen en zeezoogdie-ren irrelevant zijn. Hoe wordt afstemming hierover gewaarborgd?	Momenteel wordt internationaal nog niet gewerkt aan gezamenlijk afgestemde mitigatievoorschriften. Wel is er ook steeds meer aandacht voor het grensoverschrij-dende en regionale karakter van de ecologische impact van nationale activiteiten. Afstemming van maatregelen zou opgepakt kunnen worden als onderdeel van de reeds bestaande bredere agenda's van North Sea Energy Cooperation en OSPAR op het gebied van regionale ecologische effectbeoordeling.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
028	13	Overige punten: ▶De gecombineerde vraag naar elektrificatie en waterstof in het noorden voor 2030 is 6 GW. De geïdentificeerde windgebieden boven noord Nederland tellen op tot maximaal 4 GW WOZ. Daarbij komt bovendien dat de aanlanding van de elektriciteit geproduceerd in windgebied 5 Oost momenteel pas na 2031 wordt voorzien. Daarom zouden wij de volgende punten naar voren willen brengen: o Het lijkt onzeker of er daadwerkelijk 4GW in windgebied 5 Oost gerealiseerd kan worden kijkende naar de gehanteerde dichtheid en het gearceerde deel aan de zuidkant van het windgebied. Nadrukkelijk verzoeken we hier uitsluitsel over te geven. Gezien de vraag naar duurzame energie in Noord Nederland en de uitdagingen omtrent de realisatie van gebied 5 (zie eerder punt} is het wenselijk dat de gebieden ten noorden van Noord Nederland eerder worden ontwikkeld (Smb en 4) om zo spoedig mogelijk en liefst voor 2030 tot realisatie komen.	In het Programma Noordzee wordt ruimte gereserveerd voor het realiseren van windparken op zee. Hierin is het gehele gedeelte van 5 (oost), inclusief het gearceerde gedeelte, aan te wijzen als windenergiegebied. In de Aanvullende Routekaart windenergie op zee 2030 zal worden uitgewerkt op welke manier de invulling van deze gebieden is voorzien.	Nee
028	14	Vanuit het perspectief van een windparkontwikkelaar zijn er nog een reeks plekken op de Noordzee aan te wijzen die gunstige condities kennen (hoge windsnelheden, lage waterdieptes, redelijke afstand tot de kust}. In de zone die ligt ingeklemd tussen zoekgebieden 1, 2, 3, 4, 6 en 7 zien wij nog veel potentie. Helaas is deze zone momenteel buiten beschouwing gelaten, mogelijk door bestaande mijnbouwactiviteiten. Echter, hier zijn volgens ons nog onverkende mogelijkheden tot integratie en multifunctioneel gebruik tussen mijnbouwactiviteiten en windenergie. Het binnen het NZO opgezette initiatief van NOGEPA, EBN, Tennet en NWEA om meervoudig ruimtegebruik tussen de sectoren te optimaliseren sluit hier nauw op aan. Het strekt tot aanbeveling in deze verkenning tot integratie te starten en mee te nemen voor een volgende aanvulling op het Programma Noordzee.	In de zone die u benoemt als kansrijk voor windenergie bevinden zich een aantal scheepvaartroutes, die in dat gebied een bocht maken. Dit gaat gepaard met extra veiligheidsrisico's. Ook het Friese Front bevindt zich in deze zone, naast inderdaad mijnbouwactiviteiten. Dus ook als mijnbouw en windparken in de toekomst beter geïntegreerd kunnen worden, is het nog niet gezegd dat deze zone geschikt is voor windenergiegebieden. Desalniettemin onderkent het Rijk het belang van systeemintegratie en zal dit onderwerp terugkomen in toekomstige planvorming. Daarbij wordt ook gekeken naar de begrenzing van gebieden en mogelijkheden in de toekomst in relatie tot andere activiteiten op de Noordzee. De opzet van een herziening van het Programma Noordzee wordt in een later stadium uitgewerkt, dat valt buiten de scope van dit Programma Noordzee.	Nee
028	15	Kan in het definitief ontwerp nog een onderbouwing worden opgenomen van de juridische zekerheid die deze beleidsstukken (aanvullend ontwerp, plan m.e.r. en passende beoordeling} gaan brengen straks in de ontwikkel- en uitvoeringsfase?	De aanwijzing van de windenergiegebieden in het Programma Noordzee 2022-2027 betreft een ruimtelijke reservering. Hierin wordt nog niet bepaald op welke termijn en in welke mate windenergiegebieden benut zullen worden. Dit gebeurt in een routekaart, waarna kavelbesluiten worden genomen. Bij het kavelbesluit dient definitief aangetoond te worden dat de ontwikkeling past binnen de ecologische ruimte aan de hand van de projectMER en passende beoordeling. Als de projectMER aantoont dat het windpark past binnen de ecologische ruimte, kan de vergunning worden verleend. Naast het onderzoek naar ecologische ruimte, worden ook de effecten op Natura2000-gebieden onderzocht. De PlanMER en passende beoordeling van het Programma Noordzee zijn van een hoger abstractieniveau. Daaruit komen een aantal aandachtspunten voort die in de projectMER verder onderzocht moeten worden.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	1	Hierbij sturen wij u onze zienswijze op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 en bijbehorende PlanMER en Passende Beoordeling. We willen allereerst onze waardering uitspreken voor de grote hoeveelheid werk die door de overheid en adviesbureaus voor dit Aanvullend Ontwerp is geleverd. Ook waarderen wij het dat het Aanvullend Ontwerp volgens afspraak tot stand is gekomen nadat de keuze voor de zoekgebieden eerst in het Noordzeeoverleg (NZO) is afgestemd. Een kanttekening daarbij is wel dat de besluitvorming in het NZO plaats vond op basis van een beperkte hoeveelheid informatie. Er is nog veel onduidelijk wat de beoogde plannen, waaronder wind op zee, van deze schaal en in dit tempo, zullen betekenen voor de ecologie. Wij verzoeken u daarom met grote aandacht te kijken naar de opmerkingen die wij hebben na het bestuderen van het PlanMER en de Passende Beoordeling, en de benodigde aanpassingen te maken. We onderstrepen hier graag de in het Aanvullend Ontwerp opgenomen voorwaarde voor besluiten over of en waar de 10,7 GW windenergie in de zoekgebieden kan worden gerealiseerd: de ecologische draagkracht van de Noordzee mag niet worden overschreden. Het individuele en cumulatieve gebruik moet passen binnen ecologische grenzen. Ook is een Goede Milieu Toestand van de Noordzee nog steeds niet bereikt, ligt er een Europese Biodiversiteitsstrategie, en zal de uitbreiding alleen plaats kunnen vinden als tegelijkertijd de druk op het ecosysteem van de Noordzee afneemt en inspanningen worden geleverd voor natuurherstel, bescherming en -versterking. De toepassing van bovenwettelijke best beschikbare technieken voor natuurversterkend en -beschermend bouwen en opereren van windparken is hierbij essentieel. Dat is geen gemakkelijke opgave en daarvoor zullen, zoals ook benoemd in het Aanvullend Ontwerp, nog vele kennisleemten moeten worden opgevuld. Bijgaand vindt u een tabel (spreadsheet) waarin per hoofdstuk specifieke opmerkingen worden gemaakt met soms concrete suggesties voor aanpassingen in de tekst m.b.t. het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee en de bijbehorende PlanMER en Passende Beoordeling.	Hartelijk dank voor uw interesse in en reactie op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee. Uw inbreng is ter kennisgeving aangenomen.	Nee
029	2	1. Overschrijden ecologische grens. Uit de PlanMER en de Passende Beoordeling blijkt dat voor een aantal soorten op grond van de huidige stand van kennis en de huidige (concept) werknormen de ecologische grens met de extra wind op zee wordt overschreden. De grens wordt voor enkele vogelsoorten zelfs al overschreden in de referentiesituatie met de huidige windparken en reeds geplande parken. In het verdere relaas wordt er vervolgens vanuit gegaan dat uit nader onderzoek en/of met behulp van flexibele invulling van de aangewezen gebieden en natuurversterkende maatregelen die grens toch niet bereikt zal worden. Er wordt met geen enkel woord gerept over wat te doen wanneer aanvullend onderzoek laat zien dat de ecologische grens voor die soorten toch overschreden wordt. Daarbij staan deze soorten niet op zichzelf en zijn onderdeel van een ecosysteem, waarin zij onlosmakelijk verbonden aan elkaar zijn. Wij verzoeken om in het Aanvullend Ontwerp toe te lichten hoe hier op wordt geanticipeerd. Hoe worden deze mogelijke negatieve effecten voorkomen zodat dit wel past voor ecologie? Hoe wordt gezorgd dat de maatregelen, die nodig zijn om dit te voorkomen technisch of economisch haalbaar zijn? Is er oog voor het risico dat maatregelen zoals de bescherming van natuurgebieden uit de pas gaan lopen met de uitrol van wind op zee? In onze beleving is het cruciaal dat met toenemende drukfactoren op de ecologie de realisatie van de in het Noordzeeakkoord afgesproken te beschermen gebieden in het daarin afgesproken tijdschema plaatsvindt, omdat deze integraal onderdeel uitmaken van de ecologische kwaliteit van de Noordzee. Wij pleiten ervoor dit ook expliciet te vermelden in het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee.	Cumulatieve effecten op vogelpopulaties zijn tijdens het opstellen van het Aanvullend Ontwerp voor het Programma Noordzee berekend volgens de methodiek van het Kader Ecologie en Cumulatie. Geconstateerd is dat met aannames op basis van recente inzichten voor een beperkt aantal vogelsoorten significant negatieve effecten op de populaties niet zijn uit te sluiten. Aannames worden gedaan volgens een worst case benadering (voorzorgbeginsel). De ervaring leert dat nader onderzoek naar deze aannames vaak uitwijst dat effecten minder negatief zijn dan in eerste instantie voorspeld. Daarom wordt ingezet op nader onderzoek bijvoorbeeld naar de onderliggende dichtheidskaarten, specifieke aannames zoals uitwijkpercentages, en naar mogelijke natuurversterkende maatregelen. Op de uitkomsten van het onderzoek wordt niet voorgesorteerd in dit Programma Noordzee. Juist daarom zijn windenergiegebieden aangewezen met daaraan de voorwaarde gekoppeld dat voorafgaand aan kavelbesluiten de benodigde ecologische ruimte wordt aangetoond. Daarbij is sprake van adaptieve planning. Dit kan er bijvoorbeeld toe leiden dat aangewezen windgebieden uiteindelijk niet of gedeeltelijk in gebruik worden genomen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	3	2. Cumulatieve effectbeoordeling. In het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee ligt de focus op de aanwijzing van de nieuwe zoekgebieden windenergiegebieden voor 10,7 GW extra wind op zee voor 2030. Tegelijkertijd wordt ook gesproken over verdere uitrol wind op zee na 2030, productie van waterstof met eventuele aanleg van energie-eilanden, CO2-transport en -opslag, zon op zee, blauwe economie en meervoudig ruimtegebruik van windparken. In de PlanMER en de Passende Beoordeling komen al deze overige activiteiten, waarvan te verwachten is dat die de druk op het Noordzee ecosysteem verder zullen doen toenemen, echter niet aan de orde. Er is dus sprake van een gebrekkige mate van integraliteit in de beoordeling. De Passende Beoordeling beperkt zich tot de cumulatieve effecten van bestaande en nieuw te realiseren windparken. De Wet natuurbescherming vereist echter dat de cumulatieve effecten van alle relevante activiteiten in de Passende Beoordeling worden beoordeeld, niet alleen die van windparken. Het cumulatieve effect op de ecologie van alle transities en nieuwe ontwikkelingen wordt in de huidige beoordeling dus nog onvoldoende meegenomen. Voorts leiden grote leemten in de kennis, ook specifiek voor de windenergiesector, tot een beperkte analyse en effectbeoordeling. Toepassing van het voorzorgsbeginsel is van groot belang om ervoor te zorgen dat de ecologische ruimte bij deze grootschalige transitie en uitbreiding van activiteiten gewaarborgd blijft. Dit is in onze ogen zeer zorgelijk zeker gelet op de onder 1) genoemde constatering dat in de huidige PlanMER en Passende Beoordeling, zelfs zonder zorgvuldige meeweging van alle (mogelijke) drukfactoren, de ecologische grens mogelijk al wordt overschreden. Wij verzoeken u deze integrale beoordeling expliciet mee te nemen in het planMER en de Passende beoordeling.	Bij het bepalen van cumulatieve effecten is zorgvuldig en zo integraal mogelijk te werk gegaan. 1. Het voornemen dat getoetst is door middel van een PlanMER en PB is: ruimte reserveren voor de ontwikkeling van maximaal 10 GW aan windparken. Ontwikkelingen zoals de mogelijke aanleg van energie-eilanden en drijvende zonnepark kunnen in de toekomst plaats vinden, maar zijn nog onzeker en zijn geen voorgenomen activiteit. Deze kunnen niet worden getoetst. 2. Cumulatieve effecten zijn berekend met de meest recente kennis tijdens een actualisatiefase van het Kader Ecologie en Cumulatie. Reeds geplande windparken in Nederland en bij buurlanden zijn meegenomen. Methodieken om cumulatieve effecten van verschillende activiteiten te berekenen zijn gezien de complexiteit nog niet voor handen. Onderzoek wordt opgezet, onder andere binnen MONS (Monitoring Onderzoek Natuurversterking en Soortenbescherming), om stapsgewijs een meer integrale beoordeling te kunnen ontwikkelen. 3. De toekomstige activiteiten waarop u duidt, zijn nog dermate in ontwikkeling, dat deze nu niet in cumulatie meegenomen kunnen worden. Deze nieuwe ontwikkelingen zullen in de meeste gevallen ook een vergunningstraject moeten doorlopen met een beoordeling van de cumulatieve effecten. Als er geen kwantitatieve berekeningen kunnen plaatsvinden van de overall cumulatieve effecten, zijn er wel kwalitatieve inschattingen te maken over de relatieve bijdrage van de effecten van verschillende activiteiten. 4. Het voorzorgsbeginsel is toegepast door uit te gaan van een worstcasebenadering als het gaat om de aannames waar de berekeningen op berusten. Overigens heeft de Commissie m.e.r. een positief advies afgegeven over de PlanMER en Passende Beoordeling. De Commissie m.e.r. concludeert dat er veel en goed onderzoek is verricht, wat op hoofdlijnen een adequaat beeld geeft van de milieurisico's per gebied en in correlatie. De keuzes voor de windenergiegebieden en de conclusies in het aanvullend PlanMER en Passende Beoordeling zijn volgens de Commissie m.e.r. goed navolgbaar.	Nee
029	4	De toename van verschillende activiteiten op de Noordzee, en de ruimtelijke claims die daarbij horen, zijn alleen toelaatbaar als dit past binnen de grenzen van het natuurecosysteem van de Noordzee.	Het voornemen van het Aanvullend Ontwerp betreft een ruimtelijke reservering voor 10 GW aan windparken. Daadwerkelijke realisatie van windparken in de aangewezen gebieden is alleen mogelijk als dit past binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee. Bij het nemen van kavelbesluiten moet de ecologische ruimte zijn aangetoond.	Nee
029	5	Doelen van GMT/KRM & Biodiversiteitsstrategie moeten gehaald worden.	Het Rijk zet zich altijd in om geformaliseerde beleidsdoelen te realiseren.	Nee
029	6	De ecologische draagkracht is randvoorwaarde voor het individuele en cumulatieve gebruik. De snelheid waarmee windparken wordt uitgerold mag niet ten koste gaan van snelheid voor bescherming en herstel van de Noordzee. Het uitgangspunt is een duidelijk GW-doel. Ook de stappen die er voor natuurbescherming moeten genomen worden hebben haast en dienen inzichtelijk en doelmatig gemaakt te worden. Toenemend gebruik is alleen verantwoord als dat samengaat met het herstel en behoud van het Noordzee-ecosysteem.	Het voornemen van het Aanvullend Ontwerp betreft een ruimtelijke reservering voor 10 GW aan windparken. Daadwerkelijke realisatie van windparken in de aangewezen gebieden is alleen mogelijk als dit past binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee. Bij het nemen van kavelbesluiten moet de ecologische ruimte zijn aangetoond. Daarbij is sprake van adaptieve planning. Dit kan er bijvoorbeeld toe leiden dat aangewezen windgebieden uiteindelijk niet of gedeeltelijk in gebruik worden genomen. Naarmate de ecologische ruimte beperkter wordt zal er een steeds grotere noodzaak zijn om anticiperende maatregelen te treffen voor natuurversterking.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	7	Bij aanlanding ecologische waardevolle gebieden vermijden en een integrale benadering in ruimte en tijd te zoeken die toekomstbestending is.	Ecologisch waardevolle gebieden kunnen mogelijk niet te allen tijde vermeden worden. De impact van aanlandroutes en -locaties op natuur en milieu is wel een belangrijk onderdeel van het onderzoek dat uitgevoerd wordt bij aanlandingen (zoals de integrale effectenanalyse binnen de VAWOZ en de milieueffectrapportages binnen projectprocedures) om alternatieven af te wegen en de ecologische impact zoveel mogelijk te voorkomen of te minimaliseren. Ecologisch waardevolle gebieden kunnen mogelijk niet te allen tijde vermeden worden. De impact van aanlandroutes en -locaties op natuur en milieu is wel een belangrijk onderdeel van het onderzoek dat uitgevoerd wordt bij aanlandingen (zoals de integrale effectenanalyse binnen de VAWOZ en de milieueffectrapportages binnen projectprocedures) om alternatieven af te wegen en de ecologische impact zoveel mogelijk te voorkomen of te minimaliseren. Daarbij is sprake van adaptieve planning. Dit kan er bijvoorbeeld bij onvoldoende ecologische ruimte toe leiden dat onderzochte tracés uiteindelijk niet in procedure worden genomen.	Nee
029	8	Het is nog onvoldoende duidelijk welke (ecologische) effecten er zijn van zon op zee, aan welke schaal wordt er nu gerealiseerd en wat is het plan voor de komende tien jaar? Hoe verhoudt dit zich tot ander gebruik Noordzee / Noordzeeakkoord?	De routekaart zon op water geeft aan dat nader ecologisch onderzoek noodzakelijk is. Het voornemen van de rijksoverheid is ook om bij pilots ecologisch onderzoek te laten plaatsvinden. De komende jaren vinden mogelijk pilots plaats tot ongeveer 1 MW aan vermogen. Zo is bijvoorbeeld in Hollandse Kust Noord een pilot voorzien van 0,5 MW. 1 MW komt overeen met een zonnepark van ongeveer 100 bij 100 meter. Op basis daarvan wordt bekeken of en wanneer grootschalige implementatie kansrijk is. Met het Programma Noordzee wordt daar niet op vooruit gelopen.	Nee
029	9	9.1.2 - 4 Hier percentage te beschermen gebieden uit NZA 4.38 toevoegen.	U verzoekt een specifieke doelstelling met betrekking tot het percentage te beschermen gebied uit het Noordzeeakkoord in het aanvullend ontwerp toe te voegen. In de paragraaf Natuur onder 9.1.2 in het aanvullend ontwerp Programma Noordzee wordt voor de specifieke doelstellingen al verwezen naar hoofdstuk 3 van het PNZ waarin onder 3.3.2. in de tweede alinea specifiek dit percentage is opgenomen.	Nee
029	10	9.1.2 -4 Noem afspraak 4.12 in het NZA dat ecologisch belangrijke gebieden zullen worden gespaard bij de toewijzing van gebieden voor offshore-windparken: 'de ecologie wordt vroegtijdig en zwaarwegend meegenomen waarbij zowel Natura-2000 als ook KRM-gebieden worden ontzien.'	In het Programma Noordzee zijn bij de aanwijzing van windenergiegebieden de Natura-2000 gebieden en de KRM-gebieden ontzien. Hoe dit is gebeurd, staat beschreven in het PlanMER. In de PB zijn de ecologische effecten van windparken in de aan te wijzen windenergiegebieden op zowel de Natura 2000- als de KRM-gebieden bepaald, deels kwantitatief en deels kwalitatief. De uitkomsten zijn zwaarwegend meegenomen in de besluitvorming. Voor het vervolgtraject is de voorwaarde opgenomen dat de ecologische ruimte moet zijn aangetoond voorafgaand aan kavelbesluiten. Daarom is het niet nodig de voorgestelde aanpassing door te voeren.	Nee
029	11	9.1.2 - 4 'Met het behalen van deze doelstellingen draagt Nederland bij aan de EU-ambities voor biodiversiteit in 2030, als onderdeel van de Europese Green Deal. De ruimtelijke afspraken die in dit PNZ op basis van het NZA worden voorgesteld, gaan verder.' De biodiversiteitsstrategie van de EU noemen en ernaar verwijzen; de doelstellingen binnen de strategie omvatten 30% beschermde gebieden waarvan 10% strikte bescherming. Er is ook een herstelwet in ontwikkeling waarin lidstaten zullen worden verplicht 15% van hun zeeën te herstellen, onze natuurhersteldoelstellingen kunnen daar een rol in spelen. Het is niet duidelijk hoe de huidige NL natuurafspraken verder gaan dan de EU Biodiversiteitsstrategie zoals hier vermeld, aangezien de ambitie van de EU hoger lijkt, werk dit verder uit of verwijder.	Uw voorstel wordt onderschreven, het PNZ is daarop als volgt aangepast: "Met het behalen van deze doelstellingen draagt Nederland bij aan de EU-ambities voor biodiversiteit in 2030, als onderdeel van de Europese Green Deal. De ruimtelijke afspraken die in dit PNZ op basis van het NZA worden voorgesteld, onderstrepen onze nationale ambitie."	Ja

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	12	9.1.2 - 4 'Niet alleen grootschalige aanleg van windparken noemen, maar juist de gehele energietransitie, waaronder wind op zee, maar ook CCS, waterstof, zon op zee, mijnbouw, scheepvaart, etc die allen gelinkt zijn aan aangewezen windgebieden. Benoem het cumulatieve effect van de verindustralisering van de Noordzee op het ecosysteem, mede nodig om klimaatdoelen te halen.	In het PNZ staat dat de gevolgen van klimaatverandering, visserij en grootschalige aanleg van windparken op zee reden is tot zorg. Hoewel in dit PNZ is geen sprake is van besluiten over grootschalige ontwikkeling van zon op zee, CCS, waterstofproductie is een tekstwijziging opgenomen. Daarbij is de grootschalige aanleg van windparken in de context geplaatst van de energietransitie en de betekenis daarvan op de Noordzee.	Ja
029	13	9.1.2 - 4 'Toevoegen: "Daarnaast is de toepassing van bovenwettelijke best beschikbare technieken voor natuurversterkend en -beschermend bouwen en opereren van windparken hierbij essentieel."	Resultaatvoorschriften voor natuurinclusief bouwen in kavelbesluiten (bijvoorbeeld voor Hollandse Kust (west), VI en VII) zijn gebaseerd op best beschikbare kennis. Bij eventuele toepassing van rangschikkingscriteria voor natuur bij een vergelijkende toets (zoals voorzien voor Hollandse Kust (west), kavel VI) kunnen bieders ook technieken voorstellen die alleen bij hen bekend waren. Opgedane ervaringen met kavelbesluit-voorschriften en tenders, kunnen weer in latere voorschriften en tenders worden verwerkt. Op deze manier wordt het gebruik van best beschikbare technieken en innovatie daarvan gestimuleerd.	Nee
029	14	9.1.2 -5 'Eenzijdig perspectief met enkel nadruk op economie en veiligheid. Ecologie wordt vergeten. Ecologische risico's (gelinkt aan financiele risico's) toevoegen bij betreden van de relatief onaangetaste Arctische wateren, zoals het neerslaan van roet/ black carbon door het verstoken van de huidige fossiele brandstoffen zal het zee-ijs nog sneller afsmelten; toenemend onderwatergeluid zal significant verstorend kunnen werken op het leven in de Arctische Oceaan; en niet te overziene gevolgen in het geval van bijvoorbeeld een olieramp, waarbij olie onder het ijs amper afbreekt en vrijwel niet is op te ruimen. Bereikbaarheid is niet van toepassing want langzamer omvaren is mogelijk, zonder meer emissieuitstoot.	Het milieu in de Arctische wateren wordt niet vergeten. De onderwerpen roet, onderwatergeluid en verbod zware stookolie Arctics hebben in internationaal verband (International Maritime Organization) de aandacht. De zienswijzen over deze onderwerpen op het Ontwerp Programma Noordzee zijn ook beantwoord in de reactienota van het Nationaal Water Programma, waar het Ontwerp Programma Noordzee onderdeel van is. Kijk hiervoor bij zienswijze nummer 048-11 en 048-97 in de antwoordtabel van de reactienota NWP.	Nee
029	15	9.2 - 6 'Structuurvisiekaart is onvolledig. Alle economische activiteiten en komende activiteiten toevoegen, zoals CCS en bijbehorende infrastructuur.	Het Programma Noordzee bevat meer kaarten die samen een volledig beeld geven. De activiteiten die u aanhaalt in deze zienswijze staan op de kaart met huidig gebruik. In het Aanvullend Ontwerp is deze kaart onveranderd en daarom niet opgenomen. In het Programma Noordzee zijn beide kaarten opgenomen. Als het gaat om CCS is ARAMIS het meest concrete project, hier zijn nog verschillende tracés voor in onderzoek. Dat is dus nog niet op de kaart te zetten.	Nee
029	16	9.2 - 7 'Ecologische draagkracht niet enkel van windparken zelf, maar ook van toekomstig medegebruik binnen windparken, als ook draagkracht van cumulatie wind en andere economische activiteiten in dat gebied	De voorwaarde dat de realisatie van windparken binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee blijft, staat beschreven in paragraaf 9.3.2 Voor de meeste medegebruik-activiteiten zijn vergunningen benodigd op grond van de Waterwet en indien nodig de Wet natuurbescherming (na inwerkingtreding op grond van de Omgevingswet). Mogelijk kan in sommige gevallen ook het opstellen van een milieueffectrapportage nog aan de orde zijn. In paragraaf 10.3.5 Afwegingskader medegebruik in windparken staat beschreven hoe hiermee wordt omgegaan binnen het vergunningverleningspro-ces. Onderdeel hiervan is ook dat er naar de ecologische draagkracht van het gebied wordt gekeken.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	17	9.2 - 8 'Potentiële impact aquacultuur en passieve visserij binnen windparken op ecologische ruimte voor windparken.	Dit is een verplichting op basis van het Gemeenschappelijk Visserijbeleid Art.1 (1): “De instandhouding van de biologische rijkdommen van de zee en het beheer van de visserijen en de vloten die dergelijke rijkdommen exploiteren”; Art. 2(1): “Het gemeenschappelijk visserijbeleid staat er borg voor dat de activiteiten in het kader van de visserij en de aquacultuur uit ecologisch oogpunt langdurig duurzaam zijn en worden beheerd [...]”. Dit staat onder andere beschreven in hoofdstukken 4.2, 8.3.1 en 12.1 van het PNZ. Hoofdstuk 8.3.1.: “Van deze activiteiten moet worden aangetoond dat ze passen binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee, bijvoorbeeld wat betreft de aanwezige nutriënten.” Als laatste staat dit ook centraal in het MONS-programma: “het programma MONS heeft als doel de centrale vraag te beantwoorden hoe het veranderende gebruik van de Noordzee past binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee. Het gaat hier om het inzicht verkrijgen in de ecologische draagkracht voor huidige en duurzame toekomstige ecosysteemdiensten [...]. Daarnaast moet ook het (veranderende) gebruik, zoals energiewinning, maricultuur (kweek van vis, schelp- en schaaldieren, algen en wieren) en de visserij, passen binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee - bijvoorbeeld voor wat betreft de aanwezige nutriënten. Ook dient er een beter inzicht te komen in de (cumulatieve) effecten van alle menselijke activiteiten op deze soorten en op het ecosysteem als geheel [...].”	Nee
029	18	9.2 - 8 'Het is nu al bekend dat voor CCS Aramis 200km aan nieuwe pijpleiding gelegd zal worden. De optiek dat bestaande infrastructuur herbruikt zal worden is dus achterhaald. Gelieve tekst updaten.	Het klopt dat voor het project ARAMIS voorzien wordt om een nieuwe pijpleiding van ruim 220 km lang aan te leggen. In paragraaf 9.2 wordt aangegeven dat hergebruik van bestaande infrastructuur de ruimtelijke impact beperkt. Dit blijft onveranderd. De tekst in paragraaf 9.3.5 is wel aangepast naar aanleiding van de plannen voor een nieuw aan te leggen pijpleiding van ARAMIS.	Ja
029	19	9.2 - 8 'Hoe om te gaan met ecologisch waardevolle of beschermde gebieden	Ecologisch waardevolle gebieden kunnen mogelijk niet te allen tijde vermeden worden. De impact van aanlandroutes en -locaties op natuur en milieu is wel een belangrijk onderdeel van het onderzoek dat uitgevoerd wordt bij aanlandingen (zoals de integrale effectenanalyse binnen de VAWOZ en de milieueffectrapportages binnen projectprocedures) om alternatieven af te wegen en de ecologische impact zoveel mogelijk te voorkomen of te minimaliseren.	Nee
029	20	9.3.2 - 13 '"...wordt steeds gebruik gemaakt van actuele kennis en voortschrijdende inzichten." Wij wijzen er op dat de zoekgebieden zijn geselecteerd voordat de geactualiseerde windgevoeligheidskaart voor zeevogels gereed was. De geactualiseerde kaart bevat informatie die meegenomen moet worden bij het bepalen waar de kavels zouden kunnen komen om binnen de ecologische draagkracht te blijven. Het kan daarbij nodig zijn om meer gedetailleerde kaarten te ontwikkelen.	De geactualiseerde windgevoeligheidskaart kan een eerste indicatie geven voor het selecteren van zoekgebieden, maar voor het bepalen van de ecologische effecten is deze kaart niet geschikt. Ten behoeve van de aanwijzing van windenergiegebieden zijn de ecologische effecten bepaald op basis van dichtheidskaarten per soort, die recent zijn ontwikkeld.	Nee
029	21	9.3.2 - 14 "Daarover zijn specifieke afspraken opgenomen." Toevoegen; "hieronder", tenzij iets anders wordt bedoeld, dan graag verhelderen.	In paragraaf 9.3.2 wordt al gerefereerd aan “hieronder geldende voorwaarden, actiepunten en afspraken”. Dit wordt helder genoeg bevonden. Uw voorstel is daarom niet overgenomen.	Nee
029	22	9.3.2 - 14 Link leggen met windparken in cumulatie met andere (toekomstige) verstorende activiteiten in het gebied die de vermeende ecologische ruimte verder beperken	De voorwaarde dat de realisatie van windparken binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee blijft, staat beschreven in paragraaf 9.3.2. Voor de meeste medegebruikactiviteiten zijn vergunningen benodigd op grond van de Waterwet en indien nodig de Wet natuurbescherming (na inwerkingtreding op grond van de Omgevingswet). Mogelijk kan in sommige gevallen ook het opstellen van een milieueffectrapportage nog aan de orde zijn. In hoofdstuk 10.3.5 Afwegingskader medegebruik in windparken staat beschreven hoe hiermee wordt omgegaan binnen het vergunningverleningsproces. Onderdeel hiervan is ook dat er naar de ecologische draagkracht van het gebied wordt gekeken.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	23	9.3.2 - 14 Voorbeelden geven van mitigerende en natuurversterkende maatregelen, zoals een startstopvoorziening (mitigerend) of maatregelen, evt. in het buitenland, ter bescherming broedkolonies (natuurversterkend), zie 2.8 en 10.	Het geven van voorbeelden van mitigerende en natuurversterkende maatregelen in de tekst wordt niet nodig geacht. De tekst is daarom niet aangepast.	Nee
029	24	9.3.2 - 14 De grens wordt voor de genoemde vogelsoorten overschreden. In het H9 wordt er vervolgens vanuit gegaan dat uit nader onderzoek en/of met behulp van flexibele invulling van de aangewezen gebieden en natuurversterkende maatregelen die grens toch niet bereikt zal worden. Er wordt met geen enkel woord gerept over wat te doen wanneer aanvullend onderzoek laat zien dat de ecologische grens voor die soorten toch overschreden wordt. Wij verzoeken om in het Aanvullend Ontwerp toe te lichten hoe hier op wordt geanticipeerd. Zie ook onze begeleidende brief.	Deze zienswijze heeft betrekking op het vervolgtraject. Voorafgaand aan een routekaart en de kavelbesluiten wordt onderzoek gedaan naar aannames bij het bepalen van de ecologische effecten en naar natuurversterkende maatregelen. Het Programma Noordzee betreft een ruimtelijke reservering, bij een routekaart wordt besloten welke gebieden op welke termijn benut worden. Op dat moment wordt ook de actuele beschikbare kennis op ecologie bekeken en wordt afgewogen of de grenzen worden overschreden. Ook dan kan geconcludeerd worden dat er nog nader onderzoek moet plaatsvinden Bij het nemen van een kavelbesluit moet de ecologische ruimte zijn aangetoond. Zie ook het antwoord op deelzienswijze 029-02.	Nee
029	25	9.3.2 - 15 "Er zijn aanwijzingen dat bij het bepalen van de effecten beter rekening is te houden met differentiatie van geluidsfrequenties waarvan bruinvissen hinder ondervinden." bron toevoegen.	De bronverwijzing is toegevoegd in het Programma Noordzee. In het KEC 4.0 rapport Zeezoogdieren wordt in Hoofdstuk 5 (Onzekerheden en leemten in kennis) ingegaan op het toepassen van frequentieweging bij het bepalen van effecten op het gedrag van bruinvissen: “Tougaard et al. (2015) hebben er al enige tijd geleden op gewezen dat frequentieweging met een filter dat is gebaseerd op de inverse van het audiogram geschikt zou zijn voor het bepalen van effecten. De US National Marine Fisheries Service onderschrijft dit en heeft frequentieweging al geïmplementeerd in hun technische handleiding voor het bepalen van effecten op het gehoor van zeezoogdieren (NMFS 2016). Voor gedragseffecten en verstoring zijn er echter nog onvoldoende gegevens beschikbaar om frequentieweging te implementeren. Als het gaat om projecten waar het heigeluid wordt gemitigeerd door gebruik van bellenschermen zou de toepassing van frequentieweging bij het bepalen van gedragsverstoring bij bruinvissen tot kleinere voorspelde verstoringsoppervlakken kunnen leiden, omdat het geluid in de voor bruinvissen relevante frequenties beter wordt gedempt (Dähne et al. 2017).”	Ja
029	26	9.3.2 - 15 Toevoegen alinea toenemende scheepvaart i.r.t. bouw en onderhoud windparken en medegebruik i.r.t. toenemende water- en geluidsvervuiling	Op het niveau van een structuurvisie is het niet nodig om onderscheid te maken tussen de verschillende componenten van ecologische druk bij windparken. Voor medegebruik gelden afzonderlijke procedures voor vergunningverlening. Het effect van werkschepen krijgt aandacht in de projectMER van kavelbesluiten.	Nee
029	27	9.3.2 - 16 In januari 2022 komt de NZA werkgroep gebiedspaspoorten weer samen om de verdere uitwerking van de concepten gebiedsverkenning en gebiedspaspoort te bespreken. De uitkomsten van dit overleg en eventuele aanvullingen op het voorstel van BZK die hieruit voortvloeien zouden opgenomen moeten worden in het definitieve Programma Noordzee.	In het Noordzeeoverleg van 24 november 2021 is de notitie "gebiedspaspoorten in Routekaart 2030" vastgesteld. Conform deze notitie is in het definitieve Programma Noordzee een evaluatiemoment opgenomen naar de systematiek van de gebiedsverkenningen en Handreiking gebiedspaspoort. Verder leidt de notitie niet tot aanpassing van het PNZ. De eerste NZO-werkgroep gebiedspaspoorten van 2022 zal ook niet leiden tot aanpassing van het PNZ. In deze werkgroep vindt een inhoudelijke bespreking plaats van de gebiedsverkenningen voor HKW, IJVER en TNW in samenhang met het gebiedspaspoort Borssele.	Nee
029	28	9.3.2 - 16 Zin toevoegen over prioriteit. Indien geen ecologische ruimte voor medegebruik beschikbaar blijkt te zijn.	Er is geen aanleiding voor aanvulling van hoofdstuk 9.3.2 op dit punt. In hoofdstuk 10.1-10.3 van het Programma Noordzee wordt uitgebreid ingegaan op het beleid voor medegebruik in windparken, ook in relatie tot de ecologische draagkracht. Zie ook de beantwoording van deelzienswijze 030-16.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	29	9.3.2 - 16 Hoe verhoudt de bouw van andere activiteiten in dezelfde gebieden zich in de tijd tot de bouw van bepaalde windparken? Zit hier een overlap in? Wat betekent dit bijvoorbeeld voor het overschrijden van onderwatergeluidslimieten, inclusief geluid geproduceerd door de werkschepen zelf?	In dit stadium van ruimtelijk reserveren van gebieden voor windenergie worden effecten in beeld gebracht die relevant zijn voor het aanwijzen van de windenergiegebieden in het PNZ 2022-2027. Overige activiteiten die in dezelfde tijdsperiode worden uitgevoerd als de bouw van potentiële windparken zijn nog niet bekend. Cumulatieberekeningen met andere initiatieven zijn daarom ook niet goed mogelijk. Deze zullen in het projectMER en de project-PB wel nader uitgewerkt worden. Bij het opstellen van het projectMER bij kavelbesluiten wordt het geluid van werkschepen meegenomen.	Nee
029	30	9.3.2 - 16 Er ontbreekt een onderbouwing voor het gebruik van 10 MW/km2. Graag deze toevoegen. Het is positief dat hiervan indien nodig kan worden afgeweken.	10 MW/km2 is een dichtheid die aansluit bij hetgeen wordt gehanteerd bij de kavels in de windenergiegebieden (Hollandse Kust (west), IJmuiden Ver en Ten noorden van de Waddeneilanden) voor de bestaande routekaart windenergie op zee 2030. Deze dichtheid is wat hoger dan die van de reeds bestaande en geplande windparken, welke tussen circa 4 tot 9 MW/km2 ligt. Een hogere dichtheid zorgt enerzijds voor een compacter windpark, dat meer ruimte laat aan andere gebruikers op zee. Anderzijds ontstaan er grotere zogverliezen, waardoor de windopbrengst afneemt. Het is dus een kwestie van het vinden van een optimale balans. Die balans kan verschuiven naar hogere dichtheden naarmate het kostenniveau van windenergie op zee daalt, omdat ook bij wat grotere zogverliezen een vruchtbare business case voor het windpark overblijft. Ook de ontwikkeling naar grotere windturbines helpt daarbij, omdat deze minder last hebben van zogverliezen. Bovendien veroorzaakt een geringer aantal grotere windturbines minder vogelslachtoffers dan een windpark met een even groot totaalvermogen dat bestaat uit een groter aantal kleinere turbines.	Nee
029	31	9.3.2 - 17 Na eerste alinea zin toevoegen: bij de ruimtelijke inplanning van windmolenparken is internationale afstemming noodzakelijk om barrierewerking voor vogels zoveel mogelijk te beperken.	In de alinea die u in deze deelzienswijze aanhaalt, staat dat meer internationale samenwerking nodig is bij het onderzoek naar en het voorkomen van ecologische effecten door windparken. Er is voor gekozen niet alle soorten ecologische effecten te benoemen. De tekst is niet aangepast.	Nee
029	32	9.3.3 - 17 De dekking in het NZO bespreken en vastleggen, en dan deze paragraaf vervangen door de gemaakte afspraken.	De dekking van de kosten is aan het Rijk, vanzelfsprekend is deze paragraaf geactualiseerd. Het Noordzeeoverleg wordt geïnformeerd over het hele Programma Noordzee, waar de financiële dekking onderdeel van is.	Ja
029	33	9.4 -18 Toevoegen: windparken én bijbehorend medegebruik moeten passen binnen de ecologische draagkracht van het ecosysteem of anders geen medegebruik mogelijk.	De voorwaarde dat de realisatie van windparken binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee blijft, staat beschreven in paragraaf 9.3.2. Voor de meeste medegebruikactiviteiten zijn vergunningen benodigd op grond van de Waterwet en indien nodig de Wet natuurbescherming (na inwerkingtreding op grond van de Omgevingswet). Mogelijk kan in sommige gevallen ook het opstellen van een milieueffectrapportage nog aan de orde zijn. In hoofdstuk 10.3.5 Afwegingskader medegebruik in windparken staat beschreven hoe hiermee wordt omgegaan binnen het vergunningverleningsproces. Onderdeel hiervan is ook dat er naar de ecologische draagkracht van het gebied wordt gekeken.	Nee
029	34	9.4 - 19 Verhoogde scheepvaart en bijbehorende verhoogde water- en geluidsoverlast bij bouw en onderhoud windparken en andere geplande economische ontwikkelingen binnen windenergiegebieden ontbreken	In het ProjectMER behorend bij de kavelbesluiten zal meer specifiek ingegaan worden op de verschillende bouw- en onderhoudsactiviteiten behorende bij de bouw en beheer van een windpark. Als het gaat om medegebruik binnen windparken: hiervoor worden afzonderlijk vergunningen verleend.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	35	9.5.3 - 21 Momenteel is geheel onbekend wat de impact op de natuur zal zijn van opslag zelf, de bouw en het onderhoud van de pijpleidingen, etc. Graag opnemen in dit stuk dat de ecologische impact verder wordt onderzocht, ook i.c.m. andere verstorende activiteiten in het gebied, zoals waar CCS als medegebruiker fungeert van een aangewezen windenergiegebied.	De tekst van paragraaf 9.5.3. is aangepast naar aanleiding van de start van de procedure voor ARAMIS op 7 januari 2022. Daarbij is ecologisch onderzoek (als onderdeel van het milieueffectrapport) benoemd.	Ja
029	36	9.5.3 - 21 Wie wordt bedoeld met 'betrokken partijen'? Zijn dit NZO partijen?	Met betrokken partijen is bedoeld de initiatiefnemers van de plannen, bevoegde gezagen voor de benodigde procedures en andere gebruikers van de Noordzee. De term ‘andere partijen’ is verduidelijkt.	Ja
029	37	9.6 - 23 De impact van Noordzee industrialisatie passen binnen het ecosysteem houden is geen onderdeel van de werkgroep?	De samenwerking aan maritieme ruimtelijke planning in EU verband is gestoeld op het uitgangspunt dat (economische) activiteiten op zee passen binnen de Goede Milieu Toestand als gedefinieerd door de lidstaten onder de Kaderrichtlijn Mariene Strategie. Dit principe is dus leidend voor de werkgroep rond MRP.	Nee
029	38	De scope van PlanMER en PB is beperkt: waar wordt integrale afweging gemaakt hoe bestaand en cumulatief gebruik -past binnen ecologische grenzen en voldaan aan (inter) nationale natuurverplichtingen zoals KRM, Natura 2000 etc? Volgens de Wet natuurbescherming is het verplicht om bij de PB de cumulatieve effecten van alle activiteiten te bepalen, en niet alleen die van de windmolenparken. Er is nu slechts gekeken naar de effecten van wind op zee op basis van KEC modelberekeningen. Tevens is er geen extrapolatie gedaan naar mogelijke toekomstige andere ontwikkelingen en drukfactoren op bijvoorbeeld soorten. Daarbij worden berekeningen gemaakt met een beperkt aantal soorten, echter soorten staan niet op zichzelf en zijn onlosmakelijk verbonden met elkaar in een ecosysteem. Hoe wordt dit nu meegewogen? Voor veel soorten zijn effecten nog een vraagteken, en zijn veldmetingen hiervan zeer beperkt beschikbaar.	Deze zienswijze betreft een belangrijke notie over een meer integrale beoordeling van ecologische effecten, waarbij meer drukfactoren in samenhang worden bekeken. De kennis om deze benadering toe te passen is nog niet voor handen. Tevens zijn de toekomstige ontwikkelingen nog niet bekend. Het gaat om complexe samenhang waarin tal van onderlinge verbanden nog onderzocht moeten worden. In het kader van MONS worden er onderzoeken opgezet waarmee de methodiek stapsgewijs is te verbeteren. Wel is in het verleden op basis van het werkdocument ‘Wat telt mee voor Cumulatie’ (Bugter et al. 2007) een inventarisatie gemaakt van de relevante activiteiten op de Noordzee die volgens de handreiking in ieder geval in de beoordeling van cumulatieve effecten moesten worden meegenomen. Een deel van deze activiteiten is niet MER-plichtig en effecten zijn niet eerder gekwantificeerd. Van een ander deel activiteiten is van tevoren al vast te stellen dat de effecten te verwaarlozen zijn als het gaat om cumulatie met windparken op zee. Door uiteenlopende oorzaken (vermijding door zichtbaarheid, klein ruimtebeslag) zijn effecten op vogels en vleermuizen door aanvaringen en barrièrewerking voor de meeste activiteiten uit te sluiten, uitgezonderd natuurlijk voor de bestaande, vergunde en geplande windparken. Daarnaast zorgen enkele activiteiten voor verstoring van vogels, echter in de meeste gevallen is deze verstoring tijdelijk van aard en is het habitatverlies verwaarloosbaar. Overigens heeft de Commissie m.e.r. een positief advies afgegeven over de PlanMER en Passende Beoordeling. De Commissie m.e.r. concludeert dat er veel en goed onderzoek is verricht, wat op hoofdlijnen een adequaat beeld geeft van de milieurisico's per gebied en in correlatie.	Nee
029	39	3 - 4 Bij eerste bullet staat: "Aangezien de gebieden ruimte hebben voor maximaal 16,7 GW aan windenergievermogen, en hiermee rekening wordt gehouden bij het bepalen van de effecten, worden de (cumulatieve) effecten overschat". Onder bullet eronder staat dat er drie rekenvarianten zijn waarvan er maar 1 16,7 GW doorrekent; de eerste rekenvariant met 10,7 GW overschat niets. De tekst bij de eerste bullet dient dus genuanceerd te worden.	Het klopt dat bij de rekenvariant die uitgaat van 10,7 GW geen overschatting plaats vindt. Deze notie heeft echter geen invloed op de besluitvorming. Het PlanMER is afgerond. Deze tekortkoming rechtvaardigt geen aanvulling op het PlanMER.	Nee
029	40	3 - 4 In de samenvatting graag verhelderen waar de Aanvullende Passende Beoordeling voor is gemaakt: de effecten van de zoekgebieden voor de windparken op Natura 2000 gebieden onderzoeken.	U vraagt om extra uitleg in het document van het PlanMER. Deze uitleg beïnvloedt de onderbouwing van het genomen besluit niet. Het PlanMER is afgerond. De tekstsuggestie rechtvaardigt geen aanvulling op het PlanMER.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	41	3 - 4 Het is zorgwekkend dat de ALI's in het voorjaar van 2022 zullen worden herzien en beleidsmatig zullen worden vastgesteld. Met welke factoren zal rekening worden gehouden bij de herziening van de ALI's? Wij zouden graag zien dat ecologische factoren leidend zijn en dat het voorzorgprincipe en de ecosysteembenadering worden gehanteerd, waarbij rekening wordt gehouden met cumulatieve drukfactoren.	De methodiek van de ALI's is een nieuwe methodiek die in aanloop naar het aanvullend ontwerp is ontwikkeld omdat de PBR methodiek niet (meer) voldoet. De ALI-toetsing is gebaseerd op een nog niet gereviewde methodiek. De ALI toetsing is gebaseerd op de uitkomsten van populatiemodellen. Deze populatiemodellen maken o.a. gebruik van data over de levenscyclus, de voortplanting en de sterfte van een bepaalde soort. Juist om de wetenschappelijke houdbaarheid van het KEC te garanderen en in achthouding van ecologische factoren is een review van de methodiek gevraagd en aanvullend een advies over de te gebruiken variabelen. De ecologische factoren zijn dus leidend en het voorzorgsprincipe wordt ook toegepast bij gebruik van de ALI. De uitkomsten zullen in de actualisatie van het KEC worden meegenomen.	Nee
029	42	3 - 5 Zijn bij aanvaringen en habitatverlies (eerste bullet) de effecten van de aanlegfase apart bekeken? Bij de Aanvullende Passende Beoordeling is dat wel gedaan maar dit lijkt niet het geval te zijn voor de KEC 4.0 berekeningen die bij deze bullet horen.	In KEC 4.0 zijn zowel de effecten van aanvaringen als de effecten van habitatverlies bekeken, in twee verschillende rapportages. Hierbij is echter voor vogels geen apart onderscheid gemaakt tussen aanlegfase en operationele fase omdat de genoemde effecten voornamelijk voorkomen in de operationele fase. De operationele fase duurt ten opzichte van de aanlegfase aanzienlijk langer. De effecten in de operationele fase zijn voor vogels daarom als leidend aangenomen.	Nee
029	43	3 - 5 Uitgebreider toelichten wat er in dit document met ecosysteemeffecten (in Tabel genoemd onder vierde bullet) bedoeld wordt. Voedselwebben worden beperkt bekeken, het onderzoek richt zich op hydrodynamiek en voorzichtige inschatting van effecten op primaire productie. Zeker waardevol werk, maar work in progress, met kennishiaten die de komende jaren gevuld moeten gaan worden. suggestie: hier "een aantal ecosysteemeffecten" zetten	In paragraaf 5.3.3 wordt nader ingegaan op de ecosysteemeffecten, en hier wordt ook verwezen naar het rapport van Van Duren et al, 2021 waarin de ecosysteemeffecten nader worden toegelicht. Uw suggestie is dus niet overgenomen.	Nee
029	44	4.4 - 10 De ene keer vallen mitigerende maatregelen onder de natuurversterkende maatregelen. Hier weer niet. Voorstel: mitigatie niet onder natuurversterking laten vallen en documenten daar op nalopen.	Het verschil tussen mitigerende en natuurversterkende maatregelen is bekend. De PlanMER en PB worden hier niet op nagelopen omdat deze zijn afgerond. Deze tekstsuggestie raakt de onderbouwing van het besluit niet. De suggesties rechtvaardigen geen aanvulling op het PlanMER.	Nee
029	45	4.4 - 10 "geen mitigerende maatregelen voorhanden". De Jan-van-Gent migreert in bepaalde tijden van het jaar. Een stilstandvoorziening kan voor deze soort een effectieve mitigerende maatregel zijn. Ook kan uit onderzoek blijken dat een zwarte wiek een mitigerend effect heeft. Dus hier noemen dat er mogelijkheden zijn om mitigerende maatregelen verder te onderzoeken/ontwikkelen.	In de komende jaren zal hier inderdaad onderzoek naar worden gedaan. Indien er effectieve mitigerende maatregelen zijn zullen deze in het proces bij de kavelbesluiten meegenomen worden.	Nee
029	46	4.4 - 10 Wordt hier rekening gehouden met de effecten van mitigerende maatregelen die verder gaan dan de geluidsnorm? (gebruik van ADD's en seizoengebonden heiwerkzaamheden).	In het KEC 4.0 rapport over zeezoogdieren wordt ingegaan op mogelijke mitigerende maatregelen, naast het beperken van de verspreiding van geluid door het opleggen van een geluidsnorm. Effecten van het gebruik van ADD's en mogelijke seizoenafhankelijke verschillen in effecten door verschillen in dichtheid van de dieren zijn voor bruinvissen niet meegenomen.	Nee
029	47	4.4 - 10 Effecten van seismisch onderzoek vóór de bouw van een windpark zijn hier niet in opgenomen.Is hiernaar gekeken en waarom is dit niet in het plan-MER opgenomen?	In het PlanMER zijn de effecten van seismisch onderzoek voorafgaand aan de bouw van het windpark niet beschreven. Voor het KEC 4.0 rapport zeezoogdieren zijn de mogelijke effecten van seismisch onderzoek in het plangebied en langs de kabeltracés voor een worst case situatie berekend. De effecten bleken verwaarloosbaar ten opzichte van de effecten van het heigeluid.	Nee
029	48	5 - 14 In de samenvatting verhelderen waar de Aanvullende passende beoordeling voor is gemaakt: de effecten van de zoekgebieden voor de windparken op Natura 2000 gebieden onderzoeken.	Het PlanMER is afgerond. Deze tekstsuggestie rechtvaardigt geen aanvulling op het PlanMER.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	49	5 - 14 Er wordt aangekondigd dat nader onderzocht wordt of voor de zilvermeeuw en Jan-van-Gent significant negatieve effecten inderdaad niet zijn uit te sluiten. Graag toelichten wanneer dit gaat gebeuren en hoe dit een plek krijgt in de verdere procedure.	Deze zienswijze heeft betrekking op het vervolgproces. De ecologische ruimte moet zijn aangetoond bij het nemen van kavelbesluit. De planning van de verschillende vervolgonderzoeken is geen onderdeel van de besluitvorming in het Programma Noordzee.	Nee
029	50	5+6 - 14ev De Passende Beoordeling besteedt aandacht aan de potentiele Natura 2000-gebieden (zoals Doggersbank, Klaverbank) en constateert dat een aantal van die gebieden waarschijnlijk zullen kwalificeren en dat significant negatieve effecten op een aantal doelsoorten van die gebieden niet uit te sluiten zullen zijn. Dit graag hier overnemen in de PlanMER en ook noemen bij de kennisleemtes (H7) en actualisaties die in de komende jaren spelen.	Het PlanMER is afgerond, uw suggestie rechtvaardigt geen aanvulling op het PlanMER. Het meenemen van de effecten op alle aangewezen Natura 2000-gebieden is in de toekomst zeker relevant. In de beoordeling zijn alle in concept of definitief aangewezen Natura 2000-gebieden meegenomen. Er is voor de volledigheid een doorkijk gegeven naar mogelijk toekomstige Natura 2000-gebieden, maar een werkelijke beoordeling is pas mogelijk als het duidelijk wordt voor welke soorten met welke doelen een gebied aangewezen wordt. Wanneer er ten tijde van de kavelbesluiten nieuwe inzichten zijn over de Vogelrichtlijngebieden, worden deze meegenomen in het betreffende projectMER.	Nee
029	51	5+6 - 14ev In de Passende Beoordeling wordt gesteld dat door onduidelijkheid over de begrenzing, nog geen analyse gemaakt kon worden voor Hollandse Kust. Dit is onjuist. De begrenzing is erg voor de hand liggend, en het gebied wordt ook meegenomen in de studie die Bureau Waardenburg (Fijn ea) uitvoert naar extra gebieden die als VR-gebied kwalificeren. We verzoeken de bevindingen voor dit gebied aan zowel de Passende Beoordeling als de PlanMER toevoegen. Dit zou overgenomen kunnen worden uit de studie van Fijn ea.	Het meenemen van de effecten op alle aangewezen Natura 2000-gebieden is in de toekomst zeker relevant. Ten tijde van de afronding van de Passende Beoordeling was het werk van Fijn et al. nog niet beschikbaar.	Nee
029	52	6 - 16 "Significant negatieve effecten op de doorgerekende trekvogels zijn uitgesloten, zowel nationaal als internationaal". Tegelijkertijd wordt in H7 informatie over trekvogels en trekroutes als belangrijke kennisleemte genoemd. Kunnen we significant negatieve effecten op de doorgerekende en andere vogelsoorten echt uitsluiten? Met grote kennisleemtes moet ook dit onderdeel zijn van nader onderzoek.	Met de huidige kennis zijn de significante negatieve effecten van de huidige plannen uitgesloten. Maar om eventuele verdere toekomstige ontwikkelingen mogelijk te maken, hebben we meer kennis nodig over trekvogels en trekroutes. Dit is ook onderdeel van nader onderzoek.	Nee
029	53	6 - 16 Mogelijke effecten op benthos en habitats binnen KRM- en N2000-gebieden zijn in de passende beoordeling niet uit te sluiten. Zorg dat dit terugkomt in het PlanMER	Uw zienswijze wordt niet onderbouwd door de uitgevoerde Passende Beoordeling. In de Passende beoordeling staat dat directe verstoring of vernietiging van habitattypen en/of structuren in de Natura 2000- en KRM-gebieden is op voorhand uit te sluiten, aangezien de zoekgebieden voor windenergie niet overlappen met deze (toekomstig) beschermde gebieden. Tevens staat er voor indirecte effecten dat de methodieken nog niet voldoende zijn ontwikkeld om uitspraken te doen over aantasting. Ook in paragraaf 7.5 wordt de conclusie getrokken dat significante effecten met zekerheid zijn uit te sluiten, en dat ook op KRM indicatoren geen effecten zijn verwacht.	Nee
029	54	6 - 16 Effecten op vissen en benthos worden na de aanlegfase overwegend als positief aangemerkt, maar het is belangrijk te vermelden dat een verandering van het benthische systeem en de habitat in het gebied niet altijd positief is. Als een gebied bijvoorbeeld van nature een zandbank is en wordt omgevormd tot hard substraat, zal de soortensamenstelling van zowel vissen als benthos veranderen, en dit is niet noodzakelijk "positief".	Deze zienswijze betreft het vervolgtraject. Het PlanMER is afgerond. De suggestie rechtvaardigt geen aanvulling van het PlanMER. In het kader van MONS zal vervolgonderzoek worden gedaan naar het benthische systeem en veranderingen daarin.	Nee
029	55	7 - 17 Er ontbreekt een aanbeveling over het daadwerkelijk meten van aanvaringen. Dit is duur maar de technologie bestaat en kan worden doorontwikkeld.	Deze zienswijze betreft het vervolgtraject en raakt niet de onderbouwing van de onderhavige besluitvorming. Daarom is een aanvulling op het PlanMER niet nodig.	Nee
029	56	7 - 18 Onderzoek is ook nodig naar negatieve effecten op benthos (effecten van verandering van habitat, onderwatergeluid en stratificatie, exoten)	Deze zienswijze betreft het vervolgtraject en raakt niet de onderbouwing van de besluitvorming. Daarom is een aanvulling op het PlanMER niet nodig.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	57	7 - 18 Er is ook nog onderzoek nodig om na te gaan of andere effecten op zeezoogdieren kunnen worden uitgesloten (effecten van operationeel OW geluid, veranderingen in de voedselverspreiding, geluid frequentie tijdens het heien die een rol kan spelen bij de effecten op zeehonden).	Deze zienswijze betreft het vervolgtraject en raakt niet de onderbouwing van de besluitvorming. Daarom is een aanvulling op het PlanMER niet nodig.	Nee
029	58	4.6.2 - 32 Passende Beoordeling besteedt ook aandacht aan de potentiele Natura 2000-gebieden (zoals Doggersbank, Klaverbank). Dit graag hier overnemen.	In deze zienswijze suggereert u om een bevinding uit de Passende Beoordeling over te nemen in de PlanMER. De PlanMER is afgerond. De suggestie geeft geen aanleiding een aanvulling op het PlanMER op te stellen.	Nee
029	59	4.6.2 - 32 Onderzoek aan de effecten op Hollandse Kust ontbreekt nog in PB, graag daarin en in PlanMER opnemen.	In de Passende Beoordeling zijn alle in concept of definitief aangewezen Natura 2000-gebieden meegenomen. Er is een doorkijk gegeven naar mogelijk toekomstige Natura 2000-gebieden, maar een werkelijke beoordeling is pas mogelijk als het duidelijk wordt voor welke soorten met welke doelen een gebied aangewezen wordt.	Nee
029	60	5.3.3 - 59 Deze figuur laat zien dat de Bruine Bank op termijn vrijwel omsloten wordt door windparken. Is in de berekeningen /kwalitatief aandacht besteed aan de mogelijke effecten hiervan op in het bijzonder de doelsoorten waarvoor de Bruine Bank is aangewezen?	In de berekeningen van aanvaringen en habitatverlies en de effecten hiervan op de Bruine Bank en zijn doelsoorten is rekening gehouden met alle relevante windparken op de Noordzee. Er is wel meer kennis nodig over de effecten van barrièrewerking rondom dit N2000-gebied om dit kwantitatief te kunnen bepalen.	Nee
029	61	8.1.3 - 101 De cumulatieve effecten overschrijden de werknormen voor bepaalde vogels en er is geen duidelijkheid over het effect van versterkende maatregelen of berekeningen van met hoeveel GW minder het wél zou passen. Hier graag al kort nader toelichten volgens welke werkwijze dit nader onderzocht gaat worden. Hoe worden versterkende en mitigerende maatregelen meegenomen in rekenmodellen? Hoe wordt de effectiviteit van maatregelen gevalideerd?	Deze zienswijze betreft het vervolgtraject. De aanpak van het vervolgonderzoek is geen onderdeel van besluitvorming in dit Programma Noordzee. Zie ook de beantwoording van deelzienswijze 030-02.	Nee
029	62	8.1.3 - 102 "Mochten zandspiering, noordkromp of andere soorten voorkomen in de gebieden" Definiteer andere soorten. Andere rifbouwende soorten? Andere typische soorten?	Deze zienswijze betreft het vervolgtraject. Het PlanMER is afgerond. De suggestie heeft geen gevolgen voor de onderbouwing van het besluit en rechtvaardigt geen aanvulling op het PlanMER.	Nee
029	63	8.1.4 - 103 "Indien de genoemde gebieden worden aangewezen als windenergiegebied is, gelet op onzekerheden, nader onderzoek nodig voorafgaand aan de te nemen kavelbesluiten." Zijn deze nadere onderzoeken dan bindend? Als het niet past wordt er niet gebouwd in het windgebied?	Zoals in het Programma Noordzee staat beschreven dient de ecologische ruimte te zijn aangetoond bij het nemen van kavelbesluiten. Dat gebeurt mede op basis van bijbehorende projectMER-en en passende beoordelingen. Daarbij is sprake van adaptieve planning. Dit kan er bijvoorbeeld toe leiden dat aangewezen windgebieden uiteindelijk niet of gedeeltelijk in gebruik worden genomen. Overigens zijn besluiten over toekomstige voorwaarden geen onderdeel van een PlanMER.	Nee
029	64	8.1.6 - 105 Dat ook in het referentiescenario werknormen worden overschreden voor zilvermeeuw en jan-van-gent is geen "nuancering", maar geeft een indicatie over hoe sterk de ecologische ruimte al ingenomen is. Pas formulering aan en licht toe hoe kan het dat een eerdere routekaart nu niet meer past. Ook graag toelichten wat de implicaties hier van zijn.	Zie beantwoording deelzienswijze 029-2.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	65	8.2 - 106 Er zijn veel hiaten in de kennis die hier niet zijn genoemd. Aangezien dit PlanMer beperkt is tot de directe effecten van windparken, is een reëel beeld van de effecten van de uitrol van deze grootschalige windtransitie niet in zicht. Er moet ook rekening worden gehouden met indirecte effecten, bijvoorbeeld de effecten van grootschalige verandering van habitats die verschuivingen in de verspreiding van soorten kunnen veroorzaken. Helaas is het meeste onderzoek toegespitst op en beperkt tot de directe effecten van aanvaringen en onderwatergeluid op beschermde soorten (zeezoogdieren en vogels), terwijl vele effecten op het ecosysteem ongetwijfeld van invloed zullen zijn op de populaties van deze soorten. Daarom zijn de cumulatieve effecten van offshore-windenergie (en andere menselijke activiteiten) niet onderzocht.	Deze zienswijze betreft het vervolgtraject, heeft geen invloed op de onderbouwing van het besluit, en rechtvaardigt geen aanvulling op het reeds afgeronde PlanMER. Met betrekking tot ecosysteemeffecten zijn er nog veel kennisleemtes. In de komende jaren zal er onder andere in de onderzoeksprogramma's van de overheid onderzoek worden gedaan naar deze effecten en de impact van deze effecten op populaties van soorten. In dit stadium van ruimtelijk reserveren van gebieden voor windenergie worden effecten in beeld gebracht die relevant zijn voor het aanwijzen van de windenergiegebieden voor het aanvullend ontwerp PNZ 2022-2027. Overige activiteiten die in dezelfde tijdsperiode worden uitgevoerd als de bouw van potentiële windparken in de zoekgebieden zijn nog niet bekend. Cumulatieberekeningen met andere initiatieven zijn daarom ook niet goed mogelijk. Indien deze ten tijde van het ProjectMER wel bekend zijn, zal hier in het ProjectMER aandacht aan worden besteed. Daarnaast is de kennis om een meer integrale beoordeling uit te voeren, waarbij meer drukfactoren in samenhang worden bekeken, nog niet voor handen. In het kader van MONS worden er onderzoeken opgezet waarmee de methodiek stapsgewijs is te verbeteren.	Nee
029	66	De scope van PlanMER en PB is beperkt: waar wordt integrale afweging gemaakt hoe bestaand en cumulatief gebruik -past binnen ecologische grenzen en voldaan aan (inter) nationale natuurverplichtingen zoals KRM, Natura 2000 etc? Volgens de Wet natuurbescherming is het verplicht om bij de PB de cumulatieve effecten van alle activiteiten te bepalen, en niet alleen die van de windmolenparken. Er is nu slechts gekeken naar de effecten van wind op zee op basis van KEC modelberekeningen. Tevens is er geen extrapolatie gedaan naar mogelijke toekomstige andere ontwikkelingen en drukfactoren op bijvoorbeeld soorten. Daarbij worden berekeningen gemaakt met een beperkt aantal soorten, echter soorten staan niet op zichzelf en zijn onlosmakelijk verbonden met elkaar in een ecosysteem. Hoe wordt dit nu meegewogen? Voor veel soorten zijn effecten nog een vraagteken, en zijn veldmetingen hiervan zeer beperkt beschikbaar.	In dit stadium van ruimtelijk reserveren van gebieden voor windenergie worden effecten in beeld gebracht die relevant zijn voor het aanwijzen van de windenergiegebieden in het PNZ 2022-2027. Overige activiteiten die in dezelfde tijdsperiode worden uitgevoerd als de bouw van potentiële windparken zijn nog niet bekend, dit ligt te ver in de toekomst, Cumulatieberekeningen met andere initiatieven zijn daarom ook niet goed mogelijk. Indien deze ten tijde van het ProjectMER wel bekend zijn, zal hier in het ProjectMER aandacht aan worden besteed. Daarnaast is de kennis om een meer integrale beoordeling uit te voeren, waarbij meer drukfactoren in samenhang worden bekeken, nog niet voor handen. In het kader van MONS worden er onderzoeken opgezet waarmee de methodiek stapsgewijs is te verbeteren.	Nee
029	67	4.1 - 13 Fytoplankton wordt niet meegenomen in de exploitatiefase, terwijl windparken tot een groot gebied daarachter effect kunnen hebben op de hoeveelheid fytoplankton. Op pagina 19 staat dat significante positieve of negatieve effecten niet uit te sluiten zijn. Vanuit het voorzorgsprincipe: moet dit dan niet wél meegenomen worden? Wanneer is een model voldoende zeker om te kunnen gebruiken?	In de Passende Beoordeling wordt aangegeven dat lokale effecten zijn te verwachten tijdens de aanlegfase en tijdens de verwijderingsfase, maar niet tijdens de exploitatiefase. Met betrekking tot de aanlegfase staat beschreven: "Naar verwachting hebben de met de ingreep gepaard gaande activiteiten en kenmerken geen significante effecten op fytoplankton in de kustzee en 'offshore'. De totale oppervlakte waar (tegelijk) verstoring plaatsvindt, is verwaarloosbaar klein ten opzichte van het totale leefgebied van het fytoplankton in de Noordzee. Effecten op fytoplankton zijn bovendien van tijdelijke aard." U doelt vermoedelijk op effecten op fytoplankton als gevolg van ecosysteemeffecten. Het onderzoek naar ecosysteemeffecten wordt de komende jaren uitgevoerd. Hierna is mogelijk meer te zeggen over de effecten van windparken op fytoplankton.	Nee
029	68	4.1 - 13 Mogelijke effecten EMF op elasmobranchen mist	De effecten van EMF op vis zijn beschreven in de Passende beoordeling. Hierbij is generiek gekeken naar vis en is niet specifiek op elasmobranchen ingegaan. In het ProjectMER zal hier nader op in worden gegaan. De mogelijke effecten van EMF op mariene organismen, waaronder elasmobranchen, door de elektriciteitskabels naar land zullen in de projectmilieueffectrapporten van de TenneTkabels beschreven en beoordeeld worden.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	69	4.1 - 13 Qua toetsingsmethode, klopt het dat enkel gekeken wordt naar het effect van de activiteit op die soorten die staan beschreven als typisch in dat bepaalde habitat? Dus mogelijke effecten op andere, misschien wel kwetsbare soorten in het habitat, worden verder niet meegenomen?	De windgebieden liggen buiten beschermde natuurgebieden. Er zullen dus geen directe effecten plaatsvinden op habitats in de beschermde gebieden. Het klopt dat er enkel is gekeken naar typische soorten. De staat van instandhouding van habitats(kwaliteit) wordt in belangrijke mate bepaald door de aantallen en trends van specifieke vissoorten en bodemdieren die als typische soorten zijn aangewezen voor deze habitats. Via effecten op de typische soorten kan de kwaliteit van de habitat in principe wel achteruitgaan. Omdat er geen directe effecten worden verwacht op de habitats is de effectbeoordeling daarom beperkt tot de typische soorten.	Nee
029	70	4.2 - 14 Op basis van welke studies/bewijzen kan worden aangenomen dat er geen effecten zijn op fytoplankton? Geef in dat geval referenties/studies. Recente studies van wozep/KEC tonen aan dat de effecten op de primaire productie waarschijnlijk te wijten zijn aan veranderingen in de stratificatie, vooral wanneer naar cumulatieve effecten wordt gekeken. Deze effecten kunnen zich vertalen in effecten op voedselwebben, aangezien fytoplankton deel uitmaakt van de basis van het voedselweb en in dat geval indirecte gevolgen kan hebben voor soorten en habitats in N2000-gebieden. Bovendien is er een gebrek aan structurele monitoring en gegevens over fytoplankton, wat een evaluatie van de effecten nog onzekerder maakt. Benoem deze onzekerheden en leemten in de kennis. https://www.noordzeeloket.nl/functies-gebruik/windenergie/ecologie/wind-zee-ecologisch-programma-wozep/ecosysteemonderzoek/	Zie beantwoording deelzienswijze 029-67.	Nee
029	71	4.3 - 14 Voeg ecosysteemeffecten toe. Grootschalige effecten bij de verandering van de stratificatie en de primaire productie kunnen het benthos in N2000- en KRM-gebieden beïnvloeden, aangezien zij wijdverspreid zijn. Verder effecten van kabels en bodemberoering.	Bij het bepalen van de effecten in het PlanMER en de PB is gebruik gemaakt van de best beschikbare kennis. Er is nog veel onderzoek nodig om de concrete effecten op stratificatie en primaire productie vast te stellen. Er is al vervolgonderzoek voorzien in het kader van het Wozep en het Programma Monitoring en Onderzoek Natuurherstel en Soortenbescherming (MONS). Het leggen van kabels en bodemberoering vindt plaats buiten Natura 2000- en KRM-gebieden en directe effecten daarvan zijn daarom uitgesloten.	Nee
029	72	4.3 - 15 Effecten op het KRM kunnen ook worden verwacht voor invasieve soorten (D2), voedselwebben (D4), hydrodynamische eigenschappen (D7), onderwatergeluid (D11) en biodiversiteit (D1).	In hoofdstuk 4.3 wordt alleen D6 toegelicht omdat daar ook beschermde soorten onder vallen. In hoofdstuk 6.6 worden andere descriptoren ook beoordeeld.	Nee
029	73	4.3 - 16 Habitatverlies of barrièrewerking wordt uitgesloten, maar wat wordt gedaan met het directe effect van aanvaringen/barotrauma slachtoffers en de bescherming van vaak aangetroffen vleermuissoorten boven zee (buiten migratie om)?	Deze zienswijze betreft het vervolgtraject. In de kavelbesluiten is een start-stop voorschrift opgenomen ter mitigatie van slachtoffers onder vleermuizen tijdens de vleermuistrek. De aangewezen windenergiegebieden liggen buiten de foerageerafstand van vleermuizen op land.	Nee
029	74	4.7 - 18 De scheepvaart intensiveert niet alleen tijdens de aanlegfase, maar ook tijdens de operationele fase, wanneer onderhoudsschepen af en aan varen.	Deze zienswijze heeft betrekking op het vervolgtraject. De drukfactor van onderhoudsschepen wordt, indien bekend, bekeken in de projectMER bij kavelbesluiten.	Nee
029	75	4.7 - 18 Hier worden geofysische onderzoeken genoemd als een drukfactor/potentiële bedreiging voor zeezoogdieren, laat dit terugkomen in het PlanMER.	Zie beantwoording deelzienswijze 029-47.	Nee
029	76	4.8 - 23 Barrièrewerking wordt op basis van de huidige kennis niet meegenomen, maar kan 'in de toekomst' eventueel wel een effect hebben. Is in de huidige passende beoordeling rekening gehouden met windparken in de UK/Duitsland?	In een Passende Beoordeling is het nodig concreet inzicht te hebben in de te toetsen activiteit. Plannen voor windparken in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland zijn meegenomen bij het bepalen van de cumulatieve effecten. Ontwikkelingen die nog onzeker zijn kunnen niet meegenomen worden.	Nee
029	77	4.10 - 27 Meer informatie over hoe men aan 30% en 15% afname is gekomen is gewenst.	De genoemde 15% en 30% van de soortspecifieke maatlat van de Acceptable Level of Impact (ALI) is gebruikt op basis van de Europese status van de soort, zoals bepaald door International Union for Conservation of Nature (IUCN). De specificaties per soort en de onderbouwing van 15% en 30% zijn te vinden in Potiek et al. (2021).	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	78	4.10.2 - 28 De norm is beperkt tot de effecten van de bouw van offshore-windmolen-parken en heiwerkzaamheden. Er zijn veel meer activiteiten op de Noordzee die impuls-onderwatergeluid veroorzaken, het is belangrijk deze mee te nemen in een evaluatie van de mortaliteitsniveaus.	In het KEC 4.0 rapport voor zeezoogdieren, maar ook in de eerdere KEC 1.0-3.0 rapporten, is in de afbakening van de geluidsbronnen beargumenteerd waarom andere bronnen van impulsgeluid, met uitzondering van het geluid van geofysische onderzoek voorafgaand aan de bouw van het windpark, niet in de berekeningen zijn meegenomen. Overige activiteiten die in dezelfde tijdsperiode worden uitgevoerd als de bouw van potentiële windparken in de zoekgebieden zijn nog niet bekend, Cumulatieberekeningen met andere initiatieven zijn daarom ook niet goed mogelijk. Indien deze ten tijde van de ProjectMER wel bekend zijn, zal hier in de ProjectMER aandacht aan worden besteed.	Nee
029	79	5.2 - 30 Wordt er op enige wijze nog rekening gehouden met Britse populaties?	Ja, de berekeningen van vogelslachtoffers zijn uitgevoerd op basis van internationale dichtheidskaarten. Verder zijn ook alle relevante Britse beschermde natuurgebieden en aangewezen vogelpopulaties meegenomen in de beoordeling.	Nee
029	80	5.2.2 - 31 Instandhoudingsdoelstelling 'behoud van leefgebied' voor het Friese Front zou zeker in gevaar kunnen komen door windgebieden IJ-ver, 1 en 2 als gekeken wordt naar de effecten op stratificatie. Hoe worden ecosysteemrisico's nu gewogen hierbij?	Er is nog veel onderzoek nodig om de concrete effecten op stratificatie en primaire productie vast te stellen. Er is al vervolgonderzoek voorzien in het kader van het Wozep en het Programma Monitoring en Onderzoek Natuurherstel en Soortenbescherming (MONS).	Nee
029	81	5.3.2 - 32 Waarom worden hier alleen vispopulaties genoemd? Neem ook andere onderwaterfauna op, met inbegrip van benthos en habitats die niet mogen verslechte-ren door de effecten van de ontwikkeling van offshore-windmolenparken. Neem ook de mogelijke wijdverspreide effecten van windmolenparken op.	Het PlanMER neemt ook effecten op onder meer bodemfauna mee. De Passende Beoordeling besteedt aandacht aan vissen en bodemdieren (hoofdstuk 4.3), Habitatrichtlijngebieden relevant voor het bodemleven (hoofdstuk 5.3) en KRM- gebie-den (hoofdstuk 5.6). In paragraaf 5.3.2 wordt niet specifiek ingegaan op vispopulaties, maar wordt aangegeven dat er door middel van. het werken met typische soorten eventuele indirecte werking op de N2000-gebieden en KRM-gebieden wordt beoordeeld.	Nee
029	82	5.6 - 34 Kan worden aangenomen dat wijdverspreide ecosysteemeffecten op bijvoorbeeld stratificatie geen gevolgen zullen hebben voor het Friese Front/Centrale Oestergronden en het potentiële herstel van oesterriffen?	Met betrekking tot ecosysteemeffecten zijn er nog veel kennisleemten. In de komende jaren zal er onder andere in de onderzoeksprogramma's van de overheid onderzoek worden gedaan naar deze effecten. Hierna kan mogelijk een beoordeling worden gedaan mbt de impact op Friese Front / Centrale Oestergronden en de mogelijkheden voor hernieuwde ontwikkeling van platte-oesterriffen.	Nee
029	83	5.6 - 34 Borkumse stenen: "er bevindt zich een platte oesterbank" congrueert niet met "afwezigheid van biogene riffen". Of deze nu aangelegd is of niet, het is nu een biogeen rif en dient als zodanig behandeld te worden. Daarnaast is, zoals vermeld, ook H1170 al aangetroffen.	Dit betreft inderdaad een incongruentie. Het zou vollediger zijn geweest te spreken van "afwezigheid van natuurlijke voorkomens van biogene riffen". Tegelijkertijd zou een aanvulling met "natuurlijke voorkomens" de onderbouwing van het besluit niet hebben veranderd. Het PlanMER is afgerond en zal niet meer hierop worden aangepast.	Nee
029	84	6.1.2 - 40 Er wordt geconstateerd dat ook bij de referentiesituatie de werknormen voor de jan-van-gent en zilvermeeuw al worden overschreden. We stellen voor dat de PlanMER en de Passende Beoordeling ergens kort ingaan op de implicaties hiervan. Het is belangrijk om nu al te constateren dat, indien dit niet verandert door verder onderzoek, er in de uitrol tot 2030 ook aanpassingen moeten worden gedaan en/of mitigerende en natuurversterkende maatregelen moeten worden getroffen.	In het Programma Noordzee is gesteld dat de mate waarin dit past binnen de ecologi-sche draagkracht moet worden aangetoond in de onderzoeken bij de kavelbesluiten. De Routekaart windenergie op zee 2030, het vervolgtraject in relatie tot onderzoeken en de omgang met de uitkomsten van deze onderzoeken, zijn geen onderdeel van het besluit. Zie ook het antwoord bij deelzienswijze 029-2.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	85	6.1.5 - 42 Het is belangrijk te vermelden dat extra hard substraat op hoge niveaus in de Noordzee een grote verandering in het natuurlijke systeem en de dynamiek kan veroorzaken, die niet altijd positief zal zijn. Hierbij kan worden gedacht aan de introductie van invasieven, wat in deze passende beoordeling niet als een risico is beschouwd, maar ook aan wijdverbreide verschuivingen in het ecosysteem. Hoewel dit moeilijk te kwantificeren is door leemten in de kennis, is het belangrijk om in gedachten te houden bij de ontwikkeling van windparken op deze schaal. Het KRM is ontwikkeld met het oog op een ecosysteemgerichte benadering. Dit betekent niet alleen kijken hoe nieuwe activiteiten de KRM-gebieden beïnvloeden, maar hoe de activiteit de KRM-descriptoren en GMT in een groter geheel kan beïnvloeden.	Over de toevoeging van hard substraat in de zogenaamde splashzone op zee verschillen de inzichten. Zo wordt in de discussie over de decommissioning van productieplatforms betoogd dat deze platforms moeten blijven staan vanwege de verrijking van het systeem. De zienswijze richt zich op de risico's bij een grootschalige verandering. De effecten met betrekking tot invasieve soorten zal meegenomen moeten worden bij de monitoring van Descriptor 2 van de KRM.	Nee
029	86	6.1.6 - 43 Hier wordt gesteld dat door onduidelijkheid over de begrenzing, nog geen analyse gemaakt kon worden voor Hollandse Kust. Er kan echter wel een begrenzing bij benadering gekozen worden. Het gebied wordt ook meegenomen in de studie die Bureau Waardenburg (Fijn ea) uitvoert naar extra gebieden die als VR-gebied kwalificeren. We verzoeken de bevindingen voor dit gebied aan zowel de Passende Beoordeling als de PlanMER toevoegen. Dit zou overgenomen kunnen worden uit de studie van Fijn ea.	Het meenemen van de effecten op alle aangewezen Natura 2000-gebieden is in de toekomst zeker relevant. Ten tijde van de afronding van de Passende Beoordeling was het werk van Fijn et al. nog niet beschikbaar. De Passende Beoordeling is inmiddels afgerond. Bij kavelbesluiten kunnen de resultaten van recente onderzoeken worden benut.	Nee
029	87	6.1.2 - 40 "Een andere belangrijke constatering is dat in de berekende referentiesituatie (basisvariant = bestaande windparken, uitvoering Routekaart 2030) de werknormen voor ALI's ook worden overschreden" --> wat heeft dit voor gevolgen voor de bestaande routekaart 2030?	Zie beantwoording deelzienswijze 029-2.	Nee
029	88	6.1.3 - 40 Op basis waarvan zijn die 8 prioritaire trekvogelsoorten gekozen?	De acht prioritaire trekvogelsoorten zijn naar voren gekomen in de KEC 1 studie. Het gaat hier om soorten die over de Noordzee trekken en het verwachte aantal slachtoffers is relatief groot ten opzichte van de populatiegrootte.	Nee
029	89	6.1.4 - 41 "De afstand tussen de zoekgebieden voor windparkontwikkeling en de zoekgebieden is erg groot (tussen 22 en 315 km, zie Bijlage III in het Achtergrondrapport van Bureau Waardenburg." Zin is niet duidelijk (2x zoekgebieden?) en hierdoor is de redenatie niet goed te volgen. Ook onbekend naar welk rapport nu wordt verwezen.	U vraagt met deze zienswijze om een verduidelijkende zin en referentie in de Passende Beoordeling. De PB is reeds afgerond. De suggestie geeft geen aanleiding tot een aanvulling van de PB.	Nee
029	90	6.1.5 - 41 Waarom wordt descriptor D7: "Permanente wijziging van de hydrografische eigenschappen" niet meegenomen? Gezien modelstudies Deltares.	De beoordeling is afgebakend naar descriptoren die direct relevant zijn voor bescherm-de habitattypen of soortgroepen. De modelstudies van Deltares wijzen nadrukkelijk erop dat de resultaten voorlopig zijn en niet gebruikt dienen te worden in beoordelin-gen. Daarmee is het ook niet toepasbaar op descriptor D7, die een permanente wijziging van de hydrografische eigenschappen veronderstelt. Hiervoor is meer onderzoek nodig.	Nee
029	91	6.1.5 - 41 Gezien vissen mobiele soorten zijn die > 25 km kunnen afleggen... op basis van welke redenatie kan er dan aangetoond worden dat "populatiedichtheden en demografie van populaties van vissen" niet aangetast worden?	Het verspreidingsgebied van de vissoorten opgenomen in bijlage II van de Habitatrichtlijn komen hoofdzakelijk voor in de kustgebieden. Door de afstand tussen de zoekgebieden en het verspreidingsgebied van deze soorten zijn significante effecten op de instandhoudingsdoelstellingen voor deze soorten uitgesloten.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	92	6.1.5 - 42Hier ontbreekt het meenemen van de exploitatiefase voor beoordeling van D4 (fytoplankton)	In de Passende Beoordeling wordt aangegeven dat lokale effecten zijn te verwachten tijdens de aanlegfase en tijdens de verwijderingsfase, maar niet tijdens de exploitatie-fase. Met betrekking tot de aanlegfase staat beschreven: "Naar verwachting hebben de met de ingreep gepaard gaande activiteiten en kenmer-ken geen significante effecten op fytoplankton in de kustzee en 'offshore'. De totale oppervlakte waar (tegelijk) verstoring plaatsvindt, is verwaarloosbaar klein ten opzichte van het totale leefgebied van het fytoplankton in de Noordzee. Effecten op fytoplank-ton zijn bovendien van tijdelijke aard." U doelt vermoedelijk op effecten op fytoplankton als gevolg van ecosysteemeffecten. Het onderzoek naar ecosysteemeffecten wordt de komende jaren uitgevoerd. Hierna is mogelijk meer te zeggen over de effecten van windparken op fytoplankton.	Nee
029	93	6.1.6 - 43 Als extra gebieden als VR-gebied kwalificeren, zal tijdig duidelijk moeten zijn wat de impact van windparken in de zoekgebieden op doelsoorten hebben. Wat is 'te zijner tijd'? Uiterlijk in 2025 zal duidelijk zijn welke extra gebied kwalificeren. Is het nog tijdig als pas daarna de effecten voor deze gebieden worden gekwantificeerd en meegenomen in de definiering van kavels voor windparken? Graag toelichten.	Er worden momenteel zes beschermde gebieden onderzocht die mogelijk kwalificeren als Vogelrichtlijngebied. In 2022 zal blijken welke van deze beschermde gebieden voldoen aan de criteria van de Vogelrichtlijn. Voor 2025 zullen de potentiële gebieden worden aangewezen en dan zal ook duidelijk zijn voor welke soorten deze gebieden worden aangewezen. Voorafgaand aan de kavelbesluiten wordt aan de hand van de projectMER en PlanMERonderzocht of een windpark past binnen de ecologische ruimte en worden eventuele effecten op Natura2000 gebieden onderzocht. De effecten van windparken mogen de vooraf gestelde normen van de beschermde soorten niet overschrijden. Hier wordt ook al gekeken naar de effecten van de windparken op Vogelrichtlijngebieden die in de procedure van aanwijzing zitten. Voorafgaand aan de kavelbesluiten zullen de ecologische effecten op de Vogelrichtlijngebieden en de beschermde soorten onderzocht worden, ook als de Vogelrichtlijngebieden nog in procedure zijn om aangewezen te worden.	Nee
029	94	6.2 - 45 Eerste regel: 160 dB moet hier 168 dB zijn?	Hier is sprake van een typefout, dit moet 168 dB zijn. De onderbouwing van de besluitvorming verandert hier niet door. In achtergronddocumenten staan de gegevens juist. Daarom is geen aanvulling op het PlanMER nodig.	Nee
029	95	7.8 - 50 Er ontbreekt een aanbeveling over het daadwerkelijk meten van aanvaringen. Dit is duur maar de technologie bestaat en kan worden doorontwikkeld.	Het daadwerkelijk vaststellen van aanvaringen bij Windenergie op Zee is ingewikkeld. Dit kan alleen vastgesteld worden op basis van real time waarnemingen, gebruik makend van verschillende technieken. De technologische ontwikkelingen gaan snel maar zijn wel kostenintensief. Ook de verwerking van de "beelden' kost tijd. In de verschillende onderzoeksprogramma's wordt gebruik gemaakt van de ontwikkelingen en waar mogelijk wordt er gebruik van gemaakt.	Nee
029	96	6.2.1 - 45 Hoe kan het aantal zeehondverstoringsdagen inclusief versnelling lager zijn dan zonder de versnelling? En is er hier ook rekening gehouden met het internationale aspect?	De tabellen voor gewone en grijze zeehonden zijn inderdaad verwarrend. Voor gewone zeehonden (tabel 6.5) zijn de dierverstoringsdagen als gevolg van de versnelling exclusief die van de dierverstoringsdagen van de huidige Routekaart windenergie op zee 2030 en in de tabel voor grijze zeehonden (tabel 6.5) zijn ze bij elkaar opgeteld. Definitieve, in het KEC 4.0 rapport zeezoogdieren opgenomen getallen wijken iets af. Berekeningen van effecten op zeehonden zijn, vanwege een fout in de invoer, opnieuw gedaan. De conclusies veranderen hierdoor niet, noch de onderbouwing van de besluitvorming (geen effecten op de populaties van gewone en grijze zeehonden door de versnelde aanleg van windenergie op zee in de periode 2016 – 2030). Daarom is geen aanvulling op de Passende Beoordeling nodig.	Nee
029	97	6.2.2 - 47 Gaat het onderzoek naar de noodzaak van de geluidsnorm voor bruinvissen nog plaatsvinden vóór de aanwijzing van de windgebieden?	Het onderzoek naar de geluidsnorm dat wordt aangehaald in deze zienswijze kan niet meer plaats vinden vóór de aanwijzing van windenergiegebieden.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
029	98	7.8 - 50 Bij punt twee onder vogels wordt genoemd dat verspreidingsdata gecorrigeerd wordt voor het effect van viskotters, maar in paragraaf 6.1.2 staat juist: "bij de totstandkoming van dichtheidskaarten kunnen waarnemingen van vogelzwermen achter schepen leiden tot een lokale overschatting van aantallen zilvermeeuwen". De exacte leemte in kennis wordt in dit punt niet duidelijk gemaakt.	Bij de genoemde dichtheidskaarten uit paragraaf 6.1.2 is de methodiek gebruikt zoals in hoofdstuk 7.8 is beschreven (corrigeren van verspreidingsdata door hoge dichtheden rondom viskotters). Met de geciteerde tekst is bedoeld dat door de gebruikte methodiek hoge vogeldichtheden geëxtrapoleerd kunnen worden naar gebieden waar deze dichtheden normaliter niet zouden voorkomen. Dit punt is opgenomen in hoofdstuk 7.8 bij leemtes in kennis omdat het modelleren van vogeldichtheden bij sommige soorten nog kennisleemtes heeft, of dat bepaalde soort-specifieke elementen niet zijn meegenomen, zoals bij de Zilvermeeuw. U heeft gelijk dat dit wat verwarrend kan zijn en dat de kennisleemte niet helemaal duidelijk wordt. Echter, de Passende Beoordeling is al afgerond en de mogelijke verbeteringen in de tekst zijn geen aanleiding voor een aanvulling op de Passende Beoordeling.	Nee
030	1	Zienswijzen/bezwaargronden Bijlage: Zienswijze Ontwerp Nationaal Water Programma 2022-2027, Ontwerp Programma Noordzee en plan MER nationaal water plan 2022-2027 IJmondig c.s.	Hartelijk dank voor uw zienswijze op het Aanvullend Ontwerp. In de bijlage heeft u uw zienswijze op het Ontwerp Programma Noordzee bijgevoegd. Kijk voor de beantwoording van deze zienswijze bij zienswijze nummer 074 in de antwoordtabel van de reactienota Nationaal Water Programma, waar het Ontwerp Programma Noordzee onderdeel van is.	Nee
030	2	Het borgen van een gezonde leefomgeving dient een voorwaarde te zijn voor (energie) bedrijfsactiviteiten Noordzee en NoordZeeKanaalGebied. En voorwaarde borgen gezonde leefomgeving is nu niet terug te zien in plan Programma Noordzee 2022-2027, plan meren passende beoordeling en de aanvullingen hierop. Deze documenten zullen hierop aangepast dienen te worden in belang borgen gezonde leefomgeving mens en dier NZKG. De leefomgeving NZKG staat aangetoond zeer zorgwekkend onder druk zoals de onderzoeken van het RIVM laten zien. Tata Steel haar energiebehoefte is die van een ongezonde energieslurper ten koste van onze leefomgeving en gezondheid. Een kust vol met windmolens is hier ongewenst en ongepast. Net als een energiehaven dit niet passend is voor een significant gezonde leefomgeving NZKG. Een groot en vervuilend Brzo-bedrijf zoals Tata Steel met al haar ZZS-stoffen en te grote industrieterrein voor onz•e leefomgeving en VTH waar geen digitale security in voorkomt n grote zorg (rapport OVV december 2021) is niet meer passend in haar hoedanigheid en grootte. Het borgen van een gezonde leefomgeving dient leidend te zijn bij (energie) bedrijfsactiviteiten NZKG. Het Programma Noordzee gaat over de ruimtelijke indeling van de Noordzee en het bereiken van de goede milieutoestand - in één van de intensiefst gebruikte zeeën ter wereld. De centrale opgave voor het Programma Noordzee 2022-2027 is om de juiste maatschappelijke balans te vinden in de ruimtelijke ontwikkeling van de Noordzee. Die ontwikkeling moet efficiënt en veilig zijn en passen binnen de randvoorwaarden van een gezond ecosysteem. Het programma combineert onder andere de extra opgaven voor windenergie op de Noordzee met natuurontwikkeling (vergroten biodiversiteit), duurzame visserij en ruimte voor de scheepvaart. Zienswijze: hierin zijn niet de voorwaarde gezonde leefomgeving en de belangen van de duurzame recreatie en sportontspanning kust NZKG, Noordpier meegenomen en dat dient nu wel te gebeuren. De betrokken gemeenten hebben ook uitgesproken dat een gezonde leefomgeving op nr. 1 staat. Daar hoort ook een natuurlijke beleving van de horizon e.o. van deze kust bij.	U uit in deze zienswijze zorgen over de gezonde leefomgeving in het Noordzeekanaalgebied. Het plangebied van het Programma Noordzee gaat niet over het Noordzeekanaalgebied en ook niet over activiteiten op land. De milieueffecten van Tata Steel zijn daarom geen onderwerp van het Programma Noordzee. De nieuw aangewezen windenergiegebieden in dit Programma Noordzee staan verder uit de kust dan de eerder ontwikkelde windparken. Deze ontwikkelingen hebben geen invloed op de gezondheid van de kustbewoners.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
030	3	Milieueffectrapport en Passende beoordeling Voor het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 geldt de procedure voor de milieueffectrapportage voor plannen en programma's en wordt een aanvullend milieueffectrapport opgesteld. Doel hiervan is het milieubelang een volwaardige plek geven in de bestuurlijke besluitvorming over het Programma Noordzee 2022-2027. Het voorziene beleid en de activiteiten in het Programma Noordzee kunnen leiden tot significante, nadelige gevolgen voor Natura 2000-gebieden en daarom is ook een Passende beoordeling volgens de Wet natuurbescherming opgesteld. De Commissie voor de milieueffectrapportage toetst of de informatie in het aanvullende milieueffect-rapport inclusief de Passende beoordeling juist en volledig is. I Zienswijze: Het borgen van een gezonde leefomgeving aan onze kust NZKG dient volwaardig meegenomen te worden: een voorwaarde voor (energie-)bedrijfsactiviteiten aan de kust en in de Noordzee voor onze kust. De gebruikte informatie en afweging gezonde leefomgeving is onvolledig om tot een passende bestuurlijke besluitvorming te kunnen komen over het Programma Noordzee 2022-2027. Zo zijn de gezondsheidsbelangen van inwoners en bezoekers niet significant meegenomen. De gezondheid en leefbaarheid van de leefomgeving NZKG staat op nr. 1 in het beleid nu van Rijk, Provincie en betrokken gemeenten. Naast het milieubelang dient nu ook het belang van de leefomgeving een volwaardige plek in te nemen in de besluitvorming over het Programma Noordzee 2022-2027. De MER en Passende beoordeling (ook de aanvullingen) zullen hierop aangepast dienen te worden, nu is uitsluitend van het milieubelang uitgegaan in Programma Noordzee, de MER en de Passende beoordeling en niet vanhet belang van een gezonde leefomgeving. Ook niet in de aanvullingen. De energiehaven en de windmolenparken voor de kust zijn niet in het belang van een gezonde leefomgeving NZKG en ongewenst. Ook voor een gezonde strandindustrie die nu een bepalende factor in de leefomgeving is bij de Noordpier. Ook de grote negatieve invloed op de gezondheid (RIVM) en het milieu (ILT, KWR, RIVM) van de ongewenste schadende uitstoot en onmogelijke dominantie van Brzo-bedrijf Tata Steel (in een woonomgeving naast 2 Natura2000-gebieden) en haar ZZS-lozingen dient een volwaardige plek in de bestuurlijke besluitvorming over het Programma Noordzee 2022- 2027 te krijgen in belang Gezondheid van de leefomgeving en het milieu van mens en dier en plant. Tata Steel loost o.a. ongewenst ingedikt IJsselmeerwater op de Noordzee van haar Kooksfabrieken.	De plaatsing van een energiehaven en de aanwezigheid van Tata Steel is geen onderwerp van het Programma Noordzee. De nieuw aangewezen windenergiegebieden hebben volgens het Rijk geen invloed op de door de indiener aangehaalde economische bedrijvigheid op het strand, en ook niet op de gezondheid van de leefomgeving.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
030	4	Input vanNZKG belangenorganisaties zoals bewoners- en milieu en gezonde leefomgevingorganisaties Umondig, Stichting Duinbehoud, Dorpsraad Wijk aan Zee, MilieuplatformIJmuiden Noord, Surfersfoundation, FrisseWind.nu, Ban de Brom, significant meegenomen te worden en de belangen van de volwassen geworden duurzame strand- en sportindustrie Noord- en Zuidpier dient volwaardig meegenomen te worden in de besluitvorming, wat nu niet zo is. De Noordpier is ondertussen een zeer gewaardeerde belangrijke sfeer- en identiteit bepalende internationale surfhotspot en past in een duurzame lifestyle zoals gewenst door de overheid en betrokken gemeenten. Lifestyle is belangrijk voor de ontwikkeling en gezondheid. Passend ook bij de belevingswereld en gezondheidseisen van de moderne mens. Er is in deze drukbezochte en bevolkte regio significante nood aan meer groene en natuurlijke leefruimte aan de kust en significant minder industrieterrein. Naast de afgesproken EU uitbreiding en verbetering Natura2000 zoals in beheerplannen 2018-2024 provincie Noord-Holland staat. Nood aan meer ruimte voor kustbuitensporten zoals golfsurfen, strandwandelingen, strandyogalessen, strandbelevingsactiviteiten voor kinderen en adolescenten gericht op ontspanning en natuurbeleving. Wijk aan Zee en Noordpier e.o. Daarin zijn een grote energiehaven en windmolens voor de kust niet passend in. Negatieve effecten op aanwezig en gewenst duurzaam eco-toerisme en sportieve duurzame eco-recreatie en ontspanningsporten Noordpier Velsen en Wijk aan Zee e.o. Uit onderzoek EZK windmolenparken voor de kust NZKG: De resultaten van het onderzoek tonen aan dat er negatieve effecten op toerisme en recreatie zijn te verwachten. Het gaat dan om de algemene beoordeling van de waardering van het kustgebied en zaken als uitzicht en beleving van de aantrekkelijkheid van een regio. Dit is ongewenst en niet passend gezien de belangen van een gezonde leefomgeving en natuurlijke beweging en beleving van deze natuurlijke kust voor inwoners en bezoekers.	De windenergiegebieden die in dit Programma Noordzee aangewezen worden, liggen een stuk verder uit de kust dan reeds ontwikkelde windparken en bestaande windenergiegebieden. De kortste afstand tussen de IJmond en een windenergiegebied dat in dit Programma Noordzee is aangewezen, is ongeveer 50 kilometer. Daarom worden geen effecten op de economische bedrijvigheid op het strand en de pieren verwacht, noch op de sportmogelijkheden. De door de u aangehaalde natuurgebieden worden niet aangetast. Een energiehaven is geen onderwerp van het Programma Noordzee.	Nee
030	5	Plan Mer 8.1.2 Zienswijze: zal per in belang van een gezonde leefomgeving per gebied (maatwerk) aan normen getoetst dienen te worden. In het belang van een gezonde leefomgeving NZKG wat zwaar overbelast is! Het cumulatief gebied in dit deelgebied NZKG is zeer zorgwekkend voor de leefomgeving van mens en dier door veel (vracht)verkeer en zware industrie en ZZS lozingen oppervlaktewater, lucht en bodem Tata Steel. De kust heeft ook een recreatieve functie die zal groeien en niet tegen te gaan is {RLI, september 2019, rapport 'Duurzaam toerisme onze leefomgeving verdient het'. Het betreft veelal dagjesmensen die mobieler zijn en ook Corona laat zien dat mensen mobieler willen zijn met ook het advies te luchten en naar buiten te gaan. Dat betekent ook onze kust, waar gewoonweg ook veel mensen wonen. Het industriegebiedsaandeel is met de huidige inzichten, feiten en onderzoeken (RIVM) significant ongewenst te groot en te aanwezig. 8.2.1Zienswijze: Leemte in kennis is kennis van de zeer zorgwekkend ernstige vervuiling en aanwezigheid van Tata Steel op de leefomgeving NZKG van mens en dier. Ook kennis over de wenselijkheid van de duurzame strandindustrie ontbreekt. Windmolenparken, een grote energiehaven hier aan de kust zijn niet passend en ongewenst.	Het industriegebied in de IJmond en de milieueffecten van Tata Steel zijn geen onderdeel van het Programma Noordzee. De windenergiegebieden die in dit Programma Noordzee zijn aangewezen staan dermate ver uit de kust dat geen effecten zijn te verwachten op de economische bedrijvigheid op het strand. Deze ontwikkelingen zijn niet van invloed op de gezondheid van inwoners aan de kust.	Nee
030	6	8.3.1Zienswijze: WOZEP Kostenreductie is ondergeschikt aan het borgen van een gezonde leefomgeving NZKG. Wet milieubeheer dient gezondheidgerelateerdte zijn in belang borgen gezonde leefomgeving. Voorsorteren op de nieuwe omgevingswet is mogelijk en gewenst zeer zwaar ongezond belast NZKG (maatwerk). Er loopt een pilot RIVM binnenkort NZKG (aanvraag is in behandeling).	De besluiten in het Programma Noordzee betreffen geen onderwerpen die invloed hebben op de gezonde leefomgeving in het gebied rond de IJmond. De kortste afstand tussen de IJmond en een windenergiegebied dat in dit Programma Noordzee is aangewezen, is ongeveer 50 kilometer. Deze ontwikkelingen zijn niet van invloed op gezondheidsbelangen van inwoners aan de kust.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
030	7	9.3.2 voorwaarden en afspraken voor vervolgtraject windenergie-op-zee. Zienswijze: Routekaart 2023 is ongewenst en achterhaald (actuele kennis en voort-schrijdend inzicht belangen gezonde leefomgeving mens en dier NZKG), deze routekaart 2023 dient gewijzigd te worden en de realisatie van windparken en een energiehaven voor de kust NZKG gestopt. Ook ivm digitale veiligheidsdreiging Brzo-bedrijf en infrastructuur en van alles op een postzegel in de MRA zeer schadelijk voor de leefomgeving en veiligheid (zie ook rapport OVV december 2021). Hierom ook geen mogelijkheid om kavels in te vullen en te vergeven. Deze NZKG-kust heeft veel bevolking, 2 belangrijke Natura2000-gebieden, een significante gewenste recreatieve functie gericht op duurzame lifestyle en duurzaam toerisme waar deze windparken ongewenst voor zijn en schadend. En een Brzo-bedrijf met zeer zorgwekkende uitstoot en ongewenste niet passende dominantie. Het NZKG- gebied is overbelast, drukbevolkt en drukbezocht en de leefomgeving staat ernstig onder druk (RLI, RIVM). Ook zijn deze windparken niet duurzaam genoeg en wel ver op zee als windturbines die ook waterstof kunnen maken (prof. Ad van Wijk). Het transformatorstation is ongewenst en ongepast en met al de kabels, werkzaamheden de omvang etc. een aanslag op onze gezondheid van de leefomgeving en milieu. Dit kan juridisch en technisch nog gestopt worden volgens EKZ, dus doet dat nu in belang van een gezonde leefomgeving NZKG, gemeente Beverwijk. Het borgen van een gezonde leefomgeving dient op nr. 1 te staan in de overbelaste NZKG. Dit is uitgesproken door onder meer de zorgplichtige gemeenten IJmond en provincie Noord-Holland en het betrokken Ministerie vanI en W. Daar passen deze windparken en het transformatorstation op land van Tennet niet in. Ook prof. AdvanWijk ondersteunt dit als wetenschapper en adviseur regering op het gebied van de energietransitie en Waterstof. Deze parken en het transformatorstation en de door Tata Steel gewenste waterstoffabriek zijn niet de juiste instrumenten voor het behalen van de klimaatdoelen in verhouding tot het schaden van de leefomgeving, recreatie-functie en de gezondheidsbelangen omwonenden en bezoekers NZKG, met name hun recht op een gezonde veilige leefomgeving (ook mbt cybersecuritygevaar wat ook realiteit is NZKG, zie rapport OVV december jl.)	De afspraken over de realisatie van windparken in Routekaart windenergie op zee 2023 zijn geen onderdeel van dit Programma Noordzee.	Nee
030	8	Aanvullend Plan MER 'Omgang met nog onbenutte delen van bestaande windenergiegebieden In het NWP 2016- 2021zijn de nog onbenutte windenergiegebieden IJmuiden Ver (noord), Hollandse Kust (zuidwest) en Hollandse Kust (noordwest) aangewezen. Ook is er nog onbenutte ruimte in het zuidelijk deel van Hollandse Kust (west). Overwogen is of herbevestigingvan deze gebieden nodig en mogelijk is.' Het aangewezen windenergie-gebied IJmuiden Ver (noord) is ook ongewenst en niet meer passend te benutten gezien actuele kennis en voortschrijdend inzicht. En hierom niet passend tot herbevestiging en routekaart 2023 en 2030. 'Maak nu voor alle windparken NZKG een sprong naar het noorden en schrap deze windparken per direct gezien zorgwekkende druk op gezond-heidsbelangen leefomgeving NZKG.	IJmuiden Ver (noord) ligt ruim meer dan 50 kilometer uit de kust van de IJmond. De aanwijzing van de windenergiegebieden schaadt geen gezondheidsbelangen. De Routekaarten windenergie op zee 2023 en 2030 zijn geen onderdeel van dit Programma Noordzee. De kortste afstand tussen de IJmond en een windenergiegebied dat in dit Programma Noordzee is aangewezen, is ongeveer 50 kilometer. Deze ontwikkelingen zijn niet van invloed op gezondheidsbelangen van inwoners aan de kust.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
030	9	Zienswijze Routekaart 2023 en 2030 wijzigen en uitgaan van de voorwaarde een gezonde leefomgeving te borgen NZKG Het ministerie van EZK stelt de Routekaart windenergie op zee op in afstemming met andere departementen en na een participatieproces met belanghebbende partijen. In de routekaart wordt bepaald voor welke van de aangewezen windenergiegebieden daadwerkelijk kavelbesluiten worden voorbereid. Dit proces gaat gepaard met een integrale afweging, gebruikmakend van onderzoeken naar ecologische effecten en inpassingsmogelijkheden ten opzichte van ander gebruik. Blz. 15 Het voornemen is om voldoende windenergiegebieden aan te wijzen om 10 GW aan windvermogen te kunnen plaatsen uiterlijk in 2030. Daarvoor wordt gekeken naar de gebieden IJmuiden Ver Noord, zoekgebied 1, 2 en 5 oost. De verwachting is dat windparken in deze zoekgebieden gerealiseerd kunnen zijn in 2030, terwijl dat in andere gebieden niet of minder voor de hand ligt. Voor de vier zoekgebieden is de verwachting dat er maximaal ruimte is voor 16 GW, maar dat vanwege extra onzekerheden ermee rekening moet worden gehouden dat slechts 12 GW haalbaar is, zie Tabel 3.1. Bij het komen tot 10 GW in de gebieden 1, 2, 5 oost en IJmuiden ver Noord gelden de volgende vertrekpunten en voorwaarden: • Vertrekpunt is een dichtheid windenergie van 10 MW per km2 . • Het defensieoefengebied EHD-41 blijft tot en met 2030 op zelfde locatie. • Veilige clearway voor scheepvaart door gebieden 1 en IJmuiden Ver Noord,·die voldoet aan het afwegingskader veilige afstanden scheepvaartroutes tot windparken. • Tijdige dekking van (gevolg)kosten, waaronder die voor scheepvaartveiligheid en visserij. Daarnaast geldt de voorwaarde dat de ontwikkeling van windparken op zee moet passen binnen de (ecologische) draagkracht. Dit wordt bekeken in het aanvullende planMER én in deze aanvullende PB, alsook in de vervolgstappen richting bouw van windparken, tijdens het Routekaartproces en bij het voorbereiden van kavelbesluiten en het bijbehorende projectMER.	De Routekaarten windenergie op zee 2023 en 2030 zijn geen onderdeel van dit Programma Noordzee.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
030	10	Zienswijze: MER Dit plan dient als vertrekpunt te hebben de voorwaarde het borgen van een gezonde leefomgeving van mens en dier. Dit dient het vertrekpunt te zijn voor activiteiten in het zwaarbelaste NZKG. En het effect van cummulatie is in dit gebied mbt leefomgeving mens en dier nu actueel in VTH NZKG en bij het RIVM. Windmolenparken en IJmuiden Ver Noord en de energiehaven zijn niet passend en ongewenst voor het borgen vna een gezonde leefomgeving voor mens en dier. Blz. 4 Met voldoende ruimte voor 10 GW ligt het voor de hand de al aangewezen gebieden Hollandse Kust (noordwest) en Hollandse Kust (zuidwest) gezien de potentiële negatieve effecten op natuur, visserij en scheepvaart niet opnieuw aan te wijzen in het PNZ. Voor het behalen van de resterende opgave van 0,7 GW voor het doel van 49% CO2- reductie, is het zuidelijk deel van het eerder aangewezen windenergiegebied Hollandse Kust (west) in beeld. Om dit gebied voor windenergie te behouden, is herbevestiging in het Programma Noordzee 2022-2027 nodig. Blz. 7 In dit stadium van ruimtelijk reserveren van gebieden voor windenergie worden effecten in beeld gebracht die relevant zijn voor het aanwijzen van de windenergiegebieden voor het aanvullend ontwerp PNZ 2022-2027. Een aantal milieuaspecten wordt nu niet beschouwd. Hiervoor kunnen verschillende redenen zijn: de mogelijke effecten zijn beperkt, de benodigde kennis is zodanig specifiek dat hier pas later bij de kavelbesluiten mee rekening is te houden, of er zijn kennisleemten waardoor op dit moment geen sprake is van een onderscheidend aspect tussen de gebieden. Dit betreft effecten op de aspecten archeologie, zandwinning, kabels en leidingen, niet gesprongen explosieven, luchtvaart en negatieve effecten op vleermuizen, vissen en bodemfauna. Deze aspecten spelen een rol in het vervolgtraject, waaronder de kavelbesluiten. Zienswijze: het borgen van een gezonde leefomgeving is hierin niet in meegenomen ten onrechte. Gezondheid van de leefomgeving staat op nr. 1 NZKG. De effectbeoordeling van het zuidelijk deel van Hollandse Kust (west) is gebaseerd op het MER Kavel VI Windenergiegebied Hollandse Kust (west) (2020) en het planMER Rijkstructuurvisie Windenergie op zee Hollandse Kust (2014). Bij het bepalen van de cumulatieve ecologische effecten is dit deelgebied meegerekend. Dat geldt ook voor de al geplande kavels van Hollandse Kust (west), immers alle windparken die in het kader van Routekaart 2030 gepland zijn, worden meegerekend. Zienswijze: In de tabel blz. 7 milieuaspecten plan MER is zichtbaar dat de gezondheidsnorm leefomgeving niet is meegenomen milieuaspect NZKG .	De besluiten die in het Programma Noordzee zijn genomen hebben geen invloed op de gezonde leefomgeving in het kustgebied rond de IJmond. Daarom komt dit aspect niet aan de orde in de PlanMER.	Nee
030	11	In de cumulatieve effecten is o.a. de invloed van de negatieve dominante aanwezigheid van Tata steel met haar ZZS-lozingen Noordzee en lucht en bodem, niet significant meegenomen en het recht op een gezonde leefomgeving en de belangrijke duurzame strandindustrie hun belangen voor onze lifestyle en leefomgeving en ontspanning ook niet. Een energiehaven en windmolens aan de kust en windmolenparken voor de kust zijn hier niet passend en zeer ongewenst voor onze leefomgeving en gezondheid wat op nr. 1 staat NZKG. Recht op een gezonde leefomgeving nu leidend NZKG Kostenefficiency op korte termijn en uitsluitend behalen klimaat- en werkgelegenheiddoelen mag en kan niet meer leidend zijn in NZKG. De rapporten van het RIVM liegen er niet om. Leidend dient te zijn het recht in het NZKG op nu een gezonde leefomgeving en gezonde leefruimte. En dat hier alles aan gedaan wordt dit nu te realiseren en te borgen. Wij behouden ons het recht voor een relevante aanvulling op onze zienswijze te doen om mee te nemen in deze ingediende zienswijze.	Zie beantwoording van deelzienswijze 030-10.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
031	1	Het Bestuurlijk Platform Visserij (BPV) is een samenwerkingsverband van visserijgemeenschappen en -regio's in Nederland. Van belang is te constateren dat wij vanuit de gemeenschappen de mogelijke sociaaleconomische belangen van besluiten die betrekking hebben op de visserijsector in het algemeen en daarmee onze gemeenschappen in het bijzonder voor ogen hebben. Waar nodig en noodzakelijk reageren wij graag op voorgenomen besluitvorming vanuit dat perspectief. Het Programma Noordzee 2022-2027 is onderdeel van het Nationaal Waterplan dat de plannen voor nationale wateren voor 6 jaar klaarlegt. Terwijl de ingediende zienswijzen op het "Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027" nog in behandeling waren, werd ondertussen al gewerkt aan het "Aanvullend Programma Noordzee 2022-2027". De visserijsector (en in de slipstream daarvan de visserijgemeenschappen) heeft de laatste decennia al te maken gekregen met klap op klap waardoor de vloot al sinds begin deze eeuw behoorlijk is geslonken tot het huidige aantal van 298 schepen. Met alle veranderingen krijgt de sector nauwelijks de noodzakelijke tijd om te transformeren naar een naar een bij de tijd passende oplossing voor meer duurzame toekomst (lees: verstandig vissen, een mogelijke C02 vrije voortstuwing, kleinere, duurzamere schepen, vermindering van het aantal schepen, etc.). De sector/visserijgemeenschappen hebben zich door de "klap op klap strategie" bij de noodzakelijke transitie enigszins laten beperken in de voortdurende zoektocht naar verdere verduurzaming. Wij als visserijgemeenschappen en -regio's merken echter wel dat de door allen gewenste veerbaarheid van de sector waarbij de blik voorzichtig weer richting de toekomst wordt gekeerd, is ingezet. Die inzet van de sector dient te worden beloond! Niet alleen voor de sector maar zeker ook voor de visserijgemeenschappen. Ook die hebben hun (leefbare) toekomst nodig. Vanuit het regeerakkoord van 15 december 2021 citeren we: "Kernenergie kan in de energiemix een aanvulling zijn op zon, wind en geothermie en kan worden ingezet voor de productie van waterstof Ook maakt het ons minder afhankelijk van de import van gas. Daarom blijft de kerncentrale in Borssele langer open, met uiteraard oog voor de veiligheid. Daarnaast zet dit kabinet de benodigde stappen voor de bouw van 2 nieuwe kerncentrales. Dat betekent onder andere dat wij marktpartijen faciliteren bij hun verkenningen, innovaties ondersteunen, tenders uitzetten, de (financiële) bijdrage van de overheid bezien, weten regelgeving waar nodig in orde maken. Ook zorgen we voor veilige, permanente opslag van kernafval." In het regeerakkoord lezen wij eveneens: "Gezien de uitdagingen voor de visserij moet er voldoende ruimte en perspectief zijn voor innovatie en diversificatie." Wat betreft "ruimte" en "perspectief' lezen wij gemakshalve ook de woorden "tijd" en "financiële middelen". De ruimte binnen de BAR en de mogelijkheden vanuit het EMVAF lijken naar onze mening onvoldoende om de noodzakelijke transitie op een goede, met draagvlak vanuit de sector en de visserijgemeenschappen en een op tijd gerichte blik op de toekomst te kunnen uitvoeren. Overigens, in hetzelfde akkoord wordt ook ingezet op een bedrag van 35 miljard(!) voor klimaat en een C02 vrije toekomst. De visserijsector zal daar naar onze mening ook van moeten kunnen profiteren.	De zorg van het Bestuurlijk Platform Visserij over de vele uitdagingen waar de visserijsector mee te maken heeft wordt herkend. Het is van groot belang de veerkracht die in de sector aanwezig is waar mogelijk te ondersteunen. In de in voorbereiding zijnde innovatieagenda, die de basis vormt voor de besteding van de middelen van het Noordzeeakkoord (EMVAF en nationale middelen) wordt dit verder geconcretiseerd. Om de gevolgen van het quotumverlies als gevolg van de Brexit te verzachten, zet Nederland in op drie maatregelen voor de visserijsector. Een saneringsregeling die de balans tussen vangstmogelijkheden (beschikbaar quotum) en vangstcapaciteit (het aantal vaartuigen in het vlootregister, uitgedrukt in het aantal bruto tonnage) herstelt, een stilligregeling en een liquiditeitsregeling om inkomensverlies op te vangen en vissers de mogelijkheid te bieden zich aan te passen. Om meer zicht te krijgen op de gevolgen van alle ontwikkelingen wordt een sociaaleconomische impactanalyse uitgevoerd. De focus van de analyse ligt op de directe economische gevolgen van de ontwikkelingen op de aanvoersector (de kottersector inclusief de garnalensector, de pelagische sector en de kleinschalige visserij) en de doorwerking daarvan op het overige deel van het viscluster. In de analyse wordt ook aandacht besteed aan de sociale en culturele waarde van de visserij voor de visserijregio's en de gevolgen van de ontwikkelingen in de aanvoersector op deze waarden. De analyse zal relevante informatie opleveren om te kunnen bepalen of en zo ja, welke maatregelen nodig zijn voor (onderdelen van) het viscluster om zich aan te passen aan een kleinere en duurzamer aanvoersector. In het kader van de aanwijzing van extra windgebieden in het Programma Noordzee komen hiervoor extra middelen beschikbaar.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
031	2	Met andere woorden, wij pleiten als Bestuurlijk Platform Visserij voor: 1) Het hanteren van het voorzorgsbeginsel bij de verdere zoektocht en uitrol van windmolenparken op de Noordzee gelet op de tegenstrijdige uitkomsten van onderzoeken vanuit het verleden en de nog lopende onderzoeken naar de impact van de parken op het zeeleven en de maatschappelijke en politieke omslag die gaande is naar een verdere aanpak van de toepassing van kernenergie;	Het toepassen van het voorzorgsbeginsel en passend gebruik binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee zijn randvoorwaarden voor het beleid, ook voor de uitrol van windenergie op zee. Het coalitieakkoord geeft een ambitieuze CO2-reductiedoelstelling (tenminste 55% in 2030, 70% in 2035 en 80% in 2040). Op basis van de nieuwe ambitieuze doelstellingen voor 2030, 2035 en 2040 zal bekeken worden wat nodig is in het energiesysteem en welke windenergiegebieden op zee hiervoor nodig zijn. Het coalitieakkoord geeft namelijk aan om vooral in te zetten op windenergie op zee. Kernenergie komt er mogelijk ook en daar wordt rekening mee gehouden. Twee kerncentrales zijn bij lange na niet voldoende om te voorzien in de energiebehoefte, windenergie op zee zal dus een belangrijke rol blijven spelen in het energiesysteem. Zie verder de beantwoording van deelzienswijze 032-1	Nee
031	3	2) Het gunnen aan de visserijsector en de visserijgemeenschappen en -regio's van de nodige tijd en financiële extra middelen (óók vanuit het regeerakkoord) om een gewenste transitie zonder problemen te kunnen inzetten.	Zie de beantwoording van zienswijze 031-1.	Nee
032	1	Op 17 november 2021 ontving het departement Omgeving (onderdeel van het beleidsdomein Omgeving van de Vlaamse Overheid, België) via het Vlaamse Espoo focal point vanwege het Nederlandse Espoo Focal Point een notificatie over de strategische milieubeoordeling van het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 waarin het wordt uitgenodigd deel te nemen aan de grensoverschrijdende consultatie (artikel 10 van het Kiev Protocol inzake strategische milieubeoordeling) in dat verband (door middel van indienen van 'zienswijzen') die loopt tot 20 december 2021. Vooreerst wenst het departement Omgeving het Nederlandse Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat te bedanken voor de notificatie en de uitnodiging om deel te nemen aan de grensoverschrijdende consultatie. Het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027 gaat over de aanwijzing van nieuwe windenergiegebieden op zee in de gebieden onder Nederlandse jurisdictie. De doelstelling is om 38 GW offshore windenergie te realiseren. 11 GW is al gepland, 10 GW is in voorbereiding. Er is nog onderzoek naar 17 GW. Tegenover de oorspronkelijke versie van het Ontwerp van Programma Noordzee (september 2021) (hoofdstuk 9) zoekt het Aanvullend Ontwerp naar ruimte voor deze 17 GW in nieuwe zones. Er is een opsplitsing gemaakt tussen voor en na 2030. Geen enkele van deze nieuwe zoekgebieden ligt nabij de grens met de zeegebieden onder Belgische jurisdictie of de landsgrens met Vlaanderen. Ook voor de windparken die reeds in gebruik zijn nabij de grens met Belgische zeegebieden (nl. de zone Borssele) is, voortgaand op het mondelinge antwoord van de Nederlandse instanties op een informatieve vraag die door het departement Omgeving werd gesteld tijdens het informatiemoment van 09/12/2021, geen verandering verwacht. Vermits geen enkele van de geplande zoekzones nabij de grens met Belgische zeegebieden ligt, noch de bestaande nabije windmolenparken voor 2030 zullen worden uitgebreid, geeft het departement Omgeving een positief advies aan het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027. Daarnaast brengt het departement Omgeving de Nederlandse instanties ervan op de hoogte dat het zich inschrijft in de oproep onder Mariene Ruimtelijke Planning voor internationale samenwerkingen bij de realisatie van grensoverschrijdende projecten.	De Nederlandse rijksoverheid dankt u voor de zienswijze en zal de Vlaamse Overheid betrekken bij initiatieven voor internationale samenwerking bij grensoverschrijdende projecten. Graag zoeken wij de samenwerking in relatie tot de specifieke onderwerpen die u aankaart. Ook hopen we met u te verkennen wat de mogelijkheden zijn van een meer integrale benadering van grensoverschrijdende samenwerking op de Noordzee.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
033	1	für die Beteiligung an dem ergänzenden Entwurf zum North Sea Programme 2022 bis 2027 danke ich und nehme dazu unter Bezug auf mein oben genanntes Schreiben wie folgt Stellung: Einleitung Die internationalen Gewässer der Nordsee werden seit Jahrhunderten durch die Schifffahrt genutzt. Die Nutzungsrechte der Schifffahrt sind durch interna tionale Regelungen bzw. Abkommen abgesichert. Völkerrechtliche Grundlage aller Nutzungen auf See bildet das Internationale Seerechtsübereinkom men der Vereinten Nationen von 1982 (UNCLOS), dessen Zielsetzung vor Allem in der Schaffung eines ausgewogenen Verhältnisses zwischen den be rechtigten Interessen der Küstenstaaten einerseits und der Notwendigkeit des freien Zugangs und der freien Nutzung des Meeres durch alle Staaten andererseits liegt. Im Hinblick auf den Stellenwert der Schifffahrt hebt UNCLOS in Art. 58 in Verbindung mit Art. 87 deren Bedeutung als herausragende Nutzung beson ders hervor. So wird dort unter anderem die Freiheit und damit auch die Frei zügigkeit der Schifffahrt garantiert. Die auf völkerrechtlicher bzw. internationaler Ebene zu Gunsten der Schiff fahrt manifestierten Grundrechte und Festlegungen müssen auf planerischer Ebene auch hinsichtlich der Installation von Windenergieanlagen in internati onalen Gewässern berücksichtigt werden. Festlegung von Windparkgebieten in der Niederländischen EEZ Eine Betroffenheit der von der Generaldirektion Wasserstraßen und Schiff- fahrt (GDWS) zu vertretenden Schifffahrtsbelange ergibt sich durch die Ergänzung des North Sea Programme 2022-2027 in der Niederländischen Ausschließlichen Wirtschaftszone (EEZ) gemäß UNCLOS dahingehend, dass etwaige Beeinträchtigungen der Sicherheit und Leichtigkeit der Schifffahrt auf den von der Internationalen Seeschifffahrtsorganisation (IMO) festgelegten Verkehrstrennungsgebieten „East Friesland“ und „Terschelling German Bight“ unmittelbar auf die Anbindung Deutschlands an den internationalen Weltseehandel reflektieren würden und daher vermieden werden müssen.In diesem Sinne halte ich es für erforderlich, dass eine Festlegung der Windparkgebiete so gestaltet wird, dass der Vertrauensschutz für die auf den oben genannten Verkehrstrennungsgebieten fahrende Schifffahrt gewährleistet bleibt, indem einerseits für die Schifffahrt hinreichend bemessene Ausweich-, Manövrier- und Driftflächen neben den Verkehrstrennungsgebieten freigehalten werden und andererseits denjenigen Fahrzeugen, die ein Verkehrstrennungsgebiet mangels Nutzungsgebot nicht befahren, unter Berücksichtigung von Regel 10 h der Internationalen Regeln von 1972 zur Verhütung von Zusammenstößen auf See (COLREG) ausreichender Raum zum sicheren Befahren der Verkehrsflächen an den Peripherien der Verkehrstrennungsgebiete verfügbar bleibt.	Wie auch andere internationale Übereinkommen wurden sowohl UNCLOS als auch COLREG während des Planungsprozesses berücksichtigt. Dies umfasst spezifische Artikel und Vorschriften. Zudem wurden Raumbedarf für nationale (potenzielle) Wasserstraßen in Kombination mit Windenergie- (Such-) Räume ausgewiesen. Ziel ist es, jederzeit einen sicheren internationalen Schiffsverkehr über diese Wasserstraßen zu gewährleisten, in Kombination mit zukünftigen Windenergieentwicklungen. Derzeit wurde eine allgemeine qualitative Expertenbewertung vorgenommen, um die Auswirkungen von Offshore-Windenergiegebieten auf den Seeverkehr zu ermitteln. Um Herausforderungen und mögliche Kombinationen von Offshore-Windenergie und Schifffahrt im Hinblick auf akzeptable Risikoniveaus und mögliche Maßnahmen zur Milderung aus beiden Perspektiven zu identifizieren. Sobald die Windparkzonen als endgültige Offshore-Windparkstandorte festgelegt sind, wird eine detailliertere quantitative Studie durchgeführt, um die zunehmenden Risiken und Maßnahmen zur Milderung zu ermitteln. Für das Windparkgebiet „5 Ost“ und die Suchräume „5 (mb)“ und „6“, wurde vom MARIN (maritimes Forschungsinstitut der Niederlande) eine umfassende formale Sicherheitsbewertung (FSA) durchgeführt, die sich mit der Sicherheit der Schifffahrt, der Zugänglichkeit und anderen Fragen befasst. Die FSA umfasst auch den Aspekt einer internationalen Interessengruppe und wurde unter www.noordzeeloket.nl veröffentlicht. Aus dieser Studie geht hervor, dass „5 (mb)“ ein erhebliches Risiko für die sichere Durchfahrt von Schiffen, die Freiheit der Schifffahrt und die ungehinderte Durchfahrt darstellt. Die Entscheidung über „5 (mb)“ wird jedoch zu einem späteren Zeitpunkt getroffen. Das Ergebnis der FSA findet dabei Berücksichtigt. Für das Windenergiegebiet „5 Ost“ ist das Risiko von Kollisionen zwischen Schiffen und Windparks wesentlich geringer. Die Risiken konzentrieren sich auf einen Hotspot mit hohem Risiko für Schiff-Schiff-Kollisionen in der Nähe der Kreuzung von 2 VTG-Projekten. Ihre Argumente in Bezug auf das Windenergiegebiet „5 Ost“ sind bekannt, und das Thema wurde mehrmals auf den internationalen Treffen der North Sea Shipping Group sowie auf trilateralen Treffen zwischen Dänemark, Deutschland und den Niederlanden diskutiert. Die genannten Argumente wurden durch die Tatsache gestützt, dass genügend andere Routen über die deutsche AWZ zur Verfügung stehen, um nach Esbjerg zu fahren. Dies führte schließlich zu der in trilateralen Beratungen vereinbarten Schlussfolgerung, dass „5 Ost“ als fester OWP, ohne den Schifffahrtskorridor, ausgewiesen wird.	Nee
033	2	Mit Blick auf die Dimension des Windparkgebietes „4“ und dessen Lage in der Nähe der Niederländisch/Deutschen Festlandssockelgrenze halte ich es überdies für erforderlich, die kumulativen Risiken für die Schifffahrt darzustellen und zu bewerten sowie geeignete Schutzmaßnahmen zu konzipieren.	Siehe die Antwort auf 033-1.	Nee
033	3	Das Windparkgebiet „5 (mb)“ liegt im Einzugsbereich der auch durch die Deutsche Ausschließliche Wirtschaftszone führenden Schifffahrtsroute Den Helder – Skagen. Daher halte es für erforderlich, das Layout des Windparkgebiets „5 (mb)“ unter Berücksichtigung der internationalen Abstimmung zur Wegeführung des Schiffsverkehrs auf dieser Route zu gestalten.	Siehe die Antwort auf 033-1.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
033	4	Mit dem Windparkgebiet „5 oost“ würde die gewohnheitsmäßig befahrene Schifffahrtsroute zwischen Esbjerg und dem Ärmelkanal überplant. Eine direkte Betroffenheit Deutschlands besteht im Falle einer Sperrung dieser Route zwar nicht. In einem solchen Fall müssten die entsprechenden Verkehre aber innerhalb der Deutschen Ausschließlichen Wirtschaftszone umgeleitet werden, was zu Veränderungen der Verkehrsmuster und gegebenen- falls –schwerpunkte führen könnte. Ich halte es daher für erforderlich, diesen Aspekt in die Risikobewertung mit einzubeziehen.	Siehe die Antwort auf 033-1.	Nee
033	5	Seekabelverlegungen Nicht zuletzt möchte ich auf die infolge einer Umsetzung des North Sea Programme 2022 bis 2027 zu erwartende Vielzahl an Seekabeln eingehen, die notwendige Voraussetzung für die Abführung der auf See erzeugten Energie sind und die nach meinem Verständnis zum Teil im Eemshaven anlanden sollen. Bei der entsprechenden Beurteilung der Machbarkeit müssen auch die verkehrlichen Anforderungen und hydrologischen Besonderheiten im Emsästuar hinreichend umfassend berücksichtigt werden. Für den Schiffsverkehr besitzt die Seeschifffahrtsstraße Ems für die Niederlande und Deutschland eine große regional- und volkswirtschaftliche Bedeutung, woraus sich hohe Anforderungen an die sichere Befahrbarkeit, Zuverlässigkeit und Verfügbarkeit der Wasserstraße ergeben. Zudem gilt die Emsmündung in hydrologischer Hinsicht als alternierendes „Zweirinnensystem“ (Westerems vs. Hubertgat/Alte Ems). Das von Seeschiffen zu nutzende Hauptfahrwasser wechselte in der Vergangenheit mehrfach die Rinne. Daher gilt das Hubertgat bei ganzheitlicher Betrachtung als gleichwertig mit der Westerems und wird als vorrangig den Zwecken der Schifffahrt dienende Verkehrsfläche betrachtet. In der Konsequenz müssen – auch im Zusammenhang mit etwaigen Seekabelverlegungen im Emsästuar – alle notwendigen Handlungsoptionen verbleiben, um die Gestaltung und den Verlauf des Hauptfahrwassers bei Bedarf der natürlichen Entwicklung folgend auch im Hubertgat ungehindert anpassen zu können. Eine optimale Variante im Hinblick auf die zukünftig auf den Eemshaven zulaufenden Kabelkorridore ergäbe sich mithin dann, wenn die zur Anbindung Niederländischer Offshore-Windparks erforderlichen Seekabel in unbestritten Niederländischen Hoheitsgewässern trassiert würden. Damit würde man nicht nur unnötigen Risiken für die Sicherheit des Schiffsverkehrs aus dem Weg gehen. Vorteile ergäben sich für die Niederlande insbesondere dahingehend, dass eine höhere Betriebssicherheit der Seekabel gewährleistet wäre und die Zulassungsverfahren ausschließlich nach Niederländischem Recht gestaltet würden.	Derzeit gibt es keine bevorzugte Route für die Anlandung von Windenergie im Eemshaven. Um zu einer bevorzugten Route zu gelangen, werden zunächst verschiedene Routen im Rahmen einer Umweltverträglichkeitsprüfung sorgfältig untersucht. Die Sicherheit der Schifffahrt ist einer der Aspekte, die bei der Bewertung der Durchführbarkeit und der Zweckmäßigkeit der Routen vollständig berücksichtigt werden. Es liegt auf der Hand, dass alle möglichen Trassen große Herausforderungen in Bezug auf die technische Machbarkeit und die Auswirkungen auf Natur, Fischerei, Landwirtschaft und Schifffahrt darstellen. Daher kann zum jetzigen Zeitpunkt keine potenzielle Route - auch nicht durch das Ems-Dollart-Vertragsgebiet (EDV) - ohne weitere Untersuchungen von vornherein verworfen werden. Eine rechtzeitige und sorgfältige Abstimmung mit den deutschen Behörden in dieser Frage ist für die niederländischen Behörden eine Selbstverständlichkeit und wird es auch in Zukunft sein.	Nee
033	6	Fazit Ich wäre dankbar, wenn meine Ausführungen in die Gestaltung des North Sea Programme 2022-2017 einfließen würden und bitte um weitere Beteiligung am Verfahren. Darüber hinaus wäre ich für eine nähere Information zum weiteren Vorgehen dankbar, insbesondere hinsichtlich der Verfahrensweise mit den Windparkgebieten, die erst zu einem späteren Zeitpunkt festgelegt werden sollen. Gerne stehe ich Ihnen auch für Rückfragen sowie für ein Fachgespräch zur Verfügung.	Ihre Bemerkungen wurden und werden sehr sorgfältig geprüft.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
034	1	Met dit schrijven wil Elia graag een zienswijze indienen op het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee 2022-2027. Als Belgische transmissienetbeheerder voor elektriciteit werkt Elia ook zeer actief mee aan de evolutie naar een koolstofvrije maatschappij en aan de uitbouw van energie-infrastructuur in de Noordzee. Binnen dat kader is het voor Elia van belang dat er steeds voldoende mogelijkheden (lees kabelroutes) beschikbaar blijven voor interconnecties met de andere Noordzeelanden. Bijgevolg wil Elia vragen om nu en bij de verdere ruimtelijke afbakening en aanwijzing van windzones steeds in rekening te houden dat er voldoende ruimte beschikbaar blijft voor kabelverbindingen, in het bijzonder met betrekking tot "zoekgebieden voor windenergie na 2030 – zones 5, 6 en 8" langs de noord-zuid as (in het kader van onze plannen voor installatie van een HVDC interconnectie tussen Denemarken en België). Wij blijven uiteraard te uwer beschikking om dit verder samen te bespreken en bekijken aan de hand van de voortgang van voorstudies.	In het Aanvullend Ontwerp Programma Noordzee worden windenergiegebieden 1, 3 en 5 aangewezen, die benut zullen worden in de periode tot en met 2030. Bij deze aanwijzing zijn diverse belangen afgewogen, zoals scheepvaart en natuur. Alle te ontwikkelen windenergiegebieden tot en met 2030 worden met een elektriciteitskabel aangesloten op het hoogspanningsnetwerk op het vasteland van Nederland. De aanlandlocaties en mogelijke routering van deze kabel zijn bepaald in de Verkenning aanlanding wind op zee. De staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat heeft op 2 december 2021 de Tweede Kamer laten weten op welke locatie de windenergiegebieden uit dit aanvullend ontwerp zullen aanlanden. In de afzonderlijke projecten zullen de kabeltracés naar deze locaties worden bepaald. Voor de aanwijzing van de gebieden 6 en 8 zal een partiële herziening van het Programma Noordzee 2022 - 2027 worden opgesteld, die zal starten na vaststelling van het Programma Noordzee 2022 - 2027. Voor deze gebieden zal ook een Verkenning aanlanding wind op zee worden gemaakt, die in 2022 wordt afgerond. Uiteraard worden in deze processen ook internationale ontwikkelingen meegewogen. We treden en blijven graag in gesprek met Elia (en Energienet) over de voortgang van voorstudies die gedaan worden in het kader van de plannen voor installatie van een HVDC-interconnectie tussen Denemarken en België.	Nee
035	1	The Offshore Coalition for Energy and Nature (OCEaN) is a cross sectoral collaborative effort bringing together the European offshore wind industry, Transmission System Operators (TSOs), and NGOs. We aim to ensure a sustainable and timely deployment of offshore wind and electricity infrastructure while also ensuring that targets for nature conservation and restoration are met. We acknowledge the new "Additional Draft North Sea Programme 2022-2027" document developed by the Dutch Ministry of Infrastructure and Water Management. As a coalition, we have produced five principles that we suggest being included in the national MSPs of the respective Member States. The messages were decided through a collaborative discussion and mutual agreement among the OCEaN Members and call, among others, for the implementation of a basin approach, effective stakeholder engagement and multi-use of marine areas. We hope that you find our MSP Messages (see document attached) of interest and we remain available to engage in a discussion with you on the drafted programme and in how to achieve the expansion of offshore wind energy whilst protecting the biodiversity of the marine environment. We look forward to hearing back from you and wish you happy festivities.	The Dutch Government is grateful for your positive reaction to the Draft North Sea Programme. The possibilities for closer cooperation between North Sea countries will be investigated in 2022 and 2023. An important issue to discuss with our neighbouring countries will be how to expand offshore wind energy whilst protecting the biodiversity of the marine environment. The Dutch government is happy to have a meeting with OCEaN about their ideas for MSP.	Nee
036	1	Sehr geehrte Damen und Herren, die Errichtung von weiteren Offshore-Windparks nebst der dazugehörenden Infrastruktur im großen Umfang ist politischer Willen und wird von der Fischerei zur Kenntnis genommen. Auch gehen den Fischereibetrieben durch Gebietsschließungen im Rahmen von Natura 2000 weitere Gebiete verloren. Wie in den Unterlagen schon angeführt, bedeutet die Ausweisung von Offshore-Windparks direkte weitere Fanggebietsverluste für die kommerzielle Fischerei. Hiervon sind auch deutsche Fischereifahrzeuge betroffen, die zumindest zeitweise ihre Fangtätigkeit vor der niederländischen Küste ausüben. Da die Ausweisung von Windparks sowie Gebietsschließungen aufgrund anderer Anforderungen auch in deutschen Gewässern erfolgen, summieren sich die Fanggebietsverluste und die vorhandenen Fischereifahrzeuge konzentrieren sich auf den immer weniger werdenden Fanggründen. Dies wird für die Fischerei erhebliche sozioökonomische Folgen nach sich ziehen, die nur teilweise zu kompensieren sein werden.	Die Tatsache, dass der Raum, in dem gefischt werden kann, durch den Bau von Windparks und die Schließung von Naturschutzgebieten abnimmt, ist eine internationale Entwicklung in allen ausschließlichen Wirtschaftszonen, die Fischer aus den Niederlanden, Deutschland und anderen Ländern betrifft. Der Fischereisektor wird sich an diese Entwicklungen in Bezug auf Art und Umfang anpassen müssen. Es liegt in der Verantwortung der einzelnen Länder, ihre Fischer bei den notwendigen Veränderungen zu unterstützen.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
037	1	Thank you for forwarding the invitation to consult on the Additional Draft North Sea Programme 2022-2027 documents, which we received by email from you on 18th of November 2021. We appreciate the opportunity to comment. We are providing our response to the documents named “C Additional Draft North Sea Programme 2022-2027” and “E Summary of Strategic Environmental Assessment – For the Additional Draft North Sea Programme 2022-2027”. General comments It is our understanding that Dutch marine planning is an ongoing process and that the Draft North Sea Programme 2022-2027 (published in March 2021) is the successor to the integrated North Sea Policy within the National Water Plan 2016-2021. Furthermore, that the focus of the Additional Draft North Sea Programme 2022-2027 is the reservation of marine space for future offshore wind developments and we acknowledge that these reservations will be reviewed and refined in further planning stages. The MMO looks forward to further consultations as part of that review process. The current phase, that is the subject of this consultation, is represented in the Additional Draft North Sea Programme 2022-2027 documents. We appreciate that concerns raised by the MMO in a previous joint meeting in 2019, regarding the impact of Zone 1 on the Newcastle – Ijmuiden shipping route, have been addressed in the Additional Draft North Sea Programme and a reservation for clearways between Zones 1-north and 1-south have been included. It is also acknowledged that the future Northern Sea Route has also been considered in the spatial reservation. The proposed reservation of wind farm Zones 1-north and 1-south are of further interest to us as the proposed areas are located adjacent to the recently consented Norfolk Boreas wind farm area in the east marine plan areas.	The Dutch Government is grateful for your reaction on the Additional Draft North Sea Programme.	Nee
037	2	Regarding the Summary of Strategic Environmental Assessment (SEA), we understand that evidence gathering is ongoing regarding cumulative effects, but note that minimal disturbance on harbour porpoise and grey seals is expected. As the SEA process progresses, we are interested in the results and in more data regarding transboundary effects of underwater noise. We are aware that next steps following the adoption of the definitive North Sea Programme 2022-2027 in March 2022 will include a partial review of the North Sea Programme (to refine the reservations) and further risk assessments, including the framework for assessment of ecological and cumulative effects. We are interested in receiving the outcomes of these and are further interested in assessments on the potential of co-location with other marine activities. We are looking forward to providing input on upcoming plan development stages.	We will be most happy to receive your input in upcoming plan development stages and share results and data with regard to the transboundary effects of underwater noise.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
037	3	Interaction with adjacent marine plans in England The Draft Additional North Sea Programme area borders both the east and north east offshore marine plan areas in England. The East Marine Plans were adopted and published in April 2014. The North East Marine Plans were adopted and published in June 2021. We would encourage the Dutch planning authorities to consider relevant policies and supporting information in these Marine Plans, particularly where of potential transboundary relevance. In the East Marine Plans for example: • Ports and Shipping • Fisheries • Renewable Energy • Marine Protected Areas • Biodiversity • Cables • Oil and Gas • Aggregates Further information on marine plans in England For further information on Marine Plans in England referred to above, we recommend using our Explore Marine Plans service. It allows you to find and view marine data on a map of the English marine area, information on marine planning licences relating to a specific area, as well as policy information from the marine plans. This service replaces the previous Marine Information System (MIS).	Thank you for your suggestions as to how we can learn about relevant Marine Plans in the UK. We will use this information during upcoming plan development stages and would like to discuss the possibilities of further cooperation on specific issues as well as on a possible integrated international approach for the North Sea.	Nee
038	1	The TenneT Offshore GmbH has been legally obliged since December 2006 to connect offshore wind farms in the German North Sea to the power grid. In addition to planning and design, TenneT Offshore is also responsible for the construction and subsequent operation of grid connection lines at sea to the point on land where the energy is fed into the German grid. We would like to point out, that when designating and developing new wind farm areas, appropriate distances between wind turbines and cables also across borders should be considered. The planning principles of the site development plan of the BSH appear to us to be appropriate. In particular, the offshore wind area N-6 in the German EEZ is directly bordering the new area 5 east. The OWF Deutsche Bucht in area N-6 is connected by our two 155 kV AC cable systems to the converter platform of BorWin beta. The minimum distance between our cable systems and the German-Dutch border is about 430 m. A minimum safety distance of 500 m between our AC cable systems and future wind turbines has to be ensured in the definition of the OWF layout in area 5 east.	In the North Sea Programme 2022-2027, area 5 (east) has been designated a wind energy area. This concerns a spatial reservation. Allotment of wind energy areas takes place at a later stage. During allotment, the definitive boundaries of a wind energy area are established, taking into account any cables and pipelines present and the corresponding safety zones. Also, a 500-metre buffer zone to the boundary of a wind farm will be established.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
039	1	The BWO is the association representing all operators of offshore wind farms in Germany. Hereby we would like to bring forward our statement regarding the Additional Draft North Sea Programme 2022-2027. Summary The realization of the European Climate Goals and the EU Green deal requires close cooperation between member states. For The Netherlands and Germany, the importance of this cooperation cannot be understated, seeing that we share a border of more than 300km in the EEZ and both have ambitious goals for the future development of offshore wind energy. The mitigation of climate change and nature conservation both depend on strong international cooperation. Ecological and Climate protection are interdependent. As such we welcome the prominent role given to the avoidance of CO2 emissions through offshore wind energy in your summary. Concerning the reduction of emissions, a wholistic perspective is crucial. As such it is important to consider the impact offshore windfarms have on each other. This is especially true for the so-called global wake effects through which offshore windfarms reduce the wind speed and thus the yield of downstream wind farms. We encourage the consideration of wake effects both in terms of emissions mitigation as well as the ongoing research in this topic.	Thank you for your interest in and reaction to the Additional Draft North Sea Programme. We have duly noted your contribution.	Nee
039	2	Considering the emissions mitigation downstream of Wind Energy Search Area 5-o When planning for a capacity density of 10 MW / km2 in the Wind Energy Search Areas 5 and 6, the clusters 6 - 10 in the German EEZ are expected to experience significant reductions in their (potential) yield. The effect will be most pronounced in the wake of Zone 5-o which is located in the direction of the prevailing wind for said clusters (See Figure 1). Capacity density (MW / km2) is one of the variables influencing the intensity of the wake effect of a wind farm. As such the generalization that more capacity leads to a greater CO2 reduction is not always true since the wake effects reduce wind power capacity and thus CO2 mitigation elsewhere. Therefore, the BWO recommends the following amendments: 4.3 Assessment of the aspect wind energy power & avoided CO2 emission The more power installed, the more electricity can be generated and the more CO2 emissions can be reduced. At local perspective it can be concluded that the more power is installed, the more electricity can be generated, and the more CO2 emissions can be reduced. The global CO2 savings are however reduced in some areas when the capacity density is increased due to the wake effects on neighboring wind farms. At 10 MW / km2 this effect can already be significant.	Considerations on wake effects require more detailed information on specific locations, wind farm layout, and wind turbine characteristics. This information will come available when preparing wind farm site decisions, which will be based on the accompanying environmental impact assessments. In preparing these decisions, the international perspective will be taken into account as well. This is already common practice. Therefore, the conclusion is that your suggestion is beyond the scope of this North Sea Programme, but will be taken into account during future procedures.	Nee
039	3	Consideration of ongoing research regarding wake effects and the need for more data The Fraunhofer IWES research institute is currently researching the magnitude of global wake effects in the X-Wakes project. The results of these studies are expected to be published at the end of 2022. As of yet the impact of these wake effects has not been conclusively studied. Therefore, we recommend the amendment of table S.3 to accommodate this knowledge gap: [table not included here]	The Dutch government acknowledges the need for more information on the mentioned wake effects in relation to wind farm density. However, the Strategic Environmental Assessment has already been finalised. Your suggestion for table S.3 does not have any implications for the decision-making process for this North Sea Programme, and will therefore not be implemented. However, the issue raised and studies suggested will be taken into account in the preparations for the wind farm site decisions.	Nee
039	4	The BWO kindly requests the Minstry of Infrastrucutre and Water Management to involve the wind farm operators in Germany in future consultations on Dutch offshore projects, especially in the wind search areas 4, 5 and 6. The BWO would like to emphasize that the use of limited wind resources in the North Sea is not a zero-sum game. Preliminary results of the research on wake effects indicate that there are paths towards reducing the wake effects without significant disadvantages for the upwind wind farm operators. However, to achieve this, the measures to reduce wake effects need to be considered in the early planning phases of offshore wind farms.	Decisions about search areas 4, 5 and 6 will be taken in a future review of the North Sea Programme. Relevant neighbouring governments will be consulted on this review, including the German government. How German stakeholders will be involved is still to be decided. This procedure is beyond the scope of the current North Sea Programme. However, your suggestion will be considered when elaborating this future planning process.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
040	1	Thank you very much for giving Germany the opportunity to submit com- ments on the Additional Draft North Sea Programme 2022-2027. In its role as German national contact point for Maritime Spatial Planning BSH has notified relevant public, private and NGO-stakeholders in Ger- many about the consultation process and published detailed information on how to access the plan documents. The stakeholders were given the opportunity for written representations should they expect any impact on the environment, see other interest af- fected from their perspective or would like to add further information which might be relevant for the Ministerie van Infrastruktur en Water- staat. The German stakeholders were asked to send written representations directly to the Ministerie van Infrastruktur en Waterstaat, Directie Participatie. Please find enclosed the statement of BSH on the Additional Draft North Sea Programme 2022-2027.	Thank you for your interest in and reaction to the Additional Draft North Sea Programme. We will respond to your input for each partial opinion and hope to continue working with you in the follow-up process. We will be pleased to discuss specific topics to which you refer, as well as a more integrated approach for trans-boundary cooperation on the North Sea.	Nee
040	2	Shipping • For the Southern delimitation of the designated wind farm area 5- e we appreciate your efforts to work together with Germany towards a solution to align the safety margins along the shipping route following the TSS Terschelling German Bight. This also applies to the efforts taken towards a jointly developed solution on the western delimitation of the area 5-e with regard to the shipping route extending from SN10 in the German EEZ. • We note with interest the Dutch approach to allow for safe passage through wind farm areas with providing for a two-way traffic system for vessels up to 46 m length. We would be interested in the outcome of the safety study regarding how best to pass through the wind farms.. With regard to a coherent shipping corridor system, we appreciate the fruitful collaboration and are looking forward to continue our joint efforts for coherent designations.	We would also like to express our appreciation for our good relation and our construc-tive discussions, especially on the cross-border topics you mention. In line with these discussions, we hereby acknowledge the importance and willingness to continue these fruitful meetings on shipping-related issues concerning wind energy area 5 (east), and search areas 5 mb and 6. If possible due to the net required space for offshore wind, this will include the alignment of safety margins north of TSS Terschelling German Bight and the completion of a trilateral project concerning shipping route Dutch EEZ- SN10-Skagerrak.	Nee
040	3	Search areas for wind energy • We note your approach to allow for and implement multifunctional use for wind energy areas currently under development, being designated in the additional draft north sea programme 2022-2027 or in further search areas outlined therein. We are most interested in learning about your experience with defining zones and related rules for multiuse within a wind farm area, and how you will decide on the future activities to be licenced in more detail.	Thank you for your interest. Please feel free to contact us for more information.	Nee
040	4	• Search area 4 in its current outline is located close to the German EEZ border and to the Natura2000 / protected area Borkum Reefground – which we understand has the Natura2000 area „Borkum Stones“ as its counterpart on your side of the border, and the Natura2000 area of Frisian Front bordering to the West of area 4. Thus we would encourage an early involvement of German stakeholders with regard to assessments on the suitability and delimitation of the area to be designated.	When search area 4 is to be considered as a possible wind farm area in upcoming plans, the Dutch Government will involve BSH to discuss which other German stakeholders need to be involved. Indeed, with this maritime spatial plan, the Dutch site Borkumse Stenen (Borkum Reef Ground) will be designated as a protected area. However, this will be a designation under the MSFD (Marine Strategy Framework Directive, Art. 13.4), not under Natura 2000, as the goal is to protect the benthic habitat. The Dutch Frisian Front is designated under both Natura 2000 (Birds Directive) and the MSFD.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
040	5	SEA Avifauna and Bats: The Supplementary Strategic Environmental Assessment states that when assessing the cumulative impact of the 16.7 GW option, including all international wind farm developments up to 2030, significant effects cannot be ruled out for both the European Northern Gannets and the Herring Gull for both the international populations and for the species as non-breeding birds in the German bird protection areas. Based on the statements in the assessment, these estimations are not comprehensible, especially against the background of the highlighted uncertainties. Furthermore, the reference to an international population and its definition are unclear. To learn more about the assessment, we therefore kindly request that the reports and analyses on which the assessment is based, as well as updates and further analyses that are currently in progress, be sent to us in due course. The statement "Significant negative impact on the calculated migratory birds are excluded, both nationally and internationally" regarding transboundary impacts on migratory birds, is not fully comprehensible without further explanation. The statement seems to contradict the comments in Chapter 4.4 of the Summary Environmental Impact Report, according to which several areas score negatively to very negatively in terms of losses due to collisions of migratory birds. We therefore kindly request further explanation and submission of the underlying expert reports. Regarding bats, the report states that significant negative transboundary impacts at the population level can be excluded by means of a shutdown procedure. This mitigation measure is not specified in the documents. Please provide further explanation on the shutdown procedure.	With the adoption of the North Sea Programme with the SEA and the Appropriate assessment, the underlying reports of the Framework for the Assessment of Ecological and Cumulative Effects will also be published on the Noordzeeloket. These English-language reports comprise supporting information on the cumulative assessment. Additional analyses are currently being conducted regarding the herring gull and the gannet. These analyses will also be made public when the North Sea Programme is adopted. The reports will be made available. In the calculations according to the Framework for the Assessment of Ecological and Cumulative Effects, the ALI (draft requirement) for migratory birds were not exceeded. This seems to contradict Table 4.4 from the summary. However, the indications – and -/0 etc. in the table do not indicate actual effects, but the relative degree of effect compared to other search areas. The purpose of this assessment is a mutual comparison of the search areas. No absolute scores have been used, only comparative. So a score of (-) for an area only indicates that areas with a score (0/-) have less effect and areas with a score (-/--) have more effect. Moreover, a score of (-) for one aspect cannot be compared to a score of (-) for another aspect. The scale differs per aspect. This analysis of individual areas is not an assessment against the norms; this takes place at a later stage, in the project SEA. Here, this is only done for all areas together. If we look at migratory birds, we can see that IJmuiden Ver, for example, has less effect than area 5 (east). This does not, however, say anything about the degree of the effect. For more clarity about the curtailment of bats, we refer to the wind farm site decisions that include this measure, and to the report by Boonman (2018) (in Dutch only).	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
040	6	Marine Mammals: In the present Supplementary Environmental Impact Report it is stated that in the assessment of the cumulative impacts of the 16.7 GW variant, including all international wind farm developments through to 2030, significant negative impacts on the harbour porpoise population are expected. This statement applies for the North Sea population and refers also to the part of the population in German waters. It would be helpful to learn, on which criteria your assessment is based on. We are missing critical issues of the harbour porpoise protection concept, as implemented since 2013 in German waters. The model results in your assessment are based on population considerations only and seem to be subject of uncertainties in both data and assumptions underlying population modelling. We are missing spatial and temporal references, e.g. percent of time and area (EEZ or Natura2000 areas) affected by construction noise. In our opinion, it is however, necessary to consider area and time exposed to construction noise in the environmental assessment for Spatial Planning to prove magnitude of effect and measures to be ordered and applied in subsequent approval procedures. Based on the explanations in the report, these assessments cannot be followed without further explanation, especially against the background of the uncertainties shown and ongoing discussions on European level. We therefore kindly request to consider the concept and the measures applied according to the protection concept for the harbour porpoise at least when referring to impacts in German Waters. The following statements should be included for the part of assessment regarding German waters, as newly published in the Interim Report of the Harmonize project and presented in 2020 in the OSPAR Working group ICG-Noise: • to prevent cumulative effects of underwater impulsive noise, the construction of offshore wind farms in the German EEZ of the North Sea is coordinated in such a way that at any time less than 10 % of the EEZ or 10% of Natura2000 sites are disturbed by impulsive noise greater than 140 dB (broadband SEL). • in the Natura2000 site with reproduction function the disturbance is restricted to less than 1% of the area in the calving season. We kindly ask to revise the environmental assessment, so that spatial measures for the protection of the harbour porpoise population already applied in neighbour states, like those in Germany, are adequately considered. Please also refer to the North Sea environmental report of the Maritime Spatial Plan of Germany for further information (chapter 4.11.3).	With the adoption of the North Sea Programme with the SEA and the Appropriate assessment, the underlying reports of the Framework for the Assessment of Ecological and Cumulative Effects will also be published on the Noordzeeloket. These English-language reports comprise supporting information on the cumulative assessment. We will share these reports with you. The intention of the Additional Draft concerns a spatial reservation for 10.7 GW of wind farms. Wind farms can only be constructed in the designated areas if this is compatible with the ecological carrying capacity of the North Sea. When making site decisions, the ecological space in the Netherlands, but also the effects on foreign Natura 2000 areas, must be described.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
040	7	We would also appreciate receiving more detailed information on the following statements in the SEA report: p. 11 „It is worth noting that the vast majority of disturbance days for harbour porpoises are caused by the construction of wind farms on the North Sea outside the Netherlands.“ Please provide further information on the underlying data for this statement and how the term “disturbance” is defined, i.e. at what point a disturbance is present (noise thresholds). „The number of disturbance days for harbour porpoises is substantially higher than the number of disturbance days for the common and the grey seal. The difference is around a factor of 10 for the common seal and a factor of 20 for the grey seal.“ Further explanation is required on the basis for these calculations, i.e whether the calculations represent the temporal and spatial overlap of the distribution of marine mammals with noise maps. p. 12 „it is also the planned location for large numbers of wind farms in the German part of the North Sea. Large-scale implementation of wind energy will amplify the effect more than other types of effects. The first model results suggest that in the event of upscaling, wind farms will interact more heavily and the overall impact will be greater than the sum of the parts.“ It is unclear which factors have been taken into account in the modelling of cumulative effects and how negative effects were quantified. Please provide further clarification. p.17 „In the period 2016 - 2030, disruption contours in a number of search areas may exceed borders with neighbouring countries during the construction of wind farms“. Please provide further information on the extent of transboundary impacts and the potential effect radii with corresponding noise levels. „...that the North Sea population may shrink by a maximum of approx. 12%.“ It is unclear if the figure of 12% can be verified in any way, or whether this is just the result of a model calculation. Please provide further clarification. „The estimated impact is above all a consequence of the relatively large contribution from the construction of wind farms in the United Kingdom. This is because in the construction of wind farms in the United Kingdom, no noise reduction measures are taken. As a result, the Aquarius 4 model has calculated disruption distances of more than 50 km ...“, Disturbance distances of more than 50km are only used for UK waters. Please specify how this is applicable for the assessment of transboundary impacts from the Netherlands. „...the North Sea population may shrink by a maximum of approx. 12%. Of this total, 3.1- 3.9% will be due the construction of wind farms in the Dutch section of the international North Sea, which equates to a reduction in the total North Sea population of 0.4-0.5%.“ The quoted numbers of 12% and 0.4-0.5% for the purported reduction of the total North Sea population seem to contradict each other. Please provide further explanation and information on the underlying calculations.	With the adoption of the North Sea Programme with the SEA and the Appropriate assessment, the underlying reports of the Framework for the Assessment of Ecological and Cumulative Effects will also be published on the Noordzeeloket. These English-language reports comprise supporting information on the cumulative assessment. The observation you mentioned that "the vast majority of disturbance days for harbour porpoises are caused by the construction of wind farms on the North Sea outside the Netherlands" is substantiated in the report on marine mammals. We will share this report with you. The sound energy from a single maximum piling strike determines the possible occurrence of disturbance, which is defined as the occurrence of a significant behavioural change. These include changes in swimming behaviour and breathing, avoiding a particular area, and changes in calling or clicking behaviour (for the purposes of communication or foraging). Relationships between the sound level (unweighted broadband Single Strike Sound Exposure Level) and the occurrence of a significant behavioural response were derived as much as possible from recent peer-reviewed literature. By contrast with previous KECs, a dose-response relationship was used rather than a discrete threshold value of SELSS = 140 dB re 1 µPa2s for the calculations in the KEC 4.0. This means that the calculations take into account differences in the probability of the disturbance of animals that are close to the piling location at the start of the piling activities, where the sound level is higher, and animals that are further away. p. 12: The ecosystem effects referred to are described in the underlying report by Van Duren, 2021: Advice on future assessment of ecosystem effects from offshore wind farms. For this study, hydrodynamic models were linked and subsequently run to assess the effects of wind farms on fine sediment dynamics and on nutrient transport and primary production. The initial results suggest that there are differences in expected ecosystem effects between areas. Although in some areas the impact on primary production appears to be positive, we do not know at present how to interpret such changes in terms of effects on higher trophic levels. Hence, we should, for the time being, consider potentially large changes as large risk. There are still a lot of uncertainties. According to the model, the German Bight area is very sensitive to changes. A large number of Dutch and German wind farms are planned in the area. The model results for this area have a relatively high uncertainty due to the physical complexity of the area. p. 17. Disturbance contours of wind farm search area 5 (east) may exceed the Dutch-German border but will not overlap with N2000-sites. It is, however, not yet known if exceedance will occur. This will be investigated later during preparations for site decisions. We refer to the background report mentioned earlier for a substantiation of the mentioned 12% reduction in the total harbour porpoise population. About the calculation of the disturbance contours: the size of disturbance contours is estimated for all individual wind farm areas, assuming noise limits that are applied in the various countries. 3.1 – 3.9% of the 12% reduction in the total North Sea population is caused by the construction of wind farms in the Dutch section of the North Sea (0.031 x 12% = 0.4%; 0.039 x 12% = 0.5%).	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
041	1	Sehr geehrte Damen und Herren, zunächst möchte wir uns herzlich bedanken, dass Sie dem Deutschen Motoryachtverband (DMYV) und dem Landesverband Motorbootsport Niedersachsen (LMN) Gelegenheit zur Stellungnahme zur o.a. Verordnung gegeben haben. Grundsätzlich begrüßen wir Regelungen zum Erhalt und zur Entwicklung von Natur, Landschaft und Energiewirtschaft. Schließlich bildet eine möglichst intakte Natur und Landschaft die Grundlage für die Ausübung unseres Sportes und unserer Freizeitgestaltung. Allerdings sollte bei allen Regelungen gesichert sein, dass sie angemessen, zielführend und wissenschaftlich begründet sind. Westlich von Borkum soll ausserhalb der 12 Meilen Wirtschaftszone ein Windpark langfristig mit 10 Windkraftanlagen entstehen. Gegen diesen Windpark werden von uns keine Einwände erhoben, da dieser Bereich kaum von Wassersportlern genutzt wird und hier einer nachhaltigen Energiegewinnung ein besonderer Stellenwert eingeräumt werden sollte gegenüber anderen Nutzungsinteressen. Mehr davon betroffen sind die Fischer und die Berufsschifffahrt.	Herzlichen Dank für Ihr Interesse und Ihre Reaktion auf den Entwurf des Nordseeprogramms („Programma Noordzee (PNZ)“). Ihr Beitrag wurde zur Kenntnis genommen.	Nee
042	1	Graag willen we u melden dat we thans geen aanleiding zien tot een verzoek tot aanpassing van bovenvermeld document dat recent ter inzage lag. We waarderen onze de betrokkenheid van de Scheldehavens en de VNSC bij het onderzoek naar de kabeltracés van o.a. IJmuiden Ver en Borssele en wensen ook uitdrukkelijk wel graag verder betrokken te blijven bij dergelijke relevante onderzoeken en besluitvorming. In het document is zowel sprake van een onderzoek naar de cumulatieve effecten op de scheepvaartveiligheid (zie 9.1.2. titel Scheepvaart in het document), als van onderzoeken naar de mogelijke kabeltracés die de komende jaren zullen worden onderzocht waarvan het document tevens gewag maakt (zie 9.3.2. punt 9 in het document).	U zult in de toekomst op dezelfde wijze betrokken blijven worden in voor u relevante onderzoeken en besluitvorming.	Nee
043	1	The Danish Energy Agency would like to thank the Dutch Government for the opportunity to comment on the additional draft North Sea Programme and the included strategie environmental assessment. The coming years of large-scale offshore wind development in the North Sea will have environmental impacts spanning national borders and consequently cross border dialogue and a common approach to assessing and addressing environmental impacts is of great importance. Currently the draft for the Danish Martime Spatial Plan has "reserved" approximately 15.000 km2 for offshore wind projects both radially connected to the grid and connected to the future North Sea energy island. In 2022 the Danish Energy Agency also expects to initiate work on a screening for further offshore wind development as well as a comprehensive strategie environmental assessment, where environmental impacts from large-scale offshore wind development in both Germany and The Netherlands will mostly likely be included. However, the precise scope for this work has not been determined yet.	Thank you for your interest in and reaction to the Additional Draft North Sea Programme. We have duly noted your contribution.	Nee

nr.	sub nr.	Partial opinion	Answer/position	Adaptation NWP
043	2	The Danish Energy Agency would like to participate in any further environmental impact assessments of offshore wind in The Netherlands and kindly requests to be kept informed, when further environmental investigations on the impacts on birds and marine mammals, mentioned in the North Sea Programme 2022-2027 SEA summary report, have been conducted. The results will have great value for the Danish Energy Agency and Environmental Protection Agency. We would of course also like to offer to share any results from Danish environmental investigations on offshore wind. The Danish Energy Agency would also like to ask, if it would be possible to conduct an informal bilateral meeting between relevant specialists working with SEA and EIA for offshore wind in our two countries to discuss environmental impacts from offshore wind - with particular focus on sea birds. We think such a meeting would have great value.	International collaboration is essential at a regional scale. This is already taking place in the North Seas Energy Cooperation and the Common Environmental Assessment Framework (CEAF). The Netherlands would like to take up your proposal for bilateral consultations to discuss the issues raised by the submitter as well as the possibilities of an integrated approach to transboundary cooperation.	Nee

This is a joint publication by
Ministry of Infrastructure and Water Management
Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality
Ministry of Economic Affairs and Climate Policy
Ministry of the Interior and Kingdom Relations

March 2022